

ВІСНИК

Дніпропетровського університету

Науковий журнал

№ 9/1

Том 22

2014

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); старш. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгальок**; чл.-кор. НАПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**; д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко**; д-р екон. наук, проф. **Н. І. Дучинська**; д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова**; ректор Європейської школи управління проф. **Вятр Ежи Йозеф** (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. **Ю. Мельников** (США)

**Серія: ПЕДАГОГІКА
І ПСИХОЛОГІЯ**
Випуск 20

Дніпропетровськ

Дніпропетровський національний
університет імені Олесь Гончара

УДК 159.9 + 37
ББК 74Я5+88Я5
Д 54

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
протокол № 6 від 19.12.2013 р.*

Рецензенти:

д-р психол. наук, проф. **О. П. Саннікова**
д-р пед. наук, проф. **В. А. Гладуш**

Узагальнено результати новітніх досліджень актуальних проблем особистості як основного об'єкта теоретичної психології. Зокрема, розглянуто особистісні чинники ряду специфічних психологічних феноменів: психологічного здоров'я, мовної тривожності, самоінвалідації, гелотофобії та інших форм прояву гумору. Проаналізовано особистісні аспекти традиційних для психології прикладних проблем: оптимізації шлюбних стосунків, формування професійних здібностей, здобуття освіти.

Для наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, слухачів ФПК, студентів гуманітарних факультетів.

Обобщены результаты новейших исследований актуальных проблем личности как основного объекта теоретической психологии. В частности, рассмотрены личностные детерминанты ряда психологических феноменов: психологического здоровья, языковой тревожности, самоинвалидации, гелотофобии и других форм проявления юмора. Проанализованы личностные аспекты традиционных для психологии прикладных проблем: оптимизации брачных отношений, формирования профессиональных способностей, получения образования.

Для научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, аспирантов, слушателей ФПК, студентов гуманитарных факультетов.

The issue presents results of the new research in personality psychology as a key subject-matter of theoretical psychology, including the personality precursors of some specific psychological phenomena like: mental health, language anxiety, self-handicapping, gelotophobia and other forms of humor manifestation. Some papers analyze personality aspects of traditional applied psychological problems: harmonization of marital relations, formation of professional abilities, knowledge acquisition.

The publications are intended for researchers, professionals of higher educational establishments, Ph.D. students, in-career trainees, students majoring in social sciences and humanities.

Підготовлений до друку редакційно-видавничим відділом ДНУ

Редакційна колегія:

член-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко** (відп. ред.),
д-р психол. наук, проф. **І. Ф. Аршава**, д-р психол. наук, проф. **В. М. Чорнобровкін**,
д-р психол. наук, проф. **В. А. Чорнобровкіна**, д-р психол. наук, проф. **С. К. Нартова-Бочавер**,
д-р психол. наук, проф. **Н. Ф. Шевченко**, канд. психол. наук, доц. **Д. С. Волков**;
канд. психол. наук, доц. **О. О. Байєр** (відп. секр.).

©Дніпропетровський
національний університет
імені Олеся Гончара, 2014

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

I. F. Arshava, E. L. Nosenko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF THE EFFECTS OF EDUCATIONAL EXPERIENCES ON THE PERSONALITY DEVELOPMENT

Анотація. Досліджено психологічні механізми впливу успішності навчання на розвиток особистості в різних аспектах, найбільш важливим із яких виявився рівень позитивності психічних станів, які суб'єкти навчання переживають у процесі навчальної діяльності.

У даному дослідженні на репрезентативній вибірці 172 студентів доведено, що існують статистично значущі відмінності між індивідуумами, які мають високі й низькі рівні академічної успішності, і їх стійкими диспозиційними рисами, психологічним благополуччям, рівнями тривожності і станами, які суб'єкти навчання переживають у процесі навчальної діяльності. Надійність результатів дослідження забезпечено різноманіттям застосованих дослідних методів, у тому числі методу спостереження за змінами психічних станів. Дослідження відкриває новий підхід до імпліцитного оцінювання якості освіти через її відображення на показниках особистісного розвитку.

Ключові слова: досвід навчання, емоційні стани, диспозиційні риси, впевненість у собі, емоційна компетентність.

Аннотация. Изучены психологические механизмы влияния успешности обучения на развитие личности в разных аспектах, наиболее важным из которых оказался уровень позитивности психических состояний, которые субъекты обучения переживают в процессе учебной деятельности.

В данном исследовании на репрезентативной выборке 172 студентов продемонстрировано, что существует статистически значимые различия между индивидуумами, которые имеют высокие и низкие уровни академической успешности, и их стойкими диспозиционными чертами личности, психологическим благополучием, уровнями тревожности и состояниями, которые субъекты обучения переживают в процессе учебной деятельности. Надежность результатов исследования обеспечена разнообразием использованных методов исследования, включая метод регистрации реальных эмоциональных состояний субъектов.

Исследование открывает новый подход к импліцитному оцениванию качества обучения через его отражение в показателях личностного развития.

Ключевые слова: опыт учения, эмоциональные состояния, диспозиционные черты личности, уверенность в себе, эмоциональная компетентность.

Problem identification

The analysis of the latest research findings in the field of personality psychology, including the materials of the first World Conference of the recently organized World Association of Personality Psychology – WAAP (2013), shows that personality development across the lifespan has become one of the most significant fields of research, within which one can identify a wide variety of factors that determine personality development. Scholars focus personality development from different research perspectives among which educational experiences are rightly referred to fairly frequently.

R. Larsen (2013) and J. Jackson (2013), for instance, have found, on the basis of several longitudinal studies, that there exists a lawful relationship between favorable educational experiences (such as attending classes and fulfilling homework regularly) and the personality trait development both in adolescence and young adulthood. Particularly noteworthy are their findings, showing that attending classes regularly affects not only the development of the trait of conscientiousness, which seems quite reasonable, but also reduces the level of neuroticism, which is a very fascinating finding in view of the genetic roots of this trait.

Interesting findings which throw light on the positive role of educational experiences and academic records on the personality development were obtained by Alvarenga and Flores-Mendoza (2013), who showed on a sample of 124 participants between 18 and 70 years ($M=30,19$; $SD=10,22$), observed in very specific settings – prison institutions, that there was a significant difference between the test groups of participants with incomplete or complete *primary* school education as compared against the individuals who had complete and incomplete *secondary* education. The test groups appeared to differ in the levels of the psychopathic personality traits, represented by factor 1 (affective problems) and factor 2 (conduct disorders) at $t(118) = -2.114$, $p < 0.032$. These results convincingly prove the role of educational experiences in the personality development since the authors controlled in their study the level of general intelligence of the participants and found no correlations between the intelligence measures of the groups with different academic experiences and the two different dimensions of psychopathic personality (affective problems and conduct disorders), mentioned above ($r = -0.027$ – for intelligence and factor 1; and $r = 0.006$ – for intelligence and factor 2). These results suggest that while intelligence per se seems not to be related to the psychopathic trait, differences in educational experiences appear to be indicative of it.

The objective of the present study

The main purpose of the current study is to present evidence of the psychological mechanisms of the effect of educational experiences on the personality development and to demonstrate the key role of the emotional attitude of the learners to the process of knowledge acquisition and themselves as the subjects of cognition in facilitating the innovative effect of education on the personality.

It is reasonable to assume that the psychological mechanisms of the effects of educational experiences on the personality are not just cognitive. It is not the duration of having educational experiences per se that might bring about the development of the personality, but the consequential outcomes of education acquisition, that change the attitude of the individuals to themselves as the subjects of cognition.

The likely psychological mechanisms of the changes of the learners' attitude to themselves

There exists a continuous flow and a covert exchange of information between the individual's *self* and the stream of *experience* involved in the process of learning. Individuals perceive, interpret and assess what they encounter in the course of knowledge acquisition. If they succeed in learning, they acquire a *positive academic self-concept*, if do not – *poor academic self-concept* makes them feel dissatisfied with themselves. There are a sufficient number of research findings which show that poor academic self-concept undermines self-efficacy, thwarts achievement and can become devastating in learning situations (Arijesuyo, 2013). The researchers mention that it is possible to assist students who experience social and cognitive deficits to gain self-confidence and, thus, restore positive self-perception, hope, sustained struggle towards self-actualization and goal directed behavior.

Since practically every person in a civilized society is expected to spend not less than 10 (15) years of one's life acquiring education (the ten years of which are required for compulsory education at that), it is very important that the learners should like their studies and experience subjective well-being in the course of knowledge acquisition.

Scientists who study the phenomenon of subjective well-being (Diener et al, 2002) assume that an essential ingredient of the good life is that the person herself

(himself) likes her life. And this condition is not unattainable. As Aristotle claimed 2300 years ago, “there is no other more pleasurable experience than the acquisition of the well-structured knowledge”. Enjoying one’s studies is both evolutionary expedient and individually significant, since the learners are to leave schools not only cognitively prepared for fulfilling the adult-life social roles, but having the developed personalities.

The significance of the perceived academic self-competence as a precursor of not only successful learning, but also of the positive personality development has been vividly demonstrated recently in studies of the links between the phenomenon of self-harm, such as cutting and scratching in adolescent non-clinical population and perceived self-competence (Bartosova et al, 2013). A cross-sectional survey, using an anonymous self-report questionnaire, the Self-Harm Inventory and Perceived Competence Scale for children was carried out by the above cited authors with 1,740 adolescents (age 11-16, mean 14). Children who self-harmed showed lower levels of perceived self-competence on the scales of school or academic performance, physical competence, reflected through abilities at sports and outdoor games, physical appearances and behavior. Cutting and scratching appeared the most widely spread type of physical self-harm and was found to be the most connected to perceived low self-competence.

In our own empirical research on the phenomenon of *self-handicapping*, carried out under our supervision by a Ph.D. student Dina Nosenko (Arshava, Nosenko, Nosenko, 2012; 2013), we have found on a sample of college students that self-handicapping as a specific type of behavior, connected with “imposing an obstacle to one’s successful performance in a particular situation in order to provide an excuse for an anticipated failure” (Oxford Dictionary of Psychology, 2009), occurs, when the person has low self-esteem and low belief in one’s own self-efficacy.

So, in fact, this type of behavior is very much similar, as far as the psychological mechanisms of it are concerned, to physical self-harming observed in young adolescents with low perceived self-confidence levels. We conceptualized the phenomenon of self-handicapping as a maladaptive type of proactive coping behavior (Nosenko, Arshava, Nosenko, 2014), which appeared to negatively correlate with adaptive forms of proactive coping behavior as well as with the problem-focused coping strategy. At the same time it positively correlated with emotion-focused coping, which confirms its links with the so-called “sensitive ego”. These findings suggest that the effects of educational experiences on personality development are deeply rooted in the interplay of a number of motivational, cognitive appraisal and affective process.

Research in educational psychology has shown that positive academic self-concept predicts many important academic outcomes: academic achievements, educational aspirations and others (Marsh & Craven, 2006). In the review of studies, relating self-concept to academic achievement, Byrne (2002) showed that self-concept and self-esteem are correlated positively to achievement.

In the summary of research findings, presented by Herbert W. Marsh (2008), a comprehensive analysis of a considerable amount of data has set the stage for interpreting the relationships between the personality achievements and self-concept.

Studies by Parker et al (2005) on US and Canadian 1-st year students showed one more significant aspect of relationships between personality development and educational achievements. The authors proved that academically successful students scored higher on emotional intelligence (EI), than their unsuccessful counterparts.

The mechanism of the formation of EI as a consequential outcome of the equality education

It has been proved in a number of studies that frequently experienced positive emotional states facilitate the development of EI, which can be a valid indicant of the quality of education. Parker (2006) examined the relationship between academic retention and EI in the first-year students. Results showed that those, who persisted in studies, were significantly higher than those, who withdrew, on most of EI dimensions.

These findings contrast with those of earlier studies (Barchard, 2003), in which a mixture of *part-time* and *full-time* students were involved. Weak or non-existent relationship between EI and academic achievements, reported for the mixed population of students, may be interpreted, in our opinion, *in favor* of the trait-nature of EI and its capability to reflect the level of satisfaction of the students with their activities and learning outcomes. Since part-time students have much less opportunities to experience academic success than full-time students, their emotional states may appear more negative. That is why the overall results of the mixed groups of students differ from those of the homogeneous groups.

There were studies in which, based on the GPA, students were placed into one of the 3 groups: “successful”, “middle” and “less successful”. It was found that the successful group scored significantly higher than the other two groups on the EI dimensions, interpersonal adaptability and stress management (Parker et al, 2004).

Method

The present study was a part of a larger study involving a sample of 172 participants – undergraduate students of the Medical National Academy of Dnipropetrovsk, intended to examine an adaptive and stress-protecting function of emotional intelligence as a new dynamic integral personality trait.

Sampling strategy and resulting sample

A sample of 172 first and second year undergraduate students (aged 18-22 years, equal number of males and females) was clustered into three groups (K-means algorithm) on their GPA scores for 2 years and a number of the personality trait and state variables, indicative of the types of emotional experiences, specific to the students in educational settings and reflecting their attitudes to themselves as the subjects of knowledge acquisition and educational interaction.

The following 16 analogues of independent variables were identified for clustering the sample into nonequivalent groups (differing on the chosen variables): 1) GPA (for 2 academic years); 2) Psychological well-being (cumulative value of six scales); 3) Ego-control; 4) Ego-resiliency; 5) Ambiguity intolerance; 6) Extraversion; 7) Agreeableness; 8) Consciousness; 9) Neuroticism; 10) Openness to experience; 11) State anxiety; 12) Trait anxiety; 13) Problem-focused coping; 14) Avoidance; 15) Emotion-focused coping; 16) Unified coping coefficient, calculated by the formula $K=P/E*A$, where P – problem-focused coping scores; E – emotion-focused scores; A – avoidance scores. The higher is the K – coefficient, the more adaptive is the resultant effect of coping strategies tendencies.

Data tools

Measures included: Psychological Well-being Scales (Ryff, 1989, adapted by Karskanova, 2011), Ego-control and Ego-resiliency self-report scales (Jack and Jeanne Block, 1980, adapted by the authors of the paper), Ambiguity Intolerance Inventory (Norton, 1970), Big-five taxonomic Inventory by L. Goldberg, adapted to the Ukrainian culture L.F. Burlachuk and D.K. Korolev; State-Trait Anxiety Inventory (Spielberger, adapted by Y. Khanin); Coping Inventory for Stressful Situations (Endler and Parker, 1990), Flugel “palm-fliers” (adapted by Vilunas).

Procedure

The resultant sample included clusters of participants split into the “opposite” samples with significant intercluster differences in the means of all the variables.

The participants, chosen in the above described manner, at the second stage of research were asked to register their emotional states with the help of Flugel’s “palm-fliers” (1925), a sort of the emotional diary in which they registered the emotions experienced during 4-days in the educational settings, specifying the antecedents of the emotions, the types of the situations, in which they occurred, and their intensity assessed (on a 10-point Likert scale).

Findings and Conclusion

Clusterization of the sample into three groups (see Fig.1) yielded two “opposite” clusters: (1 and 3).

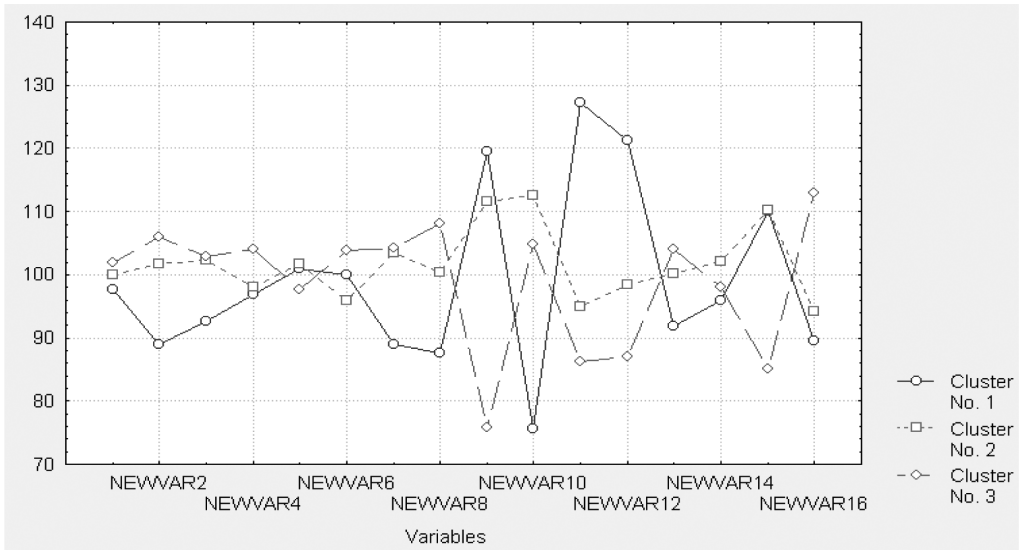

Fig. 1. The results of clusterization of the sample of college-level students on their GPA and personality variables

Cluster 1 included 37 participants who were characterized respectively by the lowest mean values of variables (1-4; 6-8, 10, 16) and the highest absolute values of variables (5, 9, 11, 12, 15). Cluster 3 included 59 participants with the highest mean values of variables (1-4; 6-8, 10, 16) and the lowest values of variables (5, 9, 11, 12, 15).

As shown in Fig.1, cluster 1 (with the lowest GPA mean values) is characterized by the lower values of psychological well-being; ego-control, ego-resiliency; extraversion, agreeableness, consciousness, openness to experience and unified coefficient of coping strategies efficacy and the higher values of neuroticism, state and trait anxiety; emotion-focused coping. The opposite cluster 3 appeared to be orthogonal to cluster 1.

Table 1 shows statistically significant differences (by t-test) between the mean values of all the Big-Five personality variables.

Table 1. Mean values of the dispositional components of EI

Clusters	Mean values of trait variables				
	Extraversion	Agreeableness	Conscientiousness	Neuroticism	Openness to experience
№1 (N=37) (lower GPA)	21,6	28,5	24	25,2	21,7
№3 (N=59) (higher GPA)	23,2	33,5	29,6	16,1	30,4
Significance of differences by t-test:	p<0.05	p<0.05	p<0.05	p<0.01	p<0.01

These personality variables were simultaneously reported by Petrides and Furnham (2001), British specialists in the Emotional intelligence investigation and by one of the authors of this paper (Nosenko, Kovriga, 2001) to represent the dispositional components of EI, which was lately conceptualized as an integral dynamic contextualized trait (Austin et al, 2008).

Table 2 demonstrates significant differences in the phenomenological characteristic features, which reflect ego-control, ego-resiliency and ambiguity intolerance of the participants.

Table 2. Mean values of the phenomenological characteristic features

Clusters	Mean values of trait variables		
	Ego-control	Ego-resiliency	Ambiguity Intolerance
№1 (N=37) (lower GPA)	89,4	38,8	276,3
№3 (N=59) (higher GPA)	96,4	43,1	267,5
Significance of differences by t-test	p<0.05	p<0.05	p<0.05

As evident from Table 3, the participants of the group with higher GPA scores (cluster 3) have higher scores on Ego-control and Ego-resiliency. As the researchers of Ego-control/Ego-resiliency Model Stanely J. Huey, Jr and John R. Weisz (1997) point out, ego-control and ego-resiliency describe the individuals as capable to adapt to external restrictions and constraints (Block, Block, 1980), resourceful in adapting to novel situations. There are also differences between the participants of different clusters in the degrees of ambiguity intolerance. Lower level of intolerance is specific to the individuals who are more creative and easier adapt to novel situations.

As shown in Table 3, participants, who have higher GPA scores are characterized by higher level of psychological well-being, lower levels of anxiety (both-trait and state ones), and more adaptive coping strategies.

Table 3. Inter-cluster differences in the sensitivity to emotional stimuli that are consciously perceived by the individuals

Clusters	Mean values of trait variables						
	Psychological well-being (an overall value)	Anxiety		Coping strategies			
		1	2	3	4	5	6
№1 (N=37) (lower GPA)	179	2,5	2,5	46,0	42,2	39,4	0,57
№3 (N=59) (higher GPA)	212,4	1,7	1,8	52,1	43,3	30,7	0,71
Significance of differences by t-test :	p<0.01	p<0.05	p<0.05	p<0.05	p<0.35	p<0.01	p<0.05

List of variables: Anxiety: State (1); trait (2); Coping strategies: problem-focused (3), avoidance (4); emotion focused (5), coping efficacy coefficient K (6)

Table 4 presents the results of the Experience Sampling. It shows differences in the amount of the positive and negative emotions registered by the participants of different clusters during four days continuously in the educational settings.

Table 4. Results of the Experience Sampling: frequency and intensity of experiencing emotions of different signs and modalities

Clusters	Percentage of situations in which positive emotions were experienced	Percentage of situations in which negative emotions were experienced	Mean intensity of positive emotions (by a 10-point scale)	Mean intensity of negative emotions (by a 10-point scale)
№1 (N=37) (lowest GPA)	51%	49%	6,3	6,1
№3 (N=59) (higher GPA)	64%	36%	6,3	5,3
Significance of differences by ϕ^* Fisher criterion	$p<0.05$	$p<0.05$	-	$p<0.05$

The participants with higher GPA levels reported (with the help of the method of “palm-fliers”) statistically higher numbers of positive emotions and lower levels of negative emotions.

The verbal comments of the members of different clusters as to the antecedents, which caused their emotions are particularly noteworthy. The participants of the cluster with higher GPA scores (cluster 3) ascribed their positive emotions to the assessment of their knowledge as “excellent”, to their ability “to demonstrate oneself as a knowledgeable person”, to the “anticipation of some positive developments in life”, “mastering new skills”, “winning a game of chess” etc.

The participants of the cluster with the lower GPA scores, on the contrary, experienced positive emotions when “learned that the class was cancelled” or “when one escaped being asked by the instructor a question, for which she/he did not know the answer, etc.

The empirical findings have confirmed the major hypotheses of the research that favorable educational experiences result in the formation of the dispositional components of emotional intelligence in the successful learners, stimulate the experiencing of positive emotions, which reflect the satisfaction of the learners with themselves. Positive cognitive emotions appeared to be associated with the higher levels of resiliency of the learners, their psychological well-being, self-acceptance, academic self-confidence.

This allows claiming that favorable educational experiences do play an important role in the development of emotional competence which can be used as a new personality-mediated measure of education efficacy.

The research findings open up new prospects for assessing the role of intellectual activity in enhancing mental health and subjective well-being in the course of pursuing life-long learning.

References

- Alvarenga, M.A., Flores-Mendoza, C. (2013), “Checklist for Bullying Behavior in the school environment (CBB): developing a measure for assessment by teachers”. *Abstract book of the 1st World Conference on Personality*, p. 38.
- Arijesuyo, A.E. (2013), “Psycho-personality instigators of poor academic self-concept: effect of reality therapy as an adjunct correctional counseling”. *Abstract book of*

- the 1st World Conference on Personality*, p. 38.
- Arshava I., Nosenko E., Nosenko D. (2013), "Personality-mediated differences in coping behavior as precursors of the subjective well-being". *European Scientific Journal*, Special edition, Vol. 2, pp. 548-558.
- Austin, E. J., Saklofske, D. H., & Egan, V. (2005), "Personality, well-being and health correlates of trait emotional intelligence". *Personality and Individual Differences*, Vol. 38, pp. 547-558.
- Austin, E.J., Parker, J.D.A., Petrides, K.V. (2008), "Emotional intelligence». In G.J.Boyle, G.Matthews, D.H.Saklofske (Eds.). *Handbook of Personality Theory and assessment*, SAGE Publication Ltd, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, pp. 576–569.
- Barchard, K. A. (2003), "Does emotional intelligence assist in the prediction of academic success?" *Educational and Psychological Measurement*, Vol. 63 (5), pp. 840–58.
- Bartošova, K., Eeroak, M., Hrubá, V., Burešova, I., Klimusova, H. (2013), "Perceived self-competence in adolescent children who self-harm" *Abstract book of the 1st World Conference on Personality*, p. 41.
- Block, J., Block, J.H. (1980), The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. *Development of Cognition, Affect and Social Relations*, Vol. 13, pp. 39-101.
- Boyle, G.J., Matthews, G., & Saklofske, D.H. (2008), "Personality theories and models: an overview". In Boyle, G.J., Matthews, G., & Saklofske, D.H. (Eds). *Handbook of personality theory and testing*, Personality theories and models, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Byrne, B. M. (2002), "Validating the Measurement and Structure of Self-Concept: Snapshots of Past, Present, and Future Research". *American Psychologist*, Vol. 57, pp. 897-909.
- Flugel, J.C. (1925), "A quantitative study of feeling and emotion in everyday life". *British Journal of Psychology*, Vol. 9, pp. 318-355.
- Goldberg, L. (1990), An alternative description of personality: The Big Five structure *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 59, pp. 1216-1229.
- Huey, S. J., Jr., & Weisz, J. R. (1997), "Ego Control, Ego Resiliency, and the Five-Factor Model as Predictors of Behavioral and Emotional Problems in Clinic-Referred Children and Adolescents". *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 106 No. 3, pp.404-415.
- Jakson, J.J. (2013), "The effects of educational experiences on personality trait development". *Abstract book of the 1st World Conference on Personality*, p. 77.
- Larsen, R.J. (2013), "Personality and emotion regulation in every life". *Abstract book of the 1st World Conference on Personality*, p.88.
- Marsh, H. W. (2008), "A Multidimensional, Hierarchical Model of Self-Concept: An Important Facet of Personality". In Boyle, G.J., Matthews, G., & Saklofske, D.H. (Eds). *Handbook of personality theory and testing*, Personality theories and models, Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 447-469.
- Marsh, H.W., Hau, K.T. (2003), "Big fish little pond effect on academic self-concept: A cross-cultural (26 country) test of the negative effects of academically selective schools". *American Psychologist*, Vol. 58(5), pp. 364-376.
- Marsh, H.W., Craven, R.G. (2006), Reciprocal effects of self-concept and performance from a multidimensional perspective: Beyond seductive pleasure

- and unidimensional perspectives. *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 1 (2), pp.133-63.
- Marsh, H.W. (2007), *Self-concept theory. Measurement and Research into Practice: The role of Self-concept in Educational Psychology*. Leicester, UK: British Psychological Society.
- Mayer, J.D. and Salovey, P. (1995), “Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings”. *Applied and Preventive Psychology*, Vol. 4, pp. 197-208.
- Nosenko, D., Arshava, I. & Nosenko, E. (2014), “Self-handicapping as a coping strategy: approaches to conceptualization”, *Advances in Social Science Research Journal*, Vol. 1(3), pp. 157-166.
- Nosenko, E., Arshava, I., Nosenko, D. (2013), “Emotional stability and positive values as the major personality dimensions of the subjective well-being”. *Third World Congress on Positive Psychology*, Westin Bonaventure, Los Angeles, CA, USA, June 27-30, p.120.
- Nosenko, E., Arshava, I., Arshava, I. (2011), “Accounting for the Regularities of the Expert’s Knowledge Structure in Teaching Psychology to the College-Level Students”. *Abstracts of the 12th European Congress of Psychology*, p. 1744.
- Nosenko, E., Kovriga, N. (2001), “Trait-oriented approach to operationalizing emotional Intelligence”. *Abstracts of the 7th European Congress of Psychology*. Great Britain, London, July 1-6, p. 211.
- Parker, J. D. A. et al. (2005), “Academic achievement and emotional intelligence. Predicting the successful transition from high school to University”. *Journal of First Year Experience and Students in Transition*, Vol. 17 (1), pp. 67–78.
- Parker, J. D. A., Hogan, M. J., Eastabrook, J. M., Ohe A. and Wood, L.M. (2006), “Emotional intelligence and student retention. Predicting the successful transition from high school to university”. *Personality and Individual Differences*, Vol. 41(7), pp. 329-336.
- Parker, J. D. A., Summerfeldt, L. J., Hogan, M. J., & Majeski, S. A. (2004), “Emotional intelligence and academic success: Examining the transition from high school to university”. *Personality and Individual Differences*, Vol. 36, pp. 163-172.
- Petrides, K.V., Furnham, A. (2001), “Trait emotional intelligence: psychometric investigation with reference to established trait taxonomies”. *European Journal of Personality*, Vol. 15, pp. 425-448.
- Ryff, C. (1989), Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 57, pp. 1069-1081.
- Vilunas V. K. (1997), “Empirical characteristics of the emotional life” [“Empiricheskie kharakteristiki emotsionalnoy zhizni”]. *Psikhologicheskij jurnal – Psychological journal*, No 3, pp. 26-34.

Надійшла до редколегії 15.07.2014

УДК 159.9.075

А. А. Bunas

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University***FACTOR ANALYSIS OF THE DYNAMIC CHARACTERISTICS OF THE PROPENSITY TO RISKY BEHAVIOR**

Анотація. Досліджено схильність до ризику як складної властивості особистості. Ризикована поведінка індивіда – засіб суб'єктивного підвищення рівня його адаптивності до власного середовища та до тих зовнішніх чинників, що впливають на зміну й збереження його індивідуалізації. Емпірично виокремлено та проаналізовано наявність зовнішніх і внутрішніх компонентів схильності до ризику в системі внутрішньо-особистісної структури особистості. Отримані результати дозволяють припустити існування відносно стійких конструктивів, що мають вплив на прояв ризикованої поведінки людини та регулюють її.

Ключові слова: схильність до ризику, прогностична компетентність, диспозиційні риси, зовнішні компоненти, особистість.

Аннотация. В наше время актуальным становится исследование поведения, связанного с риском. В статье рассмотрен феномен склонности к рискованному поведению как предмет научно-психологического изучения и характеристика человеческого существования. Предложена гипотетическая факторная модель рискованного поведения личности, в которой выделяются факторы, способствующие и препятствующие успешной саморегуляции жизнедеятельности.

Ключевые слова: склонность к риску, прогностическая компетентность, диспозиционные черты, внешние компоненты, личность.

Introduction. Studying of propensity to risk as the component of personality complex characteristics has wide practical sense and refers to urgent problems of the modern psychological science, since a personality is an open system, development of which is carried out only in the interrelation with the other people directly through his/her behavior.

Risk behavior is actively studied as a personal versatility in situation of uncertainty; situational characteristic of activity; expectation evaluation category in situation of uncertainty; subjective choice between multiple options; age peculiarities of risk tendency demonstration are also studied. Thus, three directions of studying and analysis of personality risk behavior problem should be mentioned: *subjective* (actions and decisions, conditioned by personality traits, peculiarities and qualities), *situational* (behavior is influenced by the environment), *integrative* (person's behavior is conditioned by dialectical effect of social, psychological, social-psychological and situational factors' interaction).

The argumentativeness of presence of dispositional (internal) and surface (external) components of tendency to risk may contribute to enhancement and more deep understanding of the main processes of human life and activity in modern conditions, as the risk behavior shall be considered as an essential characteristic of personality subjectivity.

Analysis of recent studies and publications. According to current foreign and of our country theories, one of the guiding principles of psychological science is that the principle of consistency of external and internal in human behavior determination (Chudnovskij, 1993) gives the possibility to study presence of relevant components in structure of the personality risk tendency in a regular manner.

With the appearance of the first conceptions of risk as personal peculiarity and the first personal theory of risk acceptance, a thought emerges as to presence of general tendency to risk behavior, which stipulates the personality choice of risk actions. It is worth mentioning that risk behavior is not universal, its exhibitions refers to certain class of situations – professional, real-life situations, which subject appraises as such that do not depend on his/her actions.

In this paper, we use the following definition of the term “*propensity to risky behavior*” – person’s orientation that induces to certain behavior style and that may lead with high degree of probability to breakdown, loss of physical or social wellbeing. The risk behavior is the mean of subjective increase of level of own versatility to own environment and to those external factors that influence the change and preservation of its individuation.

Sontseva G. N. believes that tendency to risk depends on reflexive regulation of human activity. Presence of consciousness and reflection as activity regulation mechanism substantially changes human behavior in situation of danger or possible unfavorable result, at the same time the decisions variety depends on personal qualities (Sontseva et al., 1999).

Sannikova O. P. believes that the structure of any personal mental phenomenon/trait includes evaluation of qualitative level of human individuality that consists of emotional, cognitive, behavioral and regulatory components. Thus, the risk tendency structure may be distinguished at all the structural levels and at each of them there is possible to distinguish specific content, but the characteristics of different levels may originally interact with each other, supplement and create complete, integral peculiarity which is not the amount of its components (Sannikova, 2007).

Niazashvili O. G. determines that readiness to risk is the personality peculiarity, such as individual ability to make decisions in conditions of uncertainty in case of insufficient information (Niazashvili, 2007). The author offers to add to traditional components (situational, dispositional) the subjective-genetic one:

- situational component is an external factor of an individual tendency to behavior in risk situations, it characterizes risk types of different subject content (for example, extreme risk – breakdown; common everyday risk – risk of unsuccessful choice of profession, life partner, etc.; economic, management, administrative, legal risk and so on);

- dispositional component combines inner-personal, relatively strong in ontogenesis individual-personal peculiarities that are the determinants of tendency to risk (impulsivity, resolution, anxiety, circumspection, emotional resilience, search of thrill, etc.).

According to the scientist, in case of considering of just these two components, the tendency to risk is a strong trait that is determined only by external factors, that is why he emphasizes the appropriateness of one more component:

- subjective-genetic component characterizes peculiarities of social development of an individual, conditioned by social and professional role of a person, his/her social and economic state, content of dominant activity, bundle of life and professional experience. Niazashvili O. H. believes that the way of life of a person, his/her being forms the system of meaningful relations and actions, situations and results as risk processes. It is just the system of being, vital activity, where the relations of motives and goals are formed (Niazashvili, 2007).

In her study of demonstration and correction of risk, Vdovichenko O. V. (2003a) distinguishes four main psychological factors, influencing the individual risk tendency formation: rational (knowledge-based), motivational, social, personal. The scientist points out that just personal factor is conditioned by specific human peculiarity – “tendency to risk”, an analogue of the term “risk-taking”. In foreign studies, this term is used to describe dispositional personal risk as individual peculiarity and it is connected with his/her personal qualities/traits: independency, tendency to dominance, pursuit of success, etc. (Vdovichenko, 2001). Studying emergency, demonstration and disappearance of

risk as dynamic process, the scientist has proved that there are 4 components in the base of the risk process: cognitive-willing, conative, reflexive-regulative and emotional-axiological, they are characterized by specific peculiarities and in combination determine the process of an individual risk (Vdovichenko et al., 2005b).

New, modern approach to explanation of risk tendency components has the scientist Bykova S. V., who determines the risk tendency as a strong peculiarity of individuality, consisting of split-level components, formal-dynamic and qualitative (reflects deep psychological essence of a phenomenon).

According to Bykova S.V., the qualitative factors are characterized by:

- drive for risk, variability, intension, strong emotional feelings, associated with risk (emotional component);
- presence of thoughts, judgments, considerations, associated with risk (cognitive component), that is mental orientations in situation;
- demonstration of tendency to risk through emotional expressions (mimicry, gestures), statements and actions (conative component);
- demonstration of mental activity, directed at self-control and self-regulation (control-regulative component).

The scientist includes into formal-dynamic factors of risk tendency the need for risk; resistance, endurance of risk tendency; the range of risk activity (actions, feelings, thoughts); impulsivity; sensitivity to riskogenic situations; simplicity of risk activity emergency and own initiative (Bykova, 2008).

The theoretical review of modern state of this problematic development has shown that at present exists a small number of studies, associated with determination and distinguishing of unity between external and internal components of human tendency to risk, which may constrain or contribute to the latter demonstration.

The objective of the article is to distinguish hypothetic external and internal components of risk tendency in the system of its inner-personal structure that stipulate individual behavior regulation in the process of life and influence his/her achievement of success as to adaptation of social interaction conditions. According to the defined objective can be distinguished the following **tasks**: to consider approaches to understanding of qualitative and formal-dynamic aspects of risk tendency and to substantiate the presence of possible dispositional and surface components of this phenomenon at different levels of individuality structure.

According to Vekker L. M. (2000) theoretical model of mental processes' construction and Semago N. – Semago M. (2008) theory of "individuality structure base components", we have assumed that external and internal components of tendency to risk behavior may become apparent at two levels – phenomenological (behavior, consciousness) and base components (total of spatial-temporal concepts, affective regulation, mental activity, etc.). As external (surface) and internal (dispositional) components, we substantiated possibility to consider coordination of at least four factors, directly connected with tendency to risk behavior and as such, they may claim to role of the latter composition.

To check the assumptions within the measures of empiric study, the data were obtained as to results of the level of development of *individual predictive competency; characteristics*, contributing to development of individual predictive ability; *trustworthy individual features*, composing individual structure, forming specific individual predictive ability; *level of the propensity to risk* and *possible individual peculiarities*, connected with demonstration of risk tendency.

To carry out experimental research, the group of 215 persons was involved (108 men and 107 women), 18 – 35 years old, defined as representative samples in the context of studying of dynamic units of analysis, expanding idea of nature and determinant of risk behavior.

At this stage of individual age development, the establishment of his/her self-consciousness, acquisition of identity, self-affirmation and self-development takes place; at the level of self-consciousness is formed the system of internally coordinated concepts of the own and global social relations. Transit periods of society existence are characterized by divergence in acceptable for the society behavior types. Young people are more receptive to everything new, they are more active and mobile age category, looking for own way of life, based on acceptable and independently formed in time perspective base relations to world, human society and himself/herself. This age period is also characterized by confirmation of “fundamental units” of individuality, each of which presents generalized determinant to act in certain way in typical situation and to determine forms of individual behavior as mean of preservation of his/her internal coordination. These are just those facts that have given us the base for studying of risk behavior tendency components as integrative peculiarity of individual of this age group (Rean, 2000).

Statistical data processing was carried out with the help of software SPSS 16.0. In the result of data processing, was defined factor structure of dispositional and surface components. Factorization was carried out with the help of main components method with further Varimax-rotation.

Results. The carried out empiric study, dedicated to studying of risk behavior components, gave us the possibility to determine 5 factors that may hypothetically indicate that there are strong constructs, influencing and regulating realization of risk behavior.

Visual analysis of figure 1 gives the possibility to distinguish five break points – that is the base for substantive analysis of 5-factor decision. The obtained factors explain 74.3% of total variance.

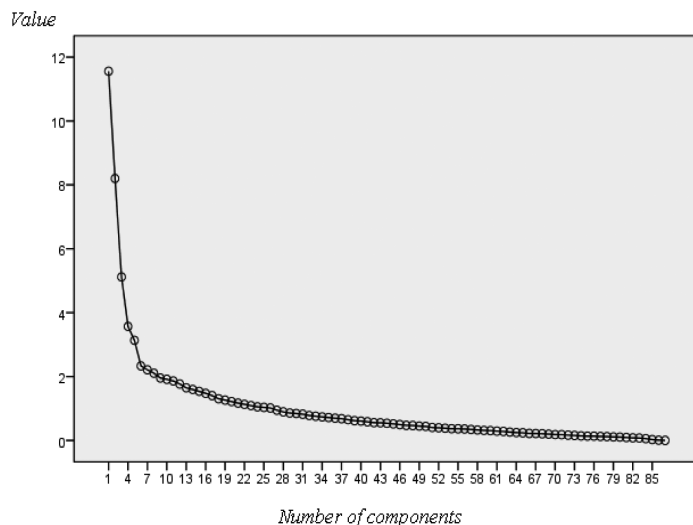

Fig. 1. Diagram of factors values

On the base of factor loading matrix (there are included loadings with absolute values of more than 0,4), it is possible to analyze the distinguished factors in the following way.

The first factor, called “*risk activity*”, reflects essential characteristic of individual subjectivity that directs and prompts to certain behavior style and may with high degree of probability lead to breakdown, physical or social wellbeing loss; it is also the inherent way of regulation and self-regulation on the base of needs, abilities, individual attitude to life, social demands and circumstances integration (table 1).

Table 1. **Structure of the first factor**

Composite risk evaluation	,819
Emotional characteristics of risk	,807
Propensity to risk	,802
Pugnacious emotional orientation	,784
Sensation seeking	,674
Time perspective «Present Hedonistic»	,546
Dominance	,545
Disadaptive desire to difficulties	,528
Independence	,513
Control and regulatory characteristics of risk	,496
New impression seeking	,483
Resoluteness	,475
Intolerance of monotony	,468
Expressivity	,454
Radicalism	,444
Persistence	,438
Conative characteristics of risk	,416
Social clumsiness	-,415

The second factor – “*spatial-temporal concepts*” – reflects individual ability to foresee the results and consequences of own behavior. We assume that this ability consolidates around forecasting competency and has the influence on forms of demonstrate/realization of risk behavior by the individual, as the latter makes conscious choice on the base of different actions, on the base of his/her own subjective estimation of events possibility and their values (table 2).

Table 2. **Structure of the second factor**

Predictive ability	,789
Personal-situational ability	,688
Time perspective «Future»	,607
Gnostic emotional orientation	,575
Ease of understanding and hierarchy of society signals	,561
Situational reflexivity	,544
Interpersonal reflexivity	,519
Spatial ability	,517
Timing ability	,495
Time perspective «Present Fatalistic»	-,481
Predictive reflexivity	,429

The third factor – “*behavior dynamic strategies*” – defines components, dynamics, quality and effectiveness of process of individual adaptation to different conditions and situations, emerging in his/her life and activity. Versatility is characterized by the individual activity result adequacy to his/her objective, as well as it directs the activity and outlines possible forms of behavior (table 3).

Table 3. **Structure of the third factor**

General adaptability	,635
Time perspective «Past Negative»	-,611
Readiness for constructive action to overcoming failures	,570
Social courage	,546
Readiness to change	,540
Social activity (friendliness)	,515
Verbal-logical thinking	,514
Initiative	,481
Emotional steadiness	,481
Accuracy of orientation in social expectations	,472
Subjective indicator of adaptation	,470
Energetic nature	,465
Emotional aspect of anticipation	,433

The fourth factor – “*axiological orientations*” – is some kind of emotional-appraisal measure at perception of things and phenomena of external world. These strategies are the type of person potential, reflecting the aggregate of his/her resources, opportunities at formation of own attitude to reality and they define certain norm of possible behavioral response to different conditions (table 4).

Table 4. **Structure of the fourth factor**

Communicative emotional orientation	,708
Aesthetic emotional orientation	,592
Gloria emotional orientation	,568
Praxis emotional orientation	,562
Romantic emotional orientation	,519
Altruistic emotional orientation	,510
Acquisitive emotional orientation	,484
Hedonistic emotional orientation	,484
Visual-shaped thinking	,435

The fifth factor – “*directed self-regulation*” – defines the aggregate of rules, prompting individual to conscious activity, purposeful behavior. It plays important role in the process of formation of human relations with the environment, which are realized through self-organization of person activity and behavior. For such relations are required specific human practical and cognitive actions, for example, behavior types (table 5).

Table 5. Structure of the fifth factor

Responsibility	,649
Attentiveness	,635
Tolerance for ambiguity	-,597
Higher level of consciousness	,540
Self-esteem	,503
Stamina	,497
Analytic thinking	,410

The obtained results show that there is the possibility of risk tendency existence at individual level in the form of construction factor structure, with the help of which an individual constructs and evaluates different versions of future and, correspondingly, demonstrates or restrains the demonstration of risk actions. At that, may be distinguished two types of components – dispositional (*risk activity, spatial-temporal concepts, behavior adaptive strategies*) and surface (*axiological orientations, directed self-regulation*), which are demonstrated both at phenomenological level and base components level.

Within the measures of the described empirical study may be made general conclusion that the risk activity may be characterized as certain type of adjustment to emerging conditions of situation, search of decisions and ability to use subjective experience in the process of solution.

Conclusions. In the result of the carried out study, we obtained empiric data that give the possibility to outline the approach to understanding of unity of individual dynamic units, that is its dispositional and surface components, which are demonstrated in the ability to foresee the future events in real present time, to orient oneself according to own emotional direction, to construct long-term plans as to obtaining of positive/negative consequences of own actions and to regulate the latter according to dominance of the selected cognitive-willing strategies.

In our view, it is just this **perspective**, in which it is possible to consider in details the specificity of demonstration and description of an individual tendency to risk behavior, to open new aspects of its demonstration in the structure of individual peculiarities, in regulation and organization of activity, realization of motivational functions, ensuring of behavior scenarios and adequacy of response to social changes.

References

- Bykova, S. V. (2008), *Individually-typical features of propensity to risk* [Individual'no-tipologichni pokazniki shil'nosti do riziku], Odessa: South-Ukrainian State Pedagogical University, pp. 7-14.
- Vdovichenko, O. V. and Chebykin, A. Ja. (2001), "Personal and psychological determinants of risk phenomena" ["Lichnostno-psihologicheskie determinanty javlenija riska"], *Differenciacija i integracija psihologo-pedagogicheskogo znanija v nauke, social'noj praktike i nauchnyh issledovanijah*, Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii – *Differentiation and integration of psychological and pedagogical knowledge in science, social practice and science researches, Proceedings of the International Conference, June 28-30, 2001*, Smolensk, pp. 68-73.
- Vdovichenko, O. V. (2003a), "About the theoretical approaches to understanding the problem of risk" ["O teoreticheskikh podhodah k ponimaniju problemy riska"],

- Nauka i osvita – Science and Education*, No. 1, pp. 34-36.
- Vdovichenko, O. V. (2005b), “Risk as the essence of the creative process” [“Risk kak sushhnost’ tvorcheskogoprocessa”], *Nauchnyj zhurnal NPU M.P. Dragomanova. Serii 12: Psychologiiia – Scientific Journal of NPU M.P. Drahomanova. Series 12: Psychology*, Vol. 6 (30), pp. 16-22.
- Vekker, L. M. (2000), *Mind and Reality: A Unified Theory of mental processes* [Psihika i real’nost’: Edinaja teorija psihicheskikh processov], Smysl, Moscow.
- Niazashvili, A. G. (2007), *Individual differences in tendency to risk in the different social situations of the personality development* [Individual’nye razlichija sklonnosti k risku v raznyh social’nyh situacijah razvitija lichnosti], Gumanitarnyj Universitet, Moscow, pp. 6-22.
- Rean, A. A. (2000), “Akmeology of the personality” [“Akmeologija lichnosti”], *Psikhologicheskij zhurnal – Psychological Journal*, Vol. 3, pp. 88-95.
- Sannikova, O. P. (2007), “Formal dynamic and qualitative meta characteristics of the personality” [“Formal’no-dinamicheskie i kachestvennye metaharakteristiki individual’nosti”], *Nauka i osvita – Science and Education*, No. 6/7, pp. 30-33.
- Semago, M. and Semago, N. (2008), “Forming the arbitrary regulation, spatio-temporal representations and affective personality organization” [“Formirovanie proizvol’noj reguljacii, prostranstvenno-vremennyh reprezentacij i affektivnoj organizacii”], available at: http://psy.lseptember.ru/view_article.php?ID=200801805.
- Solnceva, G. N. and Kornilova, T. V. (1999), *Risk as a characteristic of the subject’s action* [Risk kak harakteristika dejstvij sub’ekta], NITS “Injener”, Moscow.
- Chudnovskij, V. Je. (1993), “To the problem of the relation of «external» and «internal» in psychology” [“K probleme sootnoshenija «vneshnego» i «vnutrennego» v psihologii”], *Psikhologicheskij zhurnal – Psychological Journal*, Vol. 14, pp. 3-11.
- Keough, K. A., Zimbardo, P. G. and Boyd, J. N. (1999), “Who’s smoking, drinking and using drugs? Time perspective as a predictor of substance use”, *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 21 (2), pp. 149-164.
- Schlanger, J. (2001), “Introspection, retrospection, prospection”, *Rev. de metaphysique et de morale*, No. 4, pp. 111-125.
- Zimbardo, P. G. and Boyd, J. N. (1999), “Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 77, pp. 34-42.

Надійшла до редколегії 15.04.2014

УДК 159.942

D. V. Nosenko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

BROADENING THE SCOPE OF PROACTIVE COPING STRATEGIES THROUGH EXAMINING THEIR LINKS WITH DISPOSITIONAL SELF-EVOLUTION RESOURCES

Анотація. Теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено можливість цілеспрямованого вибору проактивних стратегій стресоподолання залежно від рівня сформованості особистісних ресурсів. Доведено, що стратегія самоінвалідації – прагнення пояснювати зовнішніми обставинами можливі невдачі – може бути концептуалізована як неконструктивна проактивна копінг-стратегія. За допомогою кореляційного аналізу виявлено додатний зв'язок конструктивних проактивних стратегій подолання зі складниками диспозиційної характеристики саморозвитку особистості та від'ємного кореляційного зв'язку самоінвалідації з умовами саморозвитку та загальною характеристикою саморозвитку особистості. Результати дослідження відкривають нові перспективи для концептуалізації феномену проактивного психологічного подолання.

Ключові слова: самоінвалідація, неконструктивні проактивні копінг-стратегії, стратегічні, рефлексивні, превентивні копінг-стратегії.

Аннотация. Теоретически обоснованы и эмпирически исследованы возможности целенаправленного управления выбором проактивных совладающих стратегий преодоления стресса в зависимости от уровня сформированности личностных ресурсов. Последние были операционализованы в терминах диспозиционной характеристики саморазвития личности. В ходе проведенного корреляционного исследования установлена значимая положительная связь конструктивных проактивных копинг-стратегий с характеристиками саморазвития личности, а также негативная связь самоинвалидации как неконструктивной проактивной копинг-стратегии с условиями и общей характеристикой саморазвития личности. На основании результатов исследования предлагается рассматривать самоинвалидацию как неконструктивную проактивную копинг-стратегию.

Ключевые слова: самоинвалидация, неконструктивные проактивные копинг-стратегии, стратегические, рефлексивные, превентивные копинг-стратегии.

Problem identification

Coping has been defined as a cognitive and behavioral efforts made to manage psychological stress (Lazarus, 1993). Traditionally, coping research distinguished between problem-focused coping and emotion-focused coping (Lazarus & Folkman, 1986). The essential aspect of the active problem-solving efforts is *perceived control*, which is described as the belief that one can determine one's own behavior and control challenging environment. Those, who believe that they control future outcomes, are more likely to employ active problem-focused coping strategies than those who ascribe outcomes to chance (Schwarzer, 1992; 1993; Folkman, 1984; Bandura, 1992). Emotion-focused coping strategies are targeted at minimizing psychological distress caused by stressful events. A recent review of coping literature revealed more than 100 coping categorization schemes (Skinner et al, 2003; Connor-Smith & Flachsbart, 2007).

However, though distinction between problem-focused and emotion-focused coping strategies is an important one, it has not captured the multi-faceted aspects of coping and positive psychological states (Greenglass et al, 1999). Accordingly, a new conceptualization of coping has been proposed by Schwarzer and Taubert (Schwarzer & Taubert, 2002) that focuses on proactive, adaptive and goal-oriented aspects of coping. Proactive coping theory suggests that people are able to recognize signs of an approaching stressor and take steps to deal with it before it occurs. This process of proactive behavior can eliminate great deal of stress, as people tend to see upcoming events as opportunities and challenges, not as threats or potential losses. Individuals are

seen to take not a reactive but a proactive approach, creating opportunities of success and self-growth (Greenglass et al, 1999).

Research findings suggest that individuals who have well developed psychological resources, such as feeling of personal control, high self-esteem and optimism, are more likely to use proactive coping strategies thus minimizing the effects of stress (Greenglass, 2002). As a result, using proactive coping enhances a perspective on life that involves a positive attitude toward future events in the form of optimistic expectancies and enhanced feelings of self-worth (Griva & Anagnostopoulos, 2010).

However, some people are less pertinent to accumulating assets and preparing for the inevitable life stressors. Goal striving and achievement can be undermined when individuals are more concerned with avoiding likely failure: they may ignore negative information or even purposefully undermine their own performance (McCrea & Hirt, 2008). Such strategy is known as self-handicapping and involves creating or claiming obstacles to success in order to protect self-esteem in the face of possible task failure. In a recent study a new conceptualization of self-handicapping as a non-constructive proactive coping strategy has been proposed (Nosenko, Arshava & Nosenko, 2014). We have substantiated that the phenomenon of self-handicapping can be conceptualized not only as a motivational strategy but also as a form of maladaptive coping behavior. In the above mentioned research it was found that the individuals, prone to self-handicapping, are characterized by low level of ego-involvement an ego-identity and, vice versa, the subjects with high levels of ego-involvement and ego-identity tend not to resort to self-handicapping.

The objective of the present study

The objective of this study was to further explore relationship between dispositional self-evolution variables, constructive and non constructive coping strategies. We hypothesized, that dispositional self-evolution resources are likely to predict the use of constructive versus non constructive coping strategies. We expected that those, who had high levels of dispositional self-evolution resources, would be more likely to use constructive proactive coping resources, and, vice versa, those who realized a deficit of their internal dispositional resources for self-evolution would more likely resort to non-constructive proactive coping strategies, operationalized in this research in terms of self-handicapping.

In order to test the above formulated hypothesis, we used a recently developed by Ukrainian psychologist S. Kusikova (as a part of her Ph.D. thesis) a new Inventory for assessing dispositional personality resources of becoming an *agent of one's personality self-evolution* (personality growth) (Kusikova, 2012). In her research, Kusikova has identified three constituents of dispositional self-evolution: *needs*, *conditions* and *mechanisms*. The first constituent, *needs* of self-evolution, is described as an awareness of the individual in the necessity of self-growth, self-evolution, openness to changes, interest in the events of the surrounding world, and one's own inner world. The *conditions* of self-evolution are defined in the terms of autonomy, positive self-perception, strength and maturity of the self-image, awareness of one's goals, active life strategies. Finally, the third constituent, *mechanisms* of self-evolution, is described in terms of self-comprehension (a strive to authenticity), self-reflection (self-analysis), awareness of the discrepancies between the real and the ideal self, sensitivity to the feedback from other people.

*Method**Participants*

The sample included 120 participants, aged 18-21 (mean age 19 years), undergraduate students of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, currently continuing their education during the 2013-2014 academic year. Of the participants, 85 are female and 45 are male. Informed consent was obtained.

*Data tools**Proactive Coping Inventory (PCI)*

PCI consists of 6 subscales, 55 items total (Greenglass, Schwartz & Taubert, 1998, adapted to the Ukrainian culture by E. Starchenkova, 2002, and modified by M. Yaltonsky, 2009). The six subscales of the Ukrainian adapted version of PCI are: The Proactive Coping Scale ($\alpha=0.85$), the Reflective Coping Scale ($\alpha=0.79$), the Strategic Planning Scale ($\alpha=0.71$), the Preventive Coping Scale ($\alpha=0.83$), the Instrumental Support Seeking Scale ($\alpha=0.85$), and the Emotional Support Seeking Scale ($\alpha=0.73$).

Self-handicapping Scale

The Self-Handicapping Scale is comprised of 25 statements designed to assess an individual's proclivity to display self-handicapping behavior (Jones & Rhodewalt, 1982). For each statement subjects were asked to indicate their level of agreement on a six-point scale. Large group testing sessions indicate that the scale exhibits acceptable internal consistency (Cronbach alpha = .79) and test-retest reliability ($r = .74$ after one month) (Rhodewalt, 1990). The predictive ability of the scale is confirmed by a number of studies (e.g., Rhodewalt, 1990, 1994; Strube, 1986). The instrument was translated into Ukrainian for the first time by an experienced researcher with a first degree in translation and then checked by the research team, who were fluent in both English and Ukrainian. Care was taken to ensure each item translated retained meaning as close as possible to the original version by means of a back translation process.

Dispositional Characteristics of Personality Self-Evolution

To assess the individual's awareness of oneself as an agent of self-evolution, we used a new Ukrainian thought-out inventory "Dispositional Characteristics of Personality Self-Evolution" (Kusikova, 2012). The Inventory consists of 30 statements rated on a five-point Likert Scale (with 5- "very much like me" and 1- "not like me at all"). The statements are formulated like: "I believe in my potential abilities and strive to self-actualization"; "I enjoy doing things that require maximum commitment and efforts"; or "In my life I am guided by the ideals of truthfulness, goodness and beauty" etc. The Inventory has 3 scales: "Needs for self-evolution", "Conditions of self-evolution" and "Mechanisms (functional means) of self-evolution. The author reports internal consistency of the Inventory $\alpha=.70$.

Procedure

The research data was acquired from the students at Oles Honchar Dnipropetrovsk National University during 2013-2014 academic year. The participants were included in the study following a short brief about the research and then were asked to fill in suggested questionnaires individually and provide their demographic details to the author of this research. The analysis of the data was carried out via IBM PAWS SPSS 18 (SPSS, 2009). Two types of research procedures have been carried out: the correlation analysis (r -Pearson product moment correlation coefficients) was assessed between proactive coping strategies and measures of dispositional self-evolution.

Findings and Conclusion

As a result of the correlation analysis it was determined that there were significant

relationships between all the variables in the model, supporting the hypothesis. Correlation coefficients are presented in Table 1 below.

Table. Correlation coefficients between the proactive forms of coping and measures of dispositional self-evolution resources

Proactive coping strategies	Overall measure of dispositional self-evolution resources	<i>Needs</i> of dispositional self-evolution	<i>Conditions</i> of dispositional self-evolution	<i>Mechanisms</i> of dispositional self-evolution
Proactive	.364**	.107	.570**	.048
Reflexive	.235**	-.141	.329**	.229**
Strategic	.180*	-.072	.252**	.141
Preventive	.060	-.200**	.194*	.078
Seeking of emotional support	.162*	-.007	.067	.270**
Seeking of instrumental support	.230**	.108	.187*	.157*
Self-handicapping	-.203*	-.072	-.313**	.022

* $p \leq .05$, ** $p \leq .01$

As predicted, statistically significant positive correlations were found between constructive proactive coping strategies and constituents of dispositional self-evolution. Proactive coping significantly correlates with dispositional self-evolution resources ($r = 0.364$, $p \leq .01$) and conditions of dispositional self-evolution ($r = 0.570$, $p \leq .01$). Reflexive and strategic proactive coping strategies had the same significant correlations, shown in Table 1. Significant negative correlation was found between needs for dispositional self-evolution and preventive coping ($r = 0.200$, $p \leq .01$). The possible explanation will be discussed further. Also, in addition to significant positive correlations with dispositional self-evolution and conditions of self-evolution, seeking emotional and instrumental support had strong correlations with mechanisms of dispositional evolution ($r = 0.270$, $p \leq .01$ and $r = 0.157$, $p \leq .05$ respectively).

As to the relationship between the constituents of self-evolution and self-handicapping strategy, significant negative correlations were also found between the self-handicapping scores and the overall score of dispositional self-evolution ($r = -0.203$, $p \leq .05$) and the *conditions* of self-evolution ($r = -0.313$, $p \leq .01$).

Research results suggest that dispositional self-evolution resources are important for understanding the essence of the proactive coping ability. Constructive and non constructive coping strategies are used by people for preventing and lessening emotional distress regarding upcoming stressful situations. Our findings have shown that those individuals, who have strong self-image and positive self-perception, operationalized in terms of the *conditions* of self-evolution, use constructive proactive coping strategies in their behavioral repertoire. On the other hand, individuals with low conditions of self-evolution and thus unstable and immature self-concept are more likely to resort to self-handicapping.

The finding that the *needs* of dispositional self-evolution have no correlations with constructive and non constructive proactive coping can be explained, in our opinion, by the fact that the tendency itself to resort to proactive coping signifies a certain degree of worrying about the possible changes in future and the attempts of the individual to prevent them. The meaning of the construct of dispositional self-evolution involves openness to new experience as one of its key components. The negative correlation of

this construct with preventive coping reveals the nature of proactive coping, since the key function of it (to prepare for the possible changes in future) might cause negative appraisal of the likelihood of changes which initiate attempts as of means comforting oneself in the face of the possible future changes.

Emotional and instrumental support seeking have strong positive correlation with the scale mechanisms of self-evolution, which is manifested, among other, as sensitivity to the feedback from other people, which may offer an explanation for these significant positive correlations.

The positive correlations of all the forms of proactive coping with *conditions of dispositional self-evolution*, which imply sense of self-worth, strong self-perception, positive image of oneself, are quite compatible with the results obtained. The fact that self-handicapping has significant negative correlations with the overall measure of dispositional self-evolution resources and the component of *conditions* of self-evolution in particular, convincingly supports the hypothesis of our research that self-handicapping could be conceptualized as a form of non constructive proactive coping and the data of many other authors who stress the relationship of this phenomenon about the relation of this phenomenon with the sensitive ego.

As far as the correlations of the constructive forms of the proactive coping with the mechanisms of dispositional self-evolution are concerned, one can claim that this relationship exists for the constructive forms of proactive coping (seeking emotional support, seeking instrumental support) and the fact that these relationships are significant can be interpreted as the adequacy of our approach to the conceptualization of proactive coping as an array of strategies related to the individuals' self-comprehension, self-reflection and sensitivity to the feedback from other people.

Based on these data, it was shown that the proactive individual accumulates resources, takes steps to prevent resource depletion and is capable of mobilizing resources when needed (Greenglass, 1998). The individuals, low on internal self-evolution resources, are likely to resort to non constructive proactive coping which is aimed at protecting self-image but has detrimental long-term effects on psychological well-being (Arshava, Nosenko & Nosenko, 2013).

Conceptually the proactive coping is multidimensional and occurs on several levels, including cognitive, behavioral and emotional ones.

These results make a contribution into the body of research that historically lacks consensus as to the role of personality traits in the coping process. Considering the data discussed in this paper it is possible to conclude that constructive proactive coping strategies are used by individuals who see themselves as full of resources for growth while self-handicappers are unable to find constructive means of coping with anticipated problems.

References

- Arshava, I., Nosenko, E., Nosenko, D. (2013), Personality-mediated differences in coping behavior as precursors of the subjective well-being, *European Scientific Journal*, Special Edition, Vol. 2, pp. 548-558.
- Bandura, A. (1992), "Exercise of personal agency through the self-efficacy mechanism". In R. Schwarzer (Ed.), *Self-efficacy: Thought control of action*, Hemisphere, Washington DC, pp. 3-38.
- Connor-Smith, J. K. & Flachsbart, C. (2007), Relations between personality and coping: A Meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 93 No. 6, pp. 1080-1107.

- Griva, F., Anagnostopoulos, F. (2010), Positive psychological states and anxiety: the mediating effect of proactive coping, *Psychol Rep.*, No. 107(3), pp. 795-804.
- Folkman, S., Lazarus, R.S. et al. (1986), Dynamics of Stressful Encounter: Cognitive Appraisal, Coping, and Encounter Outcomes, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 50 No 5, pp. 992-1003.
- Folkman, S. (1984), Personal control, stress, and coping processes: A theoretical analysis, *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 46, pp. 839-852.
- Folkman, S. (1997), Positive psychological states and coping with severe stress, *Social Science & Medicine*, No. 45, pp. 1207-1221.
- Greenglass, E. (with R. Schwarzer). (1998). "The Proactive Coping Inventory (PCI)". In R. Schwarzer (Ed.), *Advances in health psychology research (CD-ROM)*, Free University of Berlin. Institut for Arbeits, Organizations-und Gesundheitspsychologie, Berlin.
- Greenglass, E. (2002), "Chapter 3. Proactive coping", In E. Frydenberg (Ed.), *Beyond coping: Meeting goals, vision, and challenges*. Oxford University Press, London, pp. 37-62.
- Hambrick, E.P. & McCord, D.M. (2010), Proactive Coping and Its Relation to the Five-Factor Model of Personality, *Individual Differences Research*, Vol.8 No. 2, pp. 67-77.
- Higgins, R.L., Snyder, C.R., & Berglas, S. (1990), *Self-handicapping: The paradox that isn't*, Plenum, New York.
- Kusikova, S. (2012), *Psychological fundamentals of the development of the personality self-evolution over youth [Psychologichni osnovi stanovlennya subyektu samorozvitku v yunackomu vici]*, Vidavnictvo MakDen, Sumy.
- Lazarus, R. S. (1993), From Psychological Stress to the Emotions: A History of Changing Outlooks, *Annual Review of Psychology*, Vol. 44, pp. 1-22.
- McCrea, S.M., & Hirt, E.R. (2001), The role of ability judgments in self-handicapping, *Personality and Social Psychology Bulletin*, No. 27, pp. 1378-1389.
- McCrea, S.M. (2008), Self-handicapping, excuse making, and counterfactual thinking: Consequences for self-esteem and future motivation, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 95 (2), pp. 274-292.
- Nosenko, D., Arshava, I & Nosenko, E. (2014), Self-handicapping as a coping strategy: approaches to conceptualization, *Advances in Social Science Research Journal*, Vol. 1(3), pp. 157-166.
- Schwarzer, R., & Taubert, S. (2002), "Tenacious goal pursuits and striving toward personal growth: Proactive Coping", in E. Frydenberg (Ed.), *Beyond coping: Meeting goals, vision, and challenges*. Oxford University Press, London, pp. 19-35.
- Schwarzer, R. (1992), *Self-efficacy: Thought control of action*, Hemisphere, New York.
- Schwarzer, R. (1993), *Measurement of perceived self-efficacy*, Free University of Berlin, Berlin.
- Skinner, E. A., Edge, K., Altman, J., & Sherwood, H. (2003), Searching for the structure of coping: A review and critique of category systems for classifying ways of coping, *Psychological Bulletin*, No. 129, pp. 216-269.

Надійшла до редколегії 15.07.2014

УДК 159.923.375

О. В. Опыkhailo

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

SELF-REPORTED CHARACTER STRENGTHS PERTINENT TO GELOTOPHOBES, GELOTOPHILES AND KATAGELASTICISTS

Анотація. Наведено стислий огляд результатів останніх досліджень трьох нових концепцій (гелотофобії, гелотофілії та катагеластичизму) у галузі психології особистості. Розглянуто результати перевірки зв'язку особливостей реагування на гумор і сміх із такими психологічними феноменами, як «сильні» риси характеру. Визначено перспективи подальшого дослідження характерних рис внутрішнього світу гелотофобів, гелотофілів і катагеластичистів.

Ключові слова: гелотофобія, гелотофілія, катагеластичизм, «сильні» риси характеру.

Аннотация. Рассмотрены современные представления об общечеловеческих ценностях и разных формах проявления юмора (гелотофобии, гелотофилии и катагеластичизме). Представлены результаты эмпирического исследования взаимосвязи между «сильными» чертами характера и особенностями реагирования на юмор и смех. Приведено описание возможности практического применения полученных данных в расширении методов психодиагностики.

Ключевые слова: гелотофобия, гелотофилия, катагеластичизм, «сильные» черты характера.

Introduction

Over the years psychologists have studied the relationships between humor and personality in a number of ways. For instance, humor has been studied as a cognitive ability to produce humorous material, an aesthetic response, a habitual behavior depending upon the temperament of the individual, the attitude toward the world and as a means of coping with adverse situations (Martin, 2007). In the newest publications humor has been conceptualized as one of the so-called “character strengths”, to which people resort more or less frequently depending on the level of development of the virtue of transcendence (Peterson & Seligman, 2004).

Positive psychologists have singled out twenty four measurable character strengths which are claimed to be formed if one sticks to the six positive virtues: wisdom and knowledge, courage, humanity, justice, temperance and transcendence. In the Values-in-Action classification, *humor* (as a sign of playfulness) is understood as an inclination to laugh and joke, evoking smiles in other people. C. Peterson and M. Seligman (Peterson & Seligman, 2004) refer to the moral character of humor and its role in “making the human condition more bearable by drawing attention to its contradictions, by sustaining good cheer in the face of despair, by building social bonds, and by lubricating social interaction” (p. 530). Humor is considered to be a form of manifestation of the positive personality functioning and a sign of mental health (Buschor, Proyer & Ruch, 2013; Niemiec, 2013).

Researchers of Dnipropetrovsk National University E. L. Nosenko and O. A. Zayvaya (Nosenko & Zayvaya, 2004) revealed the stress-protective function of humor, demonstrated the relationship between humor styles and personality dispositions and showed that affiliative and self-enhancing styles of humor manifestations were more pertinent to the individuals with higher levels of openness to experience, while aggressive humor was found out to characterize individuals prone to neuroticism.

Dispositions towards ridicule and being laughed at

The mainstream psychology researchers have recently identified three new laughter-related concepts: gelotophobia, gelotophilia and katagelasticism. German psychotherapist Michael Titze coined the term *gelotophobia* (from the Greek *gelos* –

laughter, and *phobia* – fear) for describing the fear of being laughed at (Titze, 2007). Gelotophobia is manifested in the behavior as a result of the dysfunction of the harmonious interplay between physical motions and social withdrawal. Although gelotophobes long for human proximity, acknowledgement, and love, they constantly distance themselves from others.

Lately two new extensions of the gelotophobia concept have been presented: *gelotophilia* (from the Greek *gelos* – laughter, and *philia* – love) – the joy of being laughed at, and *katagelasticism* (from the Greek *katagelao* – laughing at) – the joy experienced in the situations of laughing at others (Ruch & Proyer, 2009). At present gelotophobia as well as the interrelated forms of humor perception and manifestation are interpreted as individual difference phenomena. In this capacity these new forms of laughter behavior have not yet been studied sufficiently in the mainstream personality research. The researchers only clarified that there were no relationships between socio-demographic variables and gelotophobia in normal individuals. The lack of sex differences is particularly noteworthy since they are reported in the literature for other phobias (Ruch & Proyer, 2008).

One of the latest studies (Ruch, Harzer & Proyer, 2013) examined the personality correlates of gelotophobia, gelotophilia and katagelasticism in the framework of the five-factor model. On a sample of 1,774 adults the researchers found out that gelotophobes were introverted neurotics with lower inclinations to openness. Furthermore, adjectives like shy, inhibited, and insecure were indicative of gelotophobia. Gelotophilia appeared to be related to extraversion, low neuroticism and low conscientiousness. Gelotophiles were described by adjectives like cheerful, talkative, original, witty, and uninhibited. Katagelasticists were found to be younger males with low scores on agreeableness and conscientiousness. Adjectives like cynical and vengeful correlated robustly with katagelasticism.

However, for a complete picture of the experiential world of gelotophobes, gelotophiles and katagelasticists variables of positive psychological functioning are also needed and a comprehensive model such as the VIA-classification seems to be best suited for this effort.

The aim of the present study

The main aim of the present study was to examine the correlations between gelotophobia, gelotophilia, katagelasticism and self-reported character strengths. The relations between virtuousness and dispositions towards ridicule and being laughed at might not necessarily be linear. It was hypothesized that self-ratings of morally positively valued traits (character strengths) might demonstrate different correlational patterns with gelotophobia, gelotophilia and katagelasticism.

Method

Participants

The sample consisted of 125 adults, 40 male and 85 female, whose ages ranged from 18 years to 61 years ($M = 23.86$; $SD = 8.22$). Most of the participants were the students of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (51 %) and Dnipropetrovsk State Agrarian University (24 %). Participants were contacted in person or via e-mail. They were not paid for their services but upon request could receive an individual feedback via e-mail one to two months after they finished the study.

Data tools

The PhoPhiKat-45 questionnaire (Ruch & Proyer, 2009) was used for the subjective assessment of gelotophobia, gelotophilia and katagelasticism. It consists of

45 items assessed with a 4-point Likert scale (1 = strongly disagree; 2 = moderately disagree; 3 = moderately agree; 4 = strongly agree). The Russian version of the PhoPhiKat-45 was adapted by E. M. Ivanova, E. A. Stefanenko, R. T. Proyer, W. Ruch and S. N. Enikolopov (2013). Cronbach's alpha values were 0.83 (Gelotophobia), 0.83 (Gelotophilia) and 0.77 (Katagelasticism).

The Values-in-Action Inventory of Strengths – VIA-IS (Peterson & Seligman, 2004) which consists of 240 items was used for the subjective assessment of 24 character strengths (10 items each), pertinent to the subjects. It uses a 5-point Likert scale (ranging from 1 = “very much like me” through 5 = “very much unlike me”). The Russian version of the VIA-IS was adapted by I. A. Burovikhina, D. A. Leontiev and E. N. Osin (Burovikhina, Leontiev & Osin, 2007). Cronbach's alpha values of each of 24 scales were more than 0.7.

Procedure

All participants filled in the questionnaires that were given or mailed to them. They were not paid for their services. The participants received a detailed feedback on their results.

Results and Discussion

The participants' data demonstrated that the chosen sample consisted of 14.4 % (n = 18) of individuals with a slight expression of gelotophobia, 3.2 % (n = 4) – with a pronounced expression, and 0.8 % (n = 1) – with an extreme expression (presence) of the fear of being laughed at. There were also 24.8 % (n = 31) of individuals with gelotophilia, and 32.8 % (n = 41) – with katagelasticism. The mean scores for the three dispositions towards ridicule and being laughed at were normally distributed (Skewness = 0.37, Kurtosis = 0.26 for gelotophobia; Sk = 0.01 and K = 0.83 for gelotophilia; and Sk = -0.20 and K = 1.18 for katagelasticism).

We computed correlation coefficients between twenty four character strengths and three dispositions towards ridicule and being laughed at. Table 1 contains the correlation coefficients between the laughter-related categories and the character strengths that fall under the virtue of *humanity*.

Table 1. **Correlations between gelotophobia, gelotophilia, katagelasticism and the character strengths of “Humanity” virtue**

Character strengths	Gelotophobia	Gelotophilia	Katagelasticism
Love	-0.3333	0.1561	0.1224
	p=0.000	p=0.082	p=0.174
Kindness	-0.2863	0.1122	-0.0475
	p=0.001	p=0.213	p=0.599
Social intelligence	-0.3642	0.0461	0.078
	p=0.000	p=0.610	p=0.387

Table 2 contains the correlation coefficients between the laughter-related categories and the character strengths that fall under the virtue of *courage*.

Table 2 . Correlations between gelotophobia, gelotophilia, katagelasticism and the character strengths of “Courage” virtue

Character strengths	Gelotophobia	Gelotophilia	Katagelasticism
Bravery	-0.3337	0.0819	0.0693
	p=0.000	p=0.364	p=0.442
Persistence	-0.1467	0.1649	0.1204
	p=0.102	p=0.066	p=0.181
Authenticity	-0.21	0.1087	-0.0097
	p=0.019	p=0.228	p=0.914
Zest	-0.403	0.2472	0.1336
	p=0.000	p=0.005	p=0.138

Table 3 contains the correlation coefficients between the laughter-related categories and the character strengths that fall under the virtue of *wisdom and knowledge*.

Table 3. Correlations between gelotophobia, gelotophilia, katagelasticism and the character strengths of “Wisdom and knowledge” virtue

Character strengths	Gelotophobia	Gelotophilia	Katagelasticism
Creativity	-0.1021	0.002	0.0465
	p=0.257	p=0.982	p=0.607
Curiosity	-0.364	0.1059	-0.0666
	p=0.000	p=0.240	p=0.461
Open-mindedness	-0.4163	0.0126	0.0067
	p=0.000	p=0.889	p=0.941
Love of learning	-0.2514	-0.1028	-0.2013
	p=0.005	p=0.254	p=0.024
Perspective	-0.3774	-0.1409	-0.0282
	p=0.000	p=0.117	p=0.755

Tables 1-3 show that the fear of being laughed at was negatively correlated with love, kindness, social intelligence, curiosity, open-mindedness, love of learning, perspective, bravery, authenticity and zest. Zest was positively related to the joy of being laughed at. Love of learning was negatively related to the joy of laughing at others.

The correlation coefficients between three dispositions towards ridicule and being laughed at and the character strengths that fall under the virtue of *justice* are presented in Table 4.

Table 4. Correlations between gelotophobia, gelotophilia, katagelasticism and the character strengths of “Justice” virtue

Character strengths	Gelotophobia	Gelotophilia	Katagelasticism
Teamwork	0.0614	0.3218	0.0215
	p=0.496	p=0.000	p=0.812
Fairness	-0.1715	0.1542	-0.1883
	p=0.056	p=0.086	p=0.035
Leadership	-0.1956	0.1988	0.0348
	p=0.029	p=0.026	p=0.700

The correlation coefficients between three dispositions towards ridicule and being laughed at and the character strengths that fall under the virtue of *temperance* are presented in Table 5.

Table 5. Correlations between gelotophobia, gelotophilia, katagelasticism and the character strengths of “Temperance” virtue

Character strengths	Gelotophobia	Gelotophilia	Katagelasticism
Forgiveness	-0.0814	0.0669	-0.1525
	p=0.367	p=0.459	p=0.089
Modesty	0.2315	-0.0416	-0.2069
	p=0.009	p=0.645	p=0.021
Prudence	-0.0196	-0.0158	-0.257
	p=0.828	p=0.861	p=0.004
Self-regulation	0.0332	0.0032	-0.2459
	p=0.713	p=0.972	p=0.006

The correlation coefficients between three dispositions towards ridicule and being laughed at and the character strengths that fall under the virtue of *transcendence* are presented in Table 6.

Table 6. Correlations between gelotophobia, gelotophilia, katagelasticism and the character strengths of “Transcendence” virtue

Character strengths	Gelotophobia	Gelotophilia	Katagelasticism
Appreciation of beauty and excellence	-0.1086	-0.0873	-0.1563
	p=0.228	p=0.333	p=0.082
Gratitude	-0.3729	0.0967	-0.0354
	p=0.000	p=0.283	p=0.695
Hope	-0.3872	0.2187	0.1762
	p=0.000	p=0.014	p=0.049
Humor	-0.4462	0.2511	0.1977
	p=0.000	p=0.005	p=0.027
Spirituality	-0.151	0.0698	-0.017
	p=0.093	p=0.439	p=0.850

As shown in Tables 4-6, gelotophobia was negatively correlated with leadership, gratitude, hope and humor. Interestingly, there was only one character strength that was positively related to gelotophobia – modesty. Gelotophilia was positively correlated with teamwork, leadership and humor. Katagelasticism was negatively correlated with fairness, modesty, prudence and self-regulation. Humor was positively related to the joy of laughing at others.

The results demonstrate that gelotophobia was negatively related to fourteen out of the twenty four character strengths. Among them *modesty* seems to be of special interest. The design of the study does not allow for causal interpretations of the results and therefore it is unclear whether gelotophobia leads to modesty (as it diminishes the risk of being laughed at) or whether modest people develop gelotophobia (e.g., because they might be of the opinion that their major accomplishments cannot keep up with the accomplishments of others and therefore fear being laughed at).

Open-mindedness, zest, hope and humor yielded the highest negative relations. According to C. Peterson and M. Seligman (Peterson & Seligman, 2004, p. 144), *open-mindedness* is to be interpreted as an active strength: “Open-mindedness is the willingness to search actively for evidence against one’s favored beliefs, plans, or goals, and to weigh such evidence fairly when it is available”. Thinking of gelotophobes as introverted and withdrawn persons one can assume that critical thinking is rather difficult for them.

The pursuit of actively seeking activities (challenging opportunities) seems to be reduced among gelotophobes. The negative correlation to *zest*, which is closely related to an “energetic” view of the world, fits well into this picture.

There is a negative relation between gelotophobia and *hope/optimism*. Optimistic people have a positive stance towards the future and think that the future will hold something good for them – in terms of desired events and wishes come true (Peterson & Seligman, 2004). This view is obviously biased in gelotophobes. Though the design of the study does not allow for causal interpretations of the results one might assume that gelotophobes might benefit from interventions designed for enhancing optimism.

Gelotophobia was also negatively related to the character strength of *humor*. Not being able to master their fear of being laughed at it had to be expected that gelotophobes would see themselves as low in humor.

However, certain character strengths (creativity, persistence, teamwork, fairness, forgiveness, prudence, self-regulation, spirituality and appreciation of beauty and excellence) existed independently from the expression of gelotophobia.

Gelotophilia was positively correlated with *zest/vitality*, *teamwork* and *leadership*. These character strengths can be interpreted as active ones. Thus, a vital person is energetic and fully functioning. Teamwork is a feeling of identification with and sense of obligation to a common good that includes the self but that stretches beyond one’s own self-interest. Leadership reflects the motivation and capacity to seek out, attain, and successfully carry out leader roles in social systems (Peterson & Seligman, 2004). As far as gelotophiles are stable extraverts who can be described by adjectives such as cheerful, talkative, original, witty and uninhibited (Ruch et al., 2013), the correlation between gelotophilia and the abovementioned active character strengths is quite understandable.

Gelotophilia was found to be positively correlated with *humor*. It can be explained by the fact that gelotophiles do not interpret the laughter of others as a sign of being inferior to others but as a sign of their appreciation (e.g., for sharing their misfortunes with others in a witty, entertaining, and self-confident way) (Ruch & Proyer, 2009). Secondly, numerous authors see the ability to laugh at oneself as a core component of the sense of humor and an important part of mental health and well-being. For example, V. E. Frankl (Frankl, 2000) states that this ability is helpful in the search for the (ultimate) meaning in one’s life. Furthermore, learning to laugh at oneself is used in certain therapy programs (Borcherdt, 2002), and it is also part of the training program for the development of the sense of humor by P. E. McGhee (McGhee, 1999). As W. Ruch and A. Carrell (Ruch & Carrell, 1998) point out, the expression of laughing at oneself could be interpreted metaphorically and it should be best understood as seeing and accepting one’s own shortcomings and mishaps.

Katagelasticism was negatively related to *love of learning* and *fairness*. This relation seems somewhat obvious from the descriptions of katagelasticians given in the literature. For instance, katagelasticians do not hesitate embarrassing others beyond what is commonly accepted in social interactions, compromising others is fun for them (Ruch & Proyer, 2009). They are known to indicate low aversion towards aggressive humor (Samson & Meyer, 2010) and additionally are not guilt-prone (Proyer, Platt & Ruch, 2010). If katagelasticians were cognitively engaged and could determine what is morally right, what is morally wrong and what is morally proscribed, they would not especially enjoy aggressive variants of humor.

Modesty, prudence and self-regulation were also negatively related to the joy of laughing at others. According to C. Peterson and M. Seligman (Peterson & Seligman, 2004), these strengths of temperance are the positive traits that protect us from excess (arrogance – against which modesty protects us; short-term pleasure with long-term costs – against which prudence protects us; destabilizing emotional extremes of all sorts – against which self-regulation protects us). Katagelasticians seem to overestimate their merits, lack practical reasoning and self-management. Such findings correspond to the results of previous researches. W. Ruch and R. T. Proyer (Ruch & Proyer, 2009) state that the behavior of these persons entails a somewhat antisocial or rude component. The katagelasticians' prime characteristics are low agreeableness and low conscientiousness, or, alternatively, they are witty and cynical (Ruch et al., 2013). The former result seems to relate to earlier findings on a positive relationship between psychoticism and psychopathic personality traits and katagelasticism (Proyer & Ruch 2010). Thus, one might argue that katagelasticians are not necessarily outgoing or affiliation seeking for enjoying to laugh at others – it might probably be more a question of observing others very closely and then using a chance to laugh at others if there is an opportunity to do so.

Since katagelasticians typically hold the opinion that laughing at others is part of the daily life (Ruch & Proyer, 2009), it is absolutely clear why *humor* was positively related to katagelasticism.

The empirical data demonstrate that gelotophobia, gelotophilia and katagelasticism can be located in the framework of the VIA-classification.

Conclusion

The scientific research on the three dispositions towards ridicule and being laughed at has only recently begun but the first results are encouraging. The findings of the present study suggest that there is a robust relation between the way individuals deal with ridicule and the situations of being laughed at and their strength profile. Self-assessed gelotophobia was primarily negatively related to the character strengths (especially to open-mindedness, zest, hope and humor), whereas only modesty yielded positive relations. Gelotophilia demonstrated mainly positive relations with zest, teamwork, leadership and humor. Katagelasticism was negatively correlated with love of learning, fairness, modesty, prudence and self-regulation while humor was positively related to the joy of laughing at others.

As a limitation of the study, it should be noted that the results presented here primarily rely on self-rating data. Further research is needed utilizing both self- and peer-rating data to validate the findings. But even at this point there are grounds to claim that research findings open up new prospects for using the observations of humor-related behavior for the implicit personality assessment. The fear of being laughed at, easily recognized in the course of the interpersonal interaction, can be interpreted as predictive of the existence of some inner personality conflicts. In the psychodiagnostic practice humor-related behavior had been studied as a means of probing the inner problems area, diagnosed in the widely known “Test of Humorous Phrases” (Shmelev & Boldyreva, 1982).

We see the prospects of continuing this line of research in the psychotherapeutic practice.

References

- Borcherdt, B. (2002), “Humor and its contributions to mental health”, *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, Vol. 20, № 3/4, pp. 247-57.
- Burovikhina, I. A., Leontiev, D. A. and Osin, E. N. (2007), “Character strength

- as resources of a teenager's personality: Experience of VIA application" ["Sily kharaktera kak resursy lichnosti podrostka: Opyt primeneniya profilya lichnostnykh dostoinstv"]. *Psikhologicheskaya diagnostika – Psychological diagnostics*, Vol. 1, pp. 107-27.
- Buschor, C., Proyer, R. T. and Ruch, W. (2013), "Self- and peer-rated character strengths: How do they relate to satisfaction with life and orientations to happiness?", *Journal of Positive Psychology*, Vol. 8, № 2, pp. 116-27.
- Frankl, V. E. (2000), *Man's search for ultimate meaning*, Perseus, Cambridge, MA.
- Ivanova, E. M., Stefanenko, E. A., Proyer, R. T., Ruch, W. and Enikolopov, S. N. (2013), "Approbation of the questionnaire measuring attitude towards humor and laughter PhoPhiKat<45> on the Russian sample" ["Aprobatsiya oprosnika otnosheniya k yumoru i smekhu PhoPhiKat<45> na rossiyskoy vyborke"]. *Teoreticheskie i prikladnye problemy meditsinskoj (klinicheskoy) psikhologii. Nauchnoe izdanie – Theoretical and applied problems of medical (clinical) psychology. Scientific edition*, Moscow, pp. 59-61.
- Martin, R. A. (2007), *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*, Elsevier Academic Press, Burlington, MA.
- McGhee, P. E. (1999), *Health, healing and the amuse system: Humor as a survival training*, 3rd ed., Kendall/Hunt, Dubuque, IA.
- Niemiec, R. M. (2013), "VIA character strengths: Research and practice (The first 10 years)", in Knoop, H. H. and Delle Fave, A. (Eds.), *Well-being and cultures: Perspectives on positive psychology*, Springer, New York, NY, pp. 11-30.
- Nosenko, E. L. and Zayvaya, O. A. (2004), "Antecedents, contents and forms of humor manifestations as a coping resource", *ECP12: Conference Abstracts*, University of Groningen, Groningen, p. 199.
- Peterson, C. and Seligman, M. E. P. (2004), *Character strengths and virtues: A handbook and classification*, APA Press and Oxford University Press, Washington, DC.
- Proyer, R. T. and Ruch, W. (2009), "How virtuous are gelotophobes? Self- and peer-reported character strengths among those who fear being laughed at", *Humor: International Journal of Humor Research*, Vol. 22, № 1/2, pp. 145-63.
- Proyer, R. T. and Ruch, W. (2010), "Enjoying and fearing laughter: Personality characteristics of gelotophobes, gelotophiles, and katagelasticians", *Psychological Test and Assessment Modeling*, Vol. 52, № 2, pp. 148-60.
- Proyer, R. T., Platt, T. and Ruch, W. (2010), "Self-conscious emotions and ridicule: Shameful gelotophobes and guilt free katagelasticians", *Personality and Individual Differences*, Vol. 49, № 1, pp. 54-58.
- Ruch, W. (2009), "Fearing humor? Gelotophobia: The fear of being laughed at. Introduction and overview", *Humor: International Journal of Humor Research*, Vol. 22, № 1/2, pp. 1-25.
- Ruch, W. and Carrell, A. (1998), "Trait cheerfulness and the sense of humour", *Personality and Individual Differences*, Vol. 24, № 4, pp. 551-58.
- Ruch, W. and Proyer, R. T. (2008), "The fear of being laughed at: Individual and group differences in gelotophobia", *Humor: International Journal of Humor Research*, Vol. 21, № 1, pp. 47-67.
- Ruch, W. and Proyer, R. T. (2009), "Extending the study of gelotophobia: On gelotophiles and katagelasticians", *Humor: International Journal of Humor Research*, Vol. 22, № 1/2, pp. 183-212.
- Ruch, W., Harzer, C. and Proyer, R. T. (2013), "Beyond being timid, witty, and

- cynical: Big five personality characteristics of gelotophobes, gelotophiles, and katagelasticians”, *International Studies in Humour*, Vol. 2, № 1, pp. 24-42.
- Samson, A. C. and Meyer, Y. (2010), “Perception of aggressive humor in relation to gelotophobia, gelotophilia, and katagelasticism”, *Psychological Test and Assessment Modeling*, Vol. 52, № 2, pp. 217-30.
- Shmelev, A. G. and Boldyrev, V. S. (1982), “Psychosemantics of humor and diagnostics of motives” [“Psikhosemantika yumora i diagnostika motivov”], in Bodalev, A. A. (Ed.), *Motivatsiya lichnosti (fenomenologiya, zakonomernosti i mekhanizmy formirovaniya) – Motivation of personality (phenomenology, regularities and formation mechanisms)*, Moscow, pp. 108-19.
- Titze, M. (2007), “Treating gelotophobia with humordrama”, *Humor & Health Journal*, Vol. XVI, № 3, pp. 1-11.
- Надійшла до редколегії 14.04.2014

УДК 159.923.2

О. С. Гура

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ, СПРИЧИНЕНИХ РОЗЛАДАМИ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Обґрунтовано психосоматичний підхід до розуміння захворювань, спричинених розладами психосексуальної сфери особистості. Доведено, що численні сексуальні дисгармонії та психогенні сексуальні дисфункції – результат впливу різних психотравматичних факторів. Підкреслено важливу роль психотерапії в лікуванні психосексуальних порушень.

Ключові слова: психосоматика, мотиваційний конфлікт, статеве життя, сексуальні дисфункції, сексуальні дисгармонії, психотерапія.

Аннотация. На основе психосоматического подхода к изучению и пониманию причин органических заболеваний показана взаимосвязь между психологическими и медицинскими проблемами человека. В большинстве случаев расстройства психосексуальной сферы личности (сексуальные дисгармонии и сексуальные дисфункции) обусловлены психогенными факторами и с точки зрения психосоматики могут являться главными факторами возникновения определенных органических заболеваний.

Ключевые слова: психосоматика, психосексуальная сфера, сексуальные дисфункции, дисгармонии, психотерапия.

Постановка проблеми. Одне з провідних положень медичної психології наголошує на єдності психічного і соматичного, тобто психічний або емоційний стан людини безпосередньо пов'язаний із фізичним. Виходячи з цього, необхідно досліджувати та розкривати такі психосоматичні механізми, які б давали можливість фахівцям шляхом психічних впливів здійснювати необхідну перебудову фізіологічних процесів в організмі хворого. Психосоматичні захворювання – це недуги тіла, причину яких потрібно шукати в душі людини (її сприйнятті світу та ставленні до подій, до себе та інших).

Об'єктом нашого дослідження є психосексуальна сфера особистості, яка активно впливає на психічне та фізичне здоров'я людини. **Мета дослідження** – розглянути теоретичні підходи до пояснення причин психосоматичних захворювань, розкрити особливості прояву сексуальних дисгармоній та їх впливу на здоров'я людини.

Психосексуальні переживання впливають на весь організм, зокрема на соматичну сферу, включаючи вегетативні процеси, біохімічні реакції тощо. Досвід психотерапевтичної діяльності звертає нашу увагу на певну залежність

між сексуальними дисгармоніями людини та її соматичними захворюваннями. Ми схильні припускати, що розлади психосексуальної сфери особистості можуть обумовлювати розвиток багатьох органічних захворювань (аденолізу, аменореї, полікістозу, фіброміому тощо).

У дослідженні ми застосували психосоматичний підхід. Історія психосоматики почалася з психоаналітичної концепції З. Фрейда. Психосоматичні явища вивчали Ф. Александер, О. Лоуен, В. Райх, М. Фельденкрайз, Г. Сельє, М. Сандомирский, С. Кулаков, Н. Пезешкіан та ін.

Термін «психосоматика» запропонував німецький лікар І. Хайнрот у 1818 р. Він застосував його для позначення взаємозв'язку тілесних недуг і душевних страждань пацієнтів. Послідовники Хайнрота також вважали, що всі тілесні хвороби мають психологічні причини.

Психосоматику спочатку розглядали саме як «психосоматичну медицину». Ще до того як було сформульовано основні поняття психосоматики, російський учений І. П. Павлов вивчав психосоматичні проблеми. Визначний науковець В. М. Бехтерев всіляко доводив у своїх роботах можливість виникнення тілесних недуг під впливом психічних змін.

Концептуально психосоматична медицина розглядає людину як певну цілісність, як особистість (а не просто як біологічне тіло) зі своєю життєвою долею й актуальною життєвою ситуацією. Якщо класична природнича (лабораторна) медицина досліджує і лікує реальні патологічні процеси, то предметом психосоматики є фізичне (соматичне) і психосоціальне буття людини.

У галузі етіології хвороби видатні теоретики і практики психосоматичної медицини працювали з моделлю багатопрічинної обумовленості (Ф. Александер) або плюралістичною моделлю патологічних чинників (Т. Юкськюль). Психосоматики виходили з того, що замість однієї і (або) навіть кількох причин виникнення хвороби необхідно припускати наявність сукупності різних чинників. При цьому психологічним чинникам належить визначальна роль. Один з відомих психосоматиків Ф. Александер зазначав, що в цій «мультикаузальній обумовленості» провідну роль грає тип психоемоційного вихідного конфлікту, або «ядерний психодинамічний фактор», який, зазвичай, може знаходитись далеко в часі від самої хвороби.

Деякі психосоматики, наприклад Ф. Дунбар, вважали, що особливості нозології і патогенезу хвороби визначає структура особистості, зокрема її характер. Згідно з його твердженням, до появи симптомів серцево-судинних хвороб схильні цілеспрямовані, старанні люди, які багато і фанатично працюють і не спонтанно, а постійно контролюють свою поведінку. При цьому їм притаманне почуття провини і схильність до самокатування. Люди з подібною типовою поведінкою, як правило, жертви нещасних випадків. За Александером, у дитячі роки ці «ядерні конфлікти» виникають унаслідок стримування первинних потягів дитини.

Ф. Александер визнаний одним із засновників психосоматичної медицини (психосоматики). Саме його роботи відіграли вирішальну роль у визнанні емоційної напруги значимим фактором виникнення і розвитку соматичних захворювань. У «Психосоматичній медицині» автор (Alexander, 2011) описав сім психосоматичних захворювань, пояснюючи їх виникнення спадковою схильністю, відсутністю емоційного тепла в сім'ї і сильних емоційних переживань дорослого життя.

У вивчення психосоматичних явищ значний внесок зробив В. Райх. Він, по-перше, наполегливо підкреслював єдність тіла та розуму; по-друге, у своїй психотерапевтичній дослідженні завжди включав проблеми, пов'язані з людським тілом; по-третє, розробив концепцію характерного панцира. В. Райх вважав, що до кожного пацієнта необхідно підходити як до цілісного організму, емоційні проблеми якого можна зрозуміти, лише розглядаючи його як цілісну істоту. В. Райха можна з упевненістю назвати фундаментом у таких галузях, як сексуальне виховання і гігієна, психологія політики і соціальної дисципліни. У своїй діяльності Райх був сміливим і наполегливим новатором, чії ідеї надовго випередили час.

Засновник методу позитивної психотерапії доктор медичних наук Н. Пезешкіан, вважає, що в основі соматичних захворювань лежать психологічні проблеми. Метод позитивної психотерапії продовжує традиції гуманістично орієнтованої медицини і, безсумнівно, займе гідне місце в сучасній психотерапії психосоматичних захворювань. У книзі «Психосоматика і позитивна психотерапія» автор описує 40 захворювань, які безпосередньо пов'язані з психологічними проблемами.

Таким чином, ми бачимо, що наукових досліджень у галузі психосоматики досить багато, однак на практиці з певних причин люди з соматичними захворюваннями все ж віддають перевагу лікам і рідко замислюються про істинні психологічні причини хвороби.

Сьогодні в сучасній науці існують дві основні теоретичні парадигми для пояснення патогенезу психосоматичних розладів. Одна з них – це концепція стресу. Відомо, що в експериментах на тваринах стрес може викликати цілу низку соматичних порушень, які можна розглядати як моделі захворювань людини: виразка слизової шлунково-кишкового тракту, підвищення артеріального тиску, ішемія міокарда, випадіння волоссяного покриву. Відомо також, що багато психосоматичних захворювань починається або загострюється після переживання важких і (або) тривалих психотравмуючих ситуацій: втрата близької людини через її загибель або розриву з нею, службові та сімейні конфлікти, різкі зміни життєвого стереотипу.

Г. Сельє у своїй класичній теорії стресу справедливо підкреслював, що потрібно відрізнити стрес як необхідний і корисний компонент активного життя від дистресу, що шкідливо впливає на здоров'я. Але класична теорія стресу не дозволяє зрозуміти, де проходить межа між цими станами і за якими закономірностям стрес може переходити в дистрес.

Узагальнення результатів експериментальних досліджень і даних літератури дозволило В. С. Ротенбергу дійти висновку, що вирішальним чинником у збереженні здоров'я в умовах стресу є пошукова активність (Rotenberg, 1989). Під цим терміном автор розуміє активність, спрямовану на зміну ситуації (або свого ставлення до неї) за відсутності певного прогнозу результатів такої активності, але за постійного їх врахування. Протилежний стан – відмова від пошуку – неспецифічна умова, яка призводить до розвитку різних захворювань, визначає перехід від стресу до дистресу і зміну фази підвищеного опору фазою виснаження.

Відмова від пошуку найчастіше має місце в ситуації, коли наслідком будь-якої пошукової поведінки є покарання, і негативне підкріплення стає перманентною умовою існування. Але навіть у цих умовах суб'єкти, які раніше

придбали досвід опору невдачам, можуть зберігати пошукову поведінку і їх здоров'я при цьому не погіршується.

Якщо з наведених позицій переглянути парадоксальні факти лікування від недуг, то можна припустити, що позбавляються від психосоматозів ті хворі, поведінка яких характеризується повсякденною боротьбою за збереження не тільки свого здоров'я, а й власних особистісних цінностей і самоповаги. У сучасних умовах це потребує високої пошукової активності, орієнтованої на подолання і протиборство, на збереження в собі людини, оскільки вся система медичного обслуговування спрямована на придушення пошукової поведінки, на формування «ідеального хворого», здатного діяти лише за допомогою певних медикаментів. Люди, із яких вдалося сформувати «ідеальних хворих», тобто в кому вдалося придушити пошукову активність на поведінковому і психічному інтелектуальному рівні, залишаються хворими практично на все життя. Хто знайшов у собі сили до опору системі й зберіг здатність до пошукової поведінки, йдуть не до поліклініки, а в басейн, спортзал, на фітнес, починають шукати причину хвороби в самому собі, і, як наслідок активного пошуку – в корені змінюють свій спосіб життя (Dysa, 2013).

А. Л. Гройсман у своїй книзі «Клінічна психологія, психосоматика і психопрофілактика» переконує, що збільшення кількості психотерапевтів, які мають якісну освіту і сприймають вітчизняну традицію клінічної психології, може помітно зменшити потребу в лікарях різних спеціальностей (Groisman, 2002). Другою парадигмою, що претендує на пояснення патогенезу психосоматичних захворювань, з погляду автора, є психодинамічна концепція інтрапсихічного мотиваційного конфлікту. Вона добре відома і полягає в тому, що механізми психологічного захисту орієнтовані на збереження цілісності усвідомленої поведінки, тому мотив, який суперечить основним соціально обумовленим установкам поведінки і який можна порівняти з цими установками за виразністю, не повинен усвідомлюватися. В іншому випадку відбудеться дезінтеграція поведінки і виявиться недосяжним цілісне, внутрішньо несуперечливе сприйняття світу. Тому такий мотив повинен бути або інтегрований з соціальними мотивами (ціною його певної деформації та переорієнтації), або витіснений зі свідомості. Прикладом такого неприйняттого для суб'єкта мотиву може бути деструктивна агресивність, яка породжена заздрістю. Почуття заздрості принизливе для особистості й девальвує «образ Я», тому воно часто не усвідомлюється людиною. Відповідно не може усвідомлюватися і почуття ворожості, викликане заздрістю. У випадку, якщо ворожість пов'язується суб'єктом не з заздрістю, а пояснюється самому собі як адекватна реакція на загрозливу поведінку суперника або на якісь інші його негативні риси, то така ворожість може бути усвідомлена і проявлена в поведінці без докорів сумління. Так захисні механізми допомагають трансформувати і реалізувати в поведінці неприйнятний мотив. Якщо ж цей процес здійснити не вдається, мотив видаляється зі свідомості за допомогою механізму витіснення. При цьому незадоволений і витіснений мотив стає джерелом невротичної тривоги або психосоматичних захворювань.

Якщо витіснення мотиву лежить в основі і психосоматичних захворювань, і невротичної тривоги, то постає питання, що саме визначає розвиток неврозу або психосоматозів і які співвідношення між ними. Згідно з психодинамічною концепцією невротична «вільно плаваюча» тривога, не прив'язана до жодних конкретних обставин життя і з огляду на це особливо болісна, є відправною

точкою в розвитку і неврозів, і соматичних захворювань. У разі неврозів ця тривога трансформується в невротичну симптоматику і ніби отримує тим самим реальне пояснення. Але для певного типу особистостей і переживання «вільно плаваючої» тривоги, і невротична поведінка, яка погіршує соціальну адаптацію, є однаковою мірою неприйнятними. Ці люди ніби не можуть дозволити собі таку ганебну слабкість, як невротична поведінка, система їх цінностей і уявлення про себе несумісні з нею. У них відбувається подвійне витіснення не тільки неприйнятного мотиву, але і пов'язаної з ним тривоги. Зрозуміло, цей процес проходить без участі свідомості й волі, як і всі інші захисні психологічні процеси. У такому випадку витіснений мотив, не знаходячи виходу в невротичній поведінці, призводить до соматичних захворювань. Зазначену теоретичну схему ретельно обґрунтовано в клінічній практиці. Було неодноразово доведено, що чим сильніше виражена невротична поведінка людини, тим менш серйозні органічні захворювання в неї виявляються, і навпаки, важкі, смертельно небезпечні інфаркти та проривні виразки часто виникають у осіб на фоні повного попереднього здоров'я без будь-яких скарг або явної невротичної поведінки. О. А. Шатенштейн під час дослідження хворих на виразку виявив, що чим виражені ший у них іпохондричний синдром, тим менш гострі соматичні розлади (виразкова ніша менше за розмірами і менш глибока), а чим більше виражена тривожна депресія, тим гостріші ці розлади (Shatenshtejn, 1984). Таким чином, витіснений мотив, який не вдається задовольнити в поведінці, зумовлює ситуацію хронічної фрустрації, інакше кажучи, хронічного дискомфорту, який призводить до розвитку захворювання.

Сам процес витіснення мотиву можна розглядати як своєрідну відмову від пошуку способів реалізації неприйнятного мотиву, він має тенденцію до генералізації на всі види поведінки і блокує пошук на всіх рівнях.

Якщо обидві парадигми патогенезу психосоматичних захворювань об'єднуються концептом відмови від пошуку, то проблема виховання пошукової активності стає основною проблемою профілактики психосоматичних захворювань (В. С. Ротенберг). Очевидно, що психосоматика не стільки медична, скільки соціально-психологічна проблема, фундаментальне вирішення якої лежить у площині зміни умов виховання та лікування.

За словами А. Менегетті, автора книги «Психосоматика» «відчуття здоров'я свідчить про порядок, злагоду, аутентичність. Хвороба – це завжди свідчення помилкової поведінки, виною якої в більшості випадків є недостатньо усвідомлене протиріччя. Будь-яке психосоматичне захворювання потребує корекції поведінки» (Menegetti, 2007, с. 69).

Спираючись на основні положення проаналізованої наукової літератури, ми провели пілотажне дослідження, спрямоване на виявлення загальної тенденції щодо причин психосоматичних захворювань. Для роботи було залучено 62 особи – студенти заочної форми навчання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (4й – 5й курси), із них 37 жінок та 25 чоловіків віком від 25 до 40 років.

З метою вивчення особистісних якостей застосовано проективну методику «Неіснуюча тварина». Для визначення наявності соматичних захворювань опитано досліджуваних осіб. Із частиною студентів проведено додаткові індивідуальні бесіди з метою поглибленого вивчення психологічних проблем.

За результатами проведеної психодіагностичної роботи нами виявлено 13 осіб (21% від загальної кількості досліджуваних), які мають негативні показники за методикою «Неіснуюча тварина» (високі агресивність і тривожність, неадекватна самооцінка) та за результатами опитування страждають на соматичні захворювання (гіпертонія, міома, фіброма, порушення серцево-судинної діяльності, захворювання органів травлення тощо). З цієї групою досліджуваних проведено додаткові індивідуальні бесіди і виявлено 9 осіб (15% від загальної кількості), які мають порушення в психосексуальній сфері (відсутність статевого життя, відсутність оргазму, конфліктні стосунки з партнером, що впливає на якість статевого життя тощо) (таблиця).

Таблиця. Результати психологічного вивчення осіб, які мають соматичні захворювання

Кількість досліджуваних осіб (%)	Рівень тривожності	Рівень агресивності	Самооцінка	Особи, які страждають на соматичні захворювання (%)	Особи, які мають психосексуальні порушення (%)
3%	Високий	Високий	Адекватна	3%	2%
7%	Високий	Високий	Завищена	7%	5%
11%	Високий	Високий	Низька	11%	8%
Всього 21%				21%	15%

Результати проведеного пілотажного дослідження дають нам підстави припустити, що наявність психологічних проблем та психосексуальних порушень значно впливають на розвиток соматичних захворювань. А на думку А. Менегетті, будь-яке психосоматичне захворювання потребує корекції поведінки. У зв'язку з цим вважаємо, що розробка системних та послідовних психотерапевтичних та психопрофілактичних заходів дасть можливість вплинути на динаміку розвитку психосоматичних захворювань у позитивний бік.

У багатьох випадках розлади психосексуальної сфери особистості (сексуальні дисгармонії та сексуальні дисфункції) обумовлені психогенними факторами, і з позиції психосоматики можуть бути головним фактором виникнення певних органічних захворювань.

На думку Г. С. Васильченка і І. С. Кона, статеве життя – це сукупність соматичних, психічних і соціальних процесів, в основі яких лежить і за допомогою яких задовольняються статеві потяги. Відповідно до цього статеве життя завжди є невід'ємною частиною цілеспрямованої і специфічної діяльності людини, яка включає різні психічні рівні та механізми (Vasil'chenko, 1977).

Поняття норми й патології у статевому житті в науковій літературі невизначені. На це звертають увагу багато авторів (М. В. Іванов, Е. М. Дворкін, В. А. Доморацький та ін.). Зокрема, М. В. Іванов запропонував поняття «діапазону прийнятності» (Ivanov, 1966). На поняття норми статевого життя впливають численні історичні, філософські, психологічні, етнічні та інші фактори. Загальну тенденцію повноцінного статевого життя визначають такі показники:

- наявність у жінки фізіологічного оргазму після кожного статевого акту (або після 75% здійснених статевих актів);
- наявність у 75 – 100% психоемоційного оргазму у чоловіків та жінок (хоча б протягом перших 10 років спільного життя);
- задоволенням мультиоргазмичної потреби у жінок, якщо така є;

- збіг діапазонів прийнятності чоловіків і жінок та відсутність інших видів дисгармоній;
- адекватна система запобігання вагітності зі збереженням можливості проникнення сперми в жіночі статеві органи (Dvorkin, 1985).

Важливим фактором повноцінного статевого життя є психологічна сумісність, у формуванні якої разом з усвідомленими стосунками й цінностями відіграють роль і неусвідомлювані психічні утворення (установка, ідентифікація образу, еталона тощо). Статева поведінка іноді не співпадає, тому в більшості випадків серед статевих проблем у першу чергу мають місце сексуальні дисгармонії, які не є захворюваннями в повному розумінні цього слова, а являють собою стан передпатології, який за несприятливих обставин може призвести до розвитку функціональних статевих захворювань, тому потребує своєчасної психологічної допомоги.

Причини сексуальних дисгармоній різноманітні. За причинами порушень Е. М. Дворкін виділяє три види дисгармоній: а) фізіологічні – викликані відмінностями в розвитку сексуального збудження у чоловіків і жінок; б) психологічні – неспівпадіння психологічних типів сексуальних партнерів; в) технічні – нереалізовані експектації, відмінності в очікуваннях від сексуальної поведінки.

Сексуальна невідповідність партнерів, як наслідок порушення фізіологічного компонента сексуальної гармонії може спостерігатися за різних соматичних захворювань і порушень статевої функції чоловіка (слабкість ерекції, передчасна еякуляція, зниження або підвищення статевої активності) і жінки (фригідність, вагінізм, геніталгії, запізнений прояв сексуальності), а також в разі запальних захворювань статевих органів і нервово-психічних розладів. У зв'язку з цим велике значення має їх своєчасна діагностика та лікування для профілактики сексуальної дисгармонії. У свою чергу, неможливість вирішення сексуальних проблем може бути однією з причин виникнення невротичної симптоматики та посилення функціональних порушень статевої сфери.

За даними професора Б. В. Михайлова, до розвитку невротичного розладу часто призводять сексуальна дисфункція й сексуальна дисгармонія, на його думку, сексуальна дисфункція є первинною. Однак і невротичний розлад за певних умов – слабкої статевої конституції, неправильної поінформованості в питаннях сексу, сексуально-еротичної й сексуально-поведінкової дезадаптації – може спричинити сексуальну дисфункцію як вторинний феномен (Mіxajlov, 2007).

Взаємозв'язок між сексуальними дисгармоніями і сексуальними дисфункціями дуже тісний, але питання щодо первинності складне і по-різному представлено у наукових працях. Сексуальні дисфункції можуть бути як причинами сексуальних дисгармоній, так і їх наслідками і є проявом соматичних (неврологічних, ендокринних, урологічних, гінекологічних та ін.) захворювань.

В. А. Доморацький вважає, що до психогенних сексуальних дисфункцій належать функціонально-психогенні статеві розлади, що сформувалися за безпосередньої участі психологічних механізмів, які проявляються в якісних або кількісних порушеннях сексуальних функцій чоловіків і жінок, і не пов'язані з органічною патологією (Domoratskiy, 2009).

Психогенні статеві дисфункції мають певні ознаки:

1) провідна роль у їх розвитку належить психотравмувальним впливам та іншим негативним психологічним факторам;

2) відсутність очевидного зв'язку з органічними порушеннями або хворобами;

3) зворотний характер тих чи інших розладів статевої функції.

Психогенні сексуальні дисфункції є результатом системної взаємодії цілої низки несприятливих факторів, здатних призвести до тих чи інших порушень сексуальних реакцій або зниження лібідо в чоловіків і жінок. До них належать різні ситуаційні травми вальні фактори переживання, партнерські проблеми та особистісні особливості суб'єкта. Як правило, у розвитку функціональних порушень психосексуальної сфери в осіб обох статей відіграють роль відразу декілька з вищезазначених причин. В. А. Доморацький підтримує думку Б. В. Михайлова про те, що різні статеві розлади можуть мати невротичну природу.

Зрозуміло, що в реальному житті неможливо уникнути стресових ситуацій, інтрапсихічних конфліктів та інших психогенних факторів, що негативно впливають на психосексуальну сферу людини, тому дедалі більшого значення в лікуванні сексуальних дисгармоній, дисфункцій та пов'язаних з ними психосоматичних захворювань набуває психологічне консультування та психотерапія.

Висновки. Статеві порушення з огляду на особливу особистісну значущість психосексуальної сфери для більшості людей часто призводять до невротичних розладів, депресії, зловживання алкоголем, що ще більше підвищує значення психотерапії в лікуванні таких хворих.

Психотерапія відіграє найважливішу роль у сексологічному лікуванні. В одних випадках вона є видом корекції сексуальних розладів, в інших, пов'язаних з органічною патологією, являє собою один із компонентів комплексного лікування.

Бібліографічні посилання

- Alexander, F. (2011), *Psychosomatic Medicine: Its Principles and Applications*. [Psychosomatycheskaya medicina. Principi i primeneniye], Obshchegosudarstvenny Research Institute, Moscow.
- Vasil'chenko, G. S. et al. (1977), *General psychopathology* [Obschaya psychopatologiya], Medicina, Moscow.
- Groisman, A. L. (2002), *Clinical psychology, psychosomatics and psycho prophylaxis* [Klinicheskaya psihologiya, psihosomatika i psihoprofilaktika], Magister-Press, Moscow.
- Dvorkin, E. M. (1985), *Psychological compatibility of married couple (sexual disharmony)* [Psihologicheskaya sovместimost supruzekoy pary], V. E. Rozhnova (Ed.), 3rd ed., Medicina, Tashkent.
- Domoratskiy, V. A. (2009), *Medical sexology and sexual disorders psychotherapy* [Medicinskaya seksologiya i psihoterapiya seksualnyh rasstroystv], Academic project, Moscow.
- Dysa, O. V. Good health: Psychological view on the problem of keeping health [Psihologichniy poglyad na problemu zberegennya zdorov'ya] // *Visnyk Kamyanets-Podolskogo Natsyonalnogo Universitetu imeni Ogienka*. – *Kamenets-Podolsky National University Bulletin*, No. 6, pp. 92-99.
- Ivanov, N. V. (1966), *Psychotherapeutic issues for functional sexual disorders* [Psihoterapevticheskie voprosy funktsionalnih seksualnih rasstroystv], Medicina, Moscow.
- Matlasevich, O. V. (2009) Married couple sexual disfunction in relationships and emotional experience [Seksual'ni disfunkcii v perezhivannyah i stosunkah podruznoi pary], *Naukovi zapyski Natsional'nogo universitetu Ostroz'koi*

- akademii. Seriya "Psychologiya i pedagogika" – Issues of National University of Ostrog Academy. Series "Psychology and Pedagogics", No. 13, pp. 295-304.*
- Menegetti, A. (2009), *Psychosomatics [Psihosomatika]*, Ontopsihologiya, Moscow.
- Mikhailov, B. V. (2007), "Sexual disfunction caused by nervous disorder" ["Seksualni porushennya zumovleni nevrotichnimi rozladami"], *Medichna gazeta «Zdorovya Ukrainy» - Medical paper "The health of Ukraine", No. 23/1, pp. 55-56.*
- Pezeshkian, N. (2006), *Psychosomatics and positive psychotherapy [Psihosomatika i pozitivnaya psihoterapiya]*, Institut pozitivnoj psihoterapii, Moscow.
- Rogov, E. I. (1995), *Manual for the practical psychologist: tutorial [Nastol'naya kniga prakticheskogo psihologa v obrazovanii: uchebnoe posobsobie]*, Vlados, Moscow.
- Rotenberg, V. S. Korosteleva, I. S. (1988), "Psychological stress resistance mechanism in the norm and under psychosomatic diseases" ["Psihologicheskie mehanizmy stressoustoichivosti v norme i pri psihosomaticeskikh zabolevaniyah"], *Psihiatricheskaya endokrinologiya – Psychiatric Endocrinology, No. 1, pp. 111-112.*
- Rottenberg, V. S. (1989), "Educational problems in view of psychosomatic paradigm" ["Problemy vospitaniya v svete psihosomaticeskoy paradigmy"], *Voprosy Psihologii – The Issues of Psychology, No. 6, pp. 22-26.*
- Psychotherapeutic Guidance [Rukovodstvo po psihoterapii]* (1985), V. E. Rozhnova Ed.), 3rd ed., Medicina, Tashkent.
- Shatenshtejn, A. A. (1984), *Psychophysiological interrelations when different somatic diseases and their regional features [Psihofiziologicheskie sootnosheniya pri razlichnyh somaticeskikh zabolevaniyah i ih regionalnye osobennosti]*, thesis of Dissertation for the Candidacy in Medical Sciences, Moscow Ivan Sechenov Medical Institute, Moscow.
- LeVay, S. Valente, S. (2003), *Human sexuality*, Sinauer Associates, Inc., USA.
- Надійшла до редколегії 25.05.2014*

УДК 159.955.4

Н. Ю. Жук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МОЖЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ МОВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У СТУДЕНТІВ, ЯКІ ВИВЧАЮТЬ ІНОЗЕМНУ МОВУ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМУНІКАТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ

Анотація. Розглянуто теоретичне та емпіричне обґрунтування можливості застосування комунікативного методу навчання для попередження мовної тривожності у студентів, які вивчають іноземну мову. Проаналізовано особистісні та організаційно-педагогічні чинники, що зумовлюють виникнення мовної тривожності. Досліджено рівень розвитку мовної тривожності, набутих особистісних характеристик, що її спричиняють, рівень інтелекту та мовних здібностей у студентів, які навчаються за комунікативним та традиційними методами.

Ключові слова: мовна тривожність, інтолерантність до невизначеності, публічне самоусвідомлення, комунікативний метод навчання.

Аннотация. Рассмотрены личностные и организационно-педагогические причины возникновения языковой тревожности, особое внимание уделено факторам интолерантности к неопределенности, публичного самоосознания и разности механизмов построения усного высказывания на родном языке и языке, который изучается. Выявлены значимые отличия между уровнем развития языковой тревожности и приобретенных личностных

характеристик, способствующих ее появлению, в контрольной и экспериментальной группах. Исследована возможность использования коммуникативного метода обучения для предотвращения языковой тревожности.

Ключевые слова: языковая тревожность, интолерантность к неопределенности, публичное самоосознание, коммуникативный метод обучения.

Постановка проблеми. Особливості розвитку сучасного світу, процес глобалізації обумовлюють необхідність вивчення принаймні однієї іноземної мови для успішного здобуття освіти та професійної самореалізації. Отже, забезпечення ефективного засвоєння іноземної мови – актуальне завдання педагогічної психології. Однією зі специфічних проблем студентів у ході вивчення іноземної мови є явище мовної тривожності. Мовна тривожність виявляється у хвилюванні та негативних емоційних реакціях. Такі реакції можуть мати більш серйозні наслідки, на що вказують сучасні дослідники проблеми (Horwitz, 2001; Young, 1999). Серед негативних наслідків мовної тривожності відмічають так званий «дебілітативний» вплив на суб'єкта навчання, який у процесі оволодіння іншими видами навчальної діяльності може досягати успіхів, що відповідають рівню його здібностей. Такий специфічний вплив мовної тривожності в деяких суб'єктів призводить навіть до відмови вивчати мову, бо цей процес характеризується цілим комплексом негативних переживань: страхом бути неуспішним, соромом перед оточуючими за власну безпорадність, тестовою тривожністю та ін.

Незважаючи на поширеність явища мовної тривожності і наявність великої кількості досліджень його негативних наслідків, причини мовної тривожності та засоби її попередження досі недостатньо з'ясовані. Зокрема, немає даних щодо порівняльної ефективності застосування різних методів навчання іноземних мов для запобігання виникненню мовної тривожності, не розкрито механізми впливу тих чи інших прийомів навчання на ефективність засвоєння мови.

Аналіз наукової літератури з проблеми свідчить про те, що досліджені на сьогодні чинники виникнення мовної тривожності можна розподілити на особистісні та організаційно-педагогічні. До особистісних чинників, на думку вчених, належать особистісна тривожність, переживання в процесі міжособистісної комунікації, страх отримання негативної оцінки з боку оточуючих, породжений високим рівнем публічного самоусвідомлення, напруженість, тестова тривожність, сором'язливість, страх, низька самооцінка, соціальна тривожність (Horwitz, 2001; Worde, 2003; Young, 1999).

Дослідники також вказують на ситуативні чинники, а саме: відчуженість студентів від писемності, культурного матеріалу країни, мову якої вивчають, занадто високі очікування від курсу і, як наслідок, невідповідність між зусиллями та винагородою, вимушену інтровертивність, пов'язану з обмеженістю мовних засобів, яку Прайс називає *добровільною соціальною інтроверсією* (Horwitz, 2001).

Серед *організаційно-педагогічних чинників*, що зумовлюють мовну тривожність, дослідники зазначають: ускладнення осмислення матеріалу, особливо під час його презентації в усній формі, занадто швидкий темп подачі матеріалу викладачем, що не дає можливості засвоїти нові слова та граматичні конструкції; техніки опитування, що потребують швидкої реакції або фокусуються на формі, а не на змісті повідомлення; необхідність розмовляти іноземною мовою в присутності великої кількості одногрупників; публічне виправлення помилок викладачем, що призводить до стійкої «помилкобоязні»; негативний

вплив особистості самого викладача, зокрема недостатня повага до студентів; відсутність винагороди за успіхи за наявності негативної оцінки в разі невдачі; присутність на заняттях носіїв мови на ранньому етапі вивчення, коли студенти ще не володіють достатнім обсягом матеріалу (Worde, 2003).

У рамках нашого дослідження як ключові причини виникнення мовної тривожності ми розглянемо: публічне самоусвідомлення, інтолерантність до невизначеності та різницю механізмів побудови усного висловлювання рідною та іноземною мовами.

Публічне самоусвідомлення – це тенденція приділяти увагу тому, яким сприймають суб'єкта інші люди.

Крім публічного виділяють приватне самоусвідомлення – тенденцію приділяти увагу власним почуттям і станам.

Фенігштейн визначає публічне самоусвідомлення як «загальне усвідомлення себе як соціального об'єкта, який впливає на оточуючих» та «схвильованість через ставлення та визнання оточуючих». Для формування публічного самоусвідомлення на відміну від приватного необхідні присутність глядачів, соціальне оточення або розмірковування про перебування в компанії інших та наявність пильної уваги з боку оточуючих (або її відсутність). Публічне самоусвідомлення позитивно корелює з показниками соціальної тривожності. Для визначення приватної та публічної форм самоусвідомлення найчастіше застосовують шкали самоусвідомлення Фенігштейна (Self-Consciousness Scales (Fenigstein, et al., 1975)).

Публічне самоусвідомлення пов'язане з почуттям тривожності в ситуаціях соціальної взаємодії, чутливістю до неприйняття з боку оточуючих, нейротизмом як рисою особистості, хвилюванням та параноїдальними рисами (наприклад, відчуття, що за вами спостерігають). Також публічне самоусвідомлення пов'язане з хвилюванням з приводу самопрезентації та конформністю. Індивіди з високим рівнем публічного самоусвідомлення змінюють свої погляди та переконання частіше, ніж індивіди з низьким рівнем публічного самоусвідомлення. Хвилювання з приводу самопрезентації можуть змусити людину з високим рівнем публічного самоусвідомлення змінити свої погляди таким чином, щоб не виділятися серед оточуючих, не бути «незвичайними» чи відмінними від інших (Nosenko, Arshava, 2010; Wojslawowicz, 2005).

Нарешті, публічне самоусвідомлення пов'язане з феноменом тенденції до упередженого сприйняття себе об'єктом уваги оточуючих у випадках, коли особу об'єкта важко однозначно встановити (в англійських джерелах «self-as-target bias»). Фенігштейн у ході одного з експериментів із дослідження публічного самоусвідомлення студентів продемонстрував, що, незважаючи на валентність події (позитивна/негативна, приємна/неприємна), усі учасники експерименту з високим рівнем публічного самоусвідомлення з більшою вірогідністю сприймали себе суб'єктом або об'єктом події (наприклад, коли після екзамену викладач говорив студентам, що один із них отримав дуже хорошу або, навпаки, дуже погану оцінку). Важливо, що даний феномен позитивно корелює лише з публічним самоусвідомленням. Цей результат, на думку Фенігштейна, можна пояснити тим, що люди з високим рівнем публічного самоусвідомлення в результаті їх надмірної уваги до себе як соціальних об'єктів вважають, що оточуючі також цікавляться ними.

Таким чином, тенденція фокусувати увагу на публічних аспектах

особистості призводить до міжособистісної сенситивності, яка, у свою чергу, впливає на когнітивну діяльність та поведінку (Fenigstein, 1987).

Отже, якщо студенту властиве публічне самоусвідомлення і він переживає щодо того, як його сприймають викладач та одногрупники на заняттях, це може призвести до виникнення мовної тривожності.

Ще однією ключовою причиною мовної тривожності ми вважаємо інтолерантність до невизначеності, оскільки ситуація вивчення іноземної мови сама по собі має високий ступінь невизначеності. Незважаючи на велику кількість різноманітних досліджень даного феномену досі ані в зарубіжній, ані у вітчизняній наукових традиціях немає чіткого розуміння психологічного змісту феномену інтолерантності до невизначеності. За аналізом А. І. Гусева він належить до розряду інтегральних психологічних феноменів (Gusev, 2011).

Результати багатьох досліджень свідчать про те, що для особистості, інтолерантної до невизначеності, притаманні: сприйняття ситуацій невизначеності як загрозливих; тенденція до рішень типу «чорне-біле»; прийняття поспішних рішень, без врахування реального стану справ; прагнення уникати неясного і неконкретного; потреба в категоризації; дихотомічність сприйняття; нездатність допустити наявність позитивних і негативних характеристик в одному й тому ж об'єкті; несприйнятливості мінливих стимулів; уникання ситуацій невизначеності; віддавання переваги знайомому перед незнайомим, відторгнення всього незвичайного (Zinchenko, 2007).

Враховуючи, що ситуації оволодіння іноземною мовою властивий високий ступінь невизначеності, особистості з високою інтолерантністю до невизначеності можуть сприймати її як загрозливу і, як наслідок, у них може розвиватися мовна тривожність.

Загалом зарубіжні дослідники розглядають толерантність до невизначеності як самостійний психологічний конструкт, що впливає на сприйняття, мислення, емоційно-вольову та поведінкову сфери; широко вивчають взаємодію толерантності до невизначеності та різноманітних психологічних феноменів. Існують дані щодо зв'язку між інтолерантністю до невизначеності та креативністю, творчим мисленням, рівнем тривоги та ступенем задоволеності виконаною роботою. Це вказує на те, що толерантність до невизначеності є важливим компонентом в організації навчального процесу, що сприяє виробленню у студентів прийомів подолання невизначеності. Наразі обговорюють питання перегляду концептуальних підходів до побудови системи освіти, що зумовлено реаліями сучасного світу, у якому толерантність до невизначеності є однією з основних властивостей особистості, яка забезпечує успішність її функціонування (Lushin, 2010).

Таким чином, можна припустити, що подолання інтолерантності та розвиток толерантності до невизначеності в студентів, які вивчають іноземну мову, допоможе запобігти виникненню мовної тривожності. Але практичних досліджень взаємозв'язку цих явищ досі не було як у зарубіжній, так і вітчизняній психології.

Щодо фактора *різниці механізмів побудови усного висловлювання рідною та іноземною мовами* слід зазначити, що в ряді досліджень Е. Л. Носенко (Nosenko, 1975; Nosenko, 1981) експериментально встановила, що в процесі реалізації усних висловлювань іноземною мовою людина виконує значно більшу кількість операцій, пов'язаних із лексико-граматичним оформленням висловлювання, на

рівні свідомого контролю і актуального усвідомлення, ніж рідною мовою. Про це свідчить значне збільшення кількості та тривалості пауз нерішучості. У зв'язку з цим висловлювання іноземною мовою потребує більшого навантаження на оперативну пам'ять та довільну увагу порівняно з висловлюванням рідною мовою. За даними Т. І. Радзіної (за Nosenko, 1981), студенти, які вивчають іноземні мови, досить легко та без помилок виконують різноманітні мовні трансформації, коли їх довільна увага спрямована на правильне висловлення своєї думки з позиції мовних засобів, але стикаються зі значно більшими труднощами, коли увагу під час мовленнєвого акту слід приділяти змісту висловлювання. Кількість помилок при цьому різко зростає.

Таким чином, саме необхідність думати не тільки над змістовою а й граматичною правильністю мовлення, є причиною збільшення кількості помилок, зниження рівня успішності виконання завдання і, як наслідок, може призводити до появи мовної тривожності в студентів, схильних до неї у зв'язку з певними особистісними рисами.

Щодо засобів подолання мовної тривожності слід зазначити, що рекомендації різних авторів схожі і полягають у застосуванні на заняттях іноземною мовою таких педагогічних прийомів, як робота парами та в малих групах, рольові ігри, незначний обсяг нового матеріалу, підвищення обізнаності викладачів і студентів щодо феномену мовної тривожності і т. д. Але дослідження практичної результативності даних рекомендацій найчастіше проводилися на маленьких вибірках і були досить несистематизованими, оскільки перевірялися лише окремі прийоми, а не їх сукупність. До цього часу не було запропоновано єдиного методу навчання, який би включав комплекс методологічних прийомів, що сприятимуть попередженню виникнення та зниженню вже існуючої мовної тривожності (Worde, 2003; Young, 1999).

Метою нашого дослідження полягала у перевірці такої гіпотези: у студентів, які навчаються за комунікативним методом, рівень розвитку мовної тривожності, а також набутих особистісних характеристик, що обумовлюють її появу, статистично значуще нижчий порівняно зі студентами, які навчаються за традиційним (некомунікативним) методом, за умови, що рівні інтелекту та мовних здібностей студентів цих двох груп статистично значуще не відрізняються.

У нашому дослідженні вперше у вітчизняній психології на репрезентативному емпіричному матеріалі перевірено припущення про ефективність застосування комунікативного методу навчання і комплексу розроблених у його межах прийомів для попередження розвитку мовної тривожності в процесі вивчення іноземної мови.

У рамках даної статті поставлено такі цілі:

- 1) теоретично обґрунтувати зв'язок між мовною тривожністю, особистісними характеристиками та методами викладання іноземної мови;
- 2) емпірично перевірити можливості застосування комунікативного методу навчання для попередження мовної тривожності;
- 3) інтерпретувати отримані емпіричним шляхом дані на основі запропонованого в роботі теоретичного обґрунтування психологічних засобів попередження мовної тривожності.

У дослідженні застосовано такі методики, як: шкала мовної тривожності FLCAS Е. Хорвіц, М. Хорвіц і Дж. Коуп, шкала мовної тривожності в процесі отримання, засвоєння та переробки інформації П. МакІнтаера і Р. Гарднера, шкали

самоусвідомлення А. Фенігштейна (Fenigstein, et al., 1975), тест інтолерантності до невизначеності Р. Нортон (MAT-50), шкала толерантності до невизначеності С. Баднера (в адаптації Г. У. Солдатової), шкала визначення страху негативної оцінки з боку оточуючих Д. Уотсона та Р. Френд, шкала дослідження румінації У. Санборна та Г. Перрота, опитувальник копінг-поведінки у стресових ситуаціях Н. Ендлера та Дж. Паркера (в адаптації Т. Крюкової), тест-опитувальник оцінки соціально-комунікативної компетентності Є. Рогова, короткий відбірковий тест (КВТ) В. Бузіна та Е. Вандерліка, тест мовного інтелекту Х. Зіверта, опитувальник "PEN" Г. Айзенк та С. Айзенк, шкала тривожності Спілбергера-Ханіна, тест-опитувальник «Шкала самоповаги М. Розенберга» (Karelin, 2002; Young, 1999).

У дослідженні взяли участь 130 студентів, які вивчають іноземну мову, віком від 18 до 23 років. Їх було поділено на дві групи – експериментальну та контрольну. До експериментальної групи увійшли 65 студентів, які вивчають іноземну мову за комунікативним методом у спеціальних школах іноземної мови, а до контрольної – 65 студентів, які вивчають іноземну мову в університеті або з репетитором за традиційним методом. Майбутня спеціальність жодного з досліджуваних не пов'язана з іноземною мовою. Отримані результати було статистично оброблено за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона та t-критерію Стюдента.

Результати статистичної обробки даних, отриманих в ході дослідження, показали, що між контрольною та експериментальною групами існують відмінності на 1%-му рівні значимості за такими показниками: мовна тривожність під час відтворення інформації, румінація з приводу освіти, копінг-стратегія, спрямована на емоції, копінг-стратегія, спрямована на уникання, соціальна тривожність, особистісна тривожність. Усі показники були значуще вищі в контрольній групі.

Відмінності на 5%-му рівні значимості було виявлено за показниками: інтолерантність до невизначеності, публічне самоусвідомлення, румінація з приводу фінансів, румінація з приводу роботи, копінг-стратегія, спрямована на відволікання. Усі показники були вищими в контрольній групі.

Той факт, що за рівнем інтроверсії/екстраверсії, інтелекту та мовних здібностей між контрольною та експериментальною групами досліджуваних не було виявлено значущих відмінностей свідчить про подібність їх особистісних характеристик, які залежать від вроджених особливостей нервової системи, а отже, різниця між рівнями мовної тривожності в контрольній та експериментальній групах може бути зумовлена саме методами викладання.

У ході дослідження також було виявлено, що інтегральний показник мовної тривожності позитивно корелює на 5%-му рівні значимості з інтроверсією, нейротизмом, інтолерантністю до невизначеності, публічним самоусвідомленням, особистісною тривожністю, соціальною тривожністю, уникненням невдач, румінацією з приводу освіти, румінацією з приводу фінансів, копінг-стратегією, спрямованою на емоції та копінг-стратегією, спрямованою на відволікання. Оскільки більшість наведених показників значуще нижчі в експериментальній групі, як і сам рівень мовної тривожності, можна зробити висновок, що навчання за комунікативним методом сприяє її подоланню.

Таким чином, виходячи з вищевказаних результатів, можна стверджувати, що гіпотеза нашого дослідження підтвердилася.

Висновки. Результати, отримані в ході дослідження, свідчать про те, що в студентів, які вивчають іноземну мову за комунікативним методом, показники рівня мовної тривожності під час відтворення інформації, соціальної тривожності, особистісної тривожності, румінації з приводу освіти, копінг-стратегії, спрямованої на емоції, копінг-стратегії, спрямованої на уникнення значуще нижчі (1%-й рівень значимості) порівняно зі студентами, які вивчають іноземну мову за традиційними методами. Показники інтолерантності до невизначеності, публічного самоусвідомлення, румінації з приводу фінансів, румінації з приводу роботи, копінг-стратегії, спрямованої на відволікання, також значуще нижчі (5%-й рівень значимості), ніж у студентів, які вивчають іноземну мову за комунікативним методом.

За рівнем інтроверсії/екстраверсії, інтелекту та мовних здібностей між групами студентів, які навчаються за комунікативним і традиційним методами, не було виявлено значущих відмінностей. Це свідчить про те, що різниця між рівнями мовної тривожності контрольної та експериментальної груп може бути зумовлена саме методами викладання, а не особистісними характеристиками, які залежать від вроджених особливостей нервової системи та рівня інтелекту досліджуваних.

Отримані результати дослідження можуть бути застосовані в педагогічній практиці для розробки програм та прийомів викладання іноземної мови.

Подальші наші дослідження будуть спрямовані на перевірку рівня залишкових знань іноземної мови в учасників експерименту з метою підтвердити припущення про те, що знання, отримані в процесі навчання за комунікативним методом, більш міцні порівняно зі знаннями, отриманими за традиційним методом, зокрема, за рахунок низького рівня мовної тривожності.

Бібліографічні посилання

- Fenigstein, A. (1987), "On the nature of public and private self-consciousness", *Journal of Personality*, No. 55/3, pp. 543-553.
- Fenigstein, A., Scheier, M. F., and Buss, A. H. (1975), "Public and private self-consciousness: Assessment and theory", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, No. 43, pp. 522-527.
- Gusev, A. I. (2011), "Ambiguity tolerance as a constituent of the personal potential" ["Tolerantnost' k neopredelennosti kak sostavlyayuschaya lichnostnogo potentsiala"] in Leontev, D. A. (Ed.), *Personal Potential. Structure and Diagnostics [Lichnostniy potentsial. Struktura i diagnostika]*, Smysl, Moscow, pp. 300-330.
- Horwitz, E. K. (2001), "Language anxiety and achievement", *Annual Review of Applied Linguistics*, No. 21, pp.112-126.
- Johnson, D.W., Johnson, R.T. and Holubec, E.G. (2003), *Cooperation in the classroom*, 10th ed., Edina, International book company, MN.
- Karelin, A. B. (2002), *Big encyclopaedia of psychological tests [Bol'shaya entsiklopediia psikhologicheskikh testov]*, Piter, Sait-Petersburg.
- Lushin, P. (2010) "Ambiguity tolerance as a means of ecological management" ["Tolerirovanie neopredelennosti kak sposob ekologicheskogo upravleniya"] *Prakticheskaya psihologiya i socialnaya rabota – Practical psychology and social work*, No. 12, pp. 20-23.
- Nosenko, E. L. (1975), "Desynchronization of the forms of expression and meaning as a reflection of the emotional tension in speech at the lexical level" ["Rassoglasovanie formi virazheniya i sodержaniya kak otrazhenie emotsionalnogo napryazheniya

- v rechi na leksicheskom urovne”], in *Voprosi teorii romano-germanskih yazikov [Issues of Romano-Germanic Languages Theory]*, Dnipropetrovsk State University Press, Dnipropetrovsk.
- Nosenko, E. L. (1981), *Emotional states and speech [Emotsionalnie sostoyaniya i rech]*, Vyscha Schkola, Kyiv.
- Nosenko, E. L., Arshava, I. F. (2010) *Modern trends of foreign psychology: personality psychology: textbook [Suchasni napryamy zarubizhnoyi psikhologii: psikhologiya osobistosti]*, Dnipropetrovsk National University Press, Dnipropetrovsk.
- Wojslawowicz, J. C. (2005), *Public and private self-consciousness during early adolescence*, University of Maryland, College Park.
- Worde, R. (2003), “Students’ perspectives on foreign language anxiety”, *Inquiry*, Vol. 8 No. 1, pp.15-27.
- Young, D. (1999), *Affect in foreign language and second language learning: a practical guide to creating a low-anxiety classroom atmosphere*, Boston, McGraw-Hill, MA.
- Zinchenko, V. (2007). “Ambiguity tolerance: news or psychological tradition?” [“Tolerantnost k neopredelennosti: novost ili psikhologicheskaya traditsiya?”] in Bolotova A. M. (Ed.) *A person in a situation of ambiguity [Chelovek v situatsii neopredelennosti]*, TEIS, pp. 9-33.
- Надійшла до редколегії 15.04.2014*

УДК 159.9

А. О. Задирайко, В. В. Коваленко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗВ’ЯЗОК РІВНЯ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ

ТА КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ

Анотація. Проаналізовано наявність зв’язків між рівнем перфекціонізму медичного персоналу та вибором копінг-стратегій. Установлено зв’язки нормального рівня перфекціонізму з вибором конструктивних копінг-стратегій та вираженого рівня патологічного перфекціонізму з вибором деструктивних копінг-стратегій. Одержані дані свідчать про необхідність побудови психопрофілактичних програм щодо розвитку в медичних працівників можливостей, спрямованих на ефективне зниження напруги в стресових ситуаціях.

Ключові слова: копінг-поведінка, копінг-стратегії, перфекціоніст, працівник медичної сфери, стрес.

Анотация. Осуществлен анализ наличия связей между уровнем перфекционизма медицинского персонала и выбором копинг-стратегий. В ходе исследования установлены связи нормального уровня перфекционизма медицинского персонала с выбором адаптивных копинг-стратегий и патологического уровня перфекционизма с выбором дезадаптивных копинг-стратегий. Полученные данные свидетельствуют о необходимости развития у медицинских работников возможностей эффективно справляться со стрессом и напряжением в сложных ситуациях.

Ключевые слова: копинг-поведение, копинг-стратегии, перфекционист, работник медицинской сферы, стресс.

Постановка проблеми. Сучасна епоха характеризується швидким темпом подій та занадто мінливою системою норм і цінностей, у результаті чого формується культ досконалості та успіху. У таких умовах в особистості складається ілюзорне уявлення про власну всемогутність у всіх ситуаціях і сферах життєдіяльності та наявність можливостей відповідати завжди лише надвисоким стандартам. У

зв'язку з цим перфекціонізм як надмірне прагнення до досконалості дедалі частіше стає важливою характеристикою людини нашого часу (Zavada, 2012; Lazko, 2012). Адже, перебуваючи в динамічному зв'язку з навколишнім середовищем, особистість завжди прагне встановити певну рівновагу з ним. Через стихійність людського життя і, як наслідок, непередбачуваність та неконтрольованість, дедалі важче стає утримувати дану рівновагу. Саме тому нині набувають актуальності психологічні дослідження впливу умов середовища на прояв таких феноменів, як перфекціонізм, адаптивність та копінг-поведінка (Shebanova, 2010). Тому **мета** даної наукової роботи полягає в дослідженні якості зв'язків рівня перфекціонізму з копінг-стратегіями представників саме екстремальних професій.

Більшість дослідників стверджують, що проблема патологічного прагнення особистості проявляти себе лише на рівні неперевершеності в будь-яких ситуаціях призводить до значного порушення рівноваги системи «людина – навколишнє середовище», що, у свою чергу, змушує особистість працювати на межі своїх як фізіологічних, так і психологічних можливостей, часто застосовуючи деструктивні стратегії копінг-поведінки.

Нині проблема прояву перфекціонізму серед представників екстремальних професій як чинника професійної придатності та застосування копінг-стратегій як чинників професійної активності набуває особливого практичного психологічного значення. Адже, прагнучи до досконалості, фахівець медичної сфери, яка характеризується підвищеною відповідальністю, непередбачуваністю та значним ступенем ризику, може настільки вичерпати свої психологічні ресурси, що це призведе до погіршення актуального і психологічного, і фізіологічного стану, а внаслідок цього – професійної непридатності.

Згідно зі статистикою ризик для психічного здоров'я медичних працівників відділень хірургічного профілю у 2,5–3 рази більший, ніж для працівників інших професій соціальної сфери. Майже 80% фахівців медичної галузі вважають власну професійну діяльність психоемоційно напруженою.

Наразі існують фундаментальні дослідження як закордонних, так і вітчизняних вчених щодо різноманітних аспектів описаної проблематики (Garanyan, 2011; Gracheva, 2005; Zolotareva, 2013; Lazarus 1991; Lazarus and Folkman, 1984; Hewitt and Flett, 2002). Так, аналізуючи психологічну літературу, присвячену вивченню феномену перфекціонізму, можемо помітити, що на даний момент, термін «перфекціонізм» (від англ. perfection – досконалисть) – це неоднозначно трактоване психологічне явище, що має безліч дефініцій: у широкому розумінні – прагнення особистості до неперевершеності та досконалості у всіх сферах життєдіяльності, а у вузькому – поняття зводиться до такого синонімічного ряду: бездоганність, вірцевість, довершеність, досконалисть, ідеальність, неперевершеність та найвищий ступінь досягнення результату (Hamachek, 1978; Loza, 2011).

Взагалі оцінка перфекціонізму як багатогранного феномену на сучасному етапі розвитку психологічних знань культурно детермінована. Тому більшість сучасних авторів схильні сприймати його як складне двовекторне психологічне явище, яке за нормального рівня розцінюють як компонент прагнення до самовдосконалення, а за патологічного – як один із видів «культурної патології» сьогодення, що деструктивно пронизує всі сфери життєдіяльності людини (Kholmogorova, 2004; Talash, 2012; Lazko, 2012). У зарубіжних дослідженнях зв'язку перфекціонізму з прокрастинацією перфекціонізм взагалі розглядають

як феномен, що передбачає одночасно і бажання робити все ідеально, і страх допустити помилку (Flett, Blankstein, Hewitt and Koledin, 1992).

Завдяки роботам зарубіжних вчених, зокрема Р. Бейлі, Д. Хамачека (вивчення авторитарного стилю сімейного виховання як чинника виникнення патологічного рівня перфекціонізму), А. Адлера, А. Маслоу, К. Дібровського, К. Отто, Л. Сільвермана, О. Столла (дослідження поняття нормального та патологічного рівнів перфекціонізму), Г. Флетта, Е. Фромма, М. Холендера, К. Хорні та П. Хьюїтта (розробка різних підходів до розуміння феномену: як прагнення до самовдосконалення, патологічної установки або ж риси особистості) було здійснено вагомий внесок у дослідженні перфекціонізму. Внаслідок цього були отримані дані щодо зв'язків перфекціонізму: 1) з психопатологією: депресивні і тривожні розлади особистості, суїцидальні тенденції, анорексія, шизофренія (Volikova, 2006; Tsiganova, 2012); 2) обдарованістю у дітей (Bogoyavlenskaya, 2004); 3) ворожістю, агресивністю, емоційним вигоранням, мотивацією, самооцінкою, самоактуалізацією, самовідношенням і Я-концепцією (Garanyan, 2006; Kholmogorova, 2004; Nartova-Vochaver 1997).

Найбільш важливими доробками із психології подолання є дослідження Л. Мерфі щодо способів задоволення дітьми потреб у кризові періоди, а також Р. Лазаруса та С. Фолькмана (яких вважають фактичними основоположниками терміна «копінг»). У роботах останніх сформульовано головні визначення копінг-стратегій як когнітивних та поведінкових зусиль особистості, спрямованих на безпосереднє зниження впливу стресу. У книзі «Подолання стресу і адаптація» Дж. Адамс, Г. Коелхо та Г. Хамбург зазначають, що взаємозв'язок людини з умовами середовища постійно зазнає змін, саме тому подолання стресу потрібно вивчати як процес.

Крім робіт названих авторів для більш ретельного аналізу теоретичних, методологічних та практичних питань розвитку стресу й протидії йому значної уваги заслуговують роботи Н. Сироти і В. Ялтонського щодо моделей активної адаптивної та псевдоадаптивної дисфункціональної копінг-поведінки (Yaltonskyy, 1995), Н. Родіної щодо теоретичних засад поняття копінг-стратегій (Rodina, 2012) та В. Шебанової щодо теоретичного аналізу копінг-стратегій у сучасних наукових дослідженнях (Shebanova, 2012).

Оскільки сучасна епоха постмодернізму сповнена стресовими ситуаціями, які часто суб'єктивно сприймаються як такі, що змінюють звичний плин життя, актуальності набуває аналіз понять перфекціонізму й копінг-стратегій та дослідження особливостей зв'язку рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором тих чи інших копінг-стратегій поведінки.

Історичний аналіз поняття «перфекціонізм» свідчить, що феномен цього явища в науковому світі досі є маловивчений і тому дискусійний щодо визначення його ролі в саморозвитку особистості. Адже дане явище одночасно одні автори сприймають як переконання, що найкращого результату можна досягти, а інші – як переконання, що недосконалий результат є неприйнятним. Залежно від цього особистість перфекціоніста характеризують за переважанням тих чи інших якостей. Доречно зауважити, що визначення перфекціонізму змінювалося в різні епохи відповідно до домінуючих уявлень. У часи Стародавнього Світу та Середньовіччя досконалість розуміли як недосяжний ідеал, тобто вищий ступінь істинного поєднання людини з Богом, а вже в епоху Нового Часу – як

здатність людини вдосконалюватись та розвиватися, тобто прагнення до взірцевої індивідуальності. У XIX–XX ст. ідеї перфекціонізму імпліцитно розглядали в теоріях особистості, у контексті феноменів Его-ідеалу, прагнення до переваги та ідеалізованого образу (Adler, 1997; Khorni, 2002). Саме тому вже починаючи з 60–70-х рр. XX ст. поняття «перфекціонізм» стало предметом активного наукового психологічного вивчення. Проте в психологічній літературі й досі не існує однозначного загальноприйнятого тлумачення перфекціонізму. Серед найбільш поширених дефініцій такі:

- перфекціонізм – це загострене прагнення до досконалості, що орієнтує людину в усіх життєвих ситуаціях відповідати ідеалізованому образу;
- перфекціонізм – це установка розглядати як неприйнятне все, що недосконале;
- перфекціонізм – це готовність до самовдосконалення, самовиховання та розвитку професійних досягнень.

У роботах із дослідження копінгу наголошено на тому, що кожна людина перебуває в динамічному зв'язку із середовищем, а отже, періодично переживає ситуації, які порушують звичний плин життєдіяльності. Щоб впоратися із ними, особистість упродовж свого життя формує так звану копінг-поведінку – систему цілеспрямованих дій свідомого оволодіння ситуацією для зменшення шкідливості впливу стресу та збереження балансу між вимогами середовища і ресурсами особистості, що задовольняють дані вимоги. Це готовність індивіда вирішувати життєві проблеми та використовувати засоби для подолання емоційного стресу (Yaltonsky, 1995; Sirota, 1995)

Одним із факторів, які визначають корисність різних стратегій, є змога людини контролювати ситуацію. Саме тому виділяють дві основні стратегії подолання:

- копінги, «сфокусовані на проблемі», тобто спрямовані на усунення стресового зв'язку між особистістю і середовищем (конструктивні копінги);
- копінги, «сфокусовані на емоціях», тобто спрямовані на керування емоційним стресом (деструктивні копінги).

Аналіз результатів сучасних наукових підходів свідчить, що психічне та фізичне самопочуття залежать від вибору індивідом тих чи інших копінг-стратегій у разі психотравмуючої ситуації. Застосування активних поведінкових стратегій, спрямованих на подолання стресу, сприяє поліпшенню самопочуття, а пасивних, спрямованих не на вирішення проблеми, а на зниження емоційної напруги – погіршенню і наростанню негативної симптоматики.

Аналізуючи копінг як центральну ланку стресу через призму перфекціонізму, ми дійшли висновку, що зв'язок даних психологічних феноменів проявляється в різних результатах виходу особистості із стресових ситуацій. Найбільш поширеними є два варіанти результатів:

- психосоціальна адаптація перфекціоніста з нормальним рівнем перфекціонізму, який активно застосовує проблемно-орієнтовані копінги;
- емоційне вигорання перфекціоніста з патологічним рівнем перфекціонізму, який активно застосовує емоційно-орієнтовані копінги.

Перфекціонізм як двовекторне явище, що має значний вплив на професійні здібності та копінг-стратегії як способи послаблення надмірного психологічного напруження надзвичайно яскраво проявляються в особистості в умовах, що потребують виконання чи дотримання високих стандартів. Згідно

з екстремальною та соціальною психологією такими умовами характеризується діяльність працівників силових структур та працівників медичної сфери. Виходячи з цього, до вибірки нашого дослідження увійшли працівники галузі охорони здоров'я хірургічного профілю, специфічність якої полягає в непередбачуваності перебігу діяльності, що і впливає на формування як рівня перфекціонізму, так і вибір копінг-стратегій. Саме тому для проведення емпіричного дослідження було обрано вибірку, що складалася з п'ятдесяти працівників відділень хірургії, реанімації та торакального відділення КЗ «ДМКЛ №16» ДОР.

У ході дослідження наявності або відсутності зв'язків рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором копінг-стратегій було застосовано такі психодіагностичні методики:

- опитувальник «Копінг-тест» Р. Лазаруса в адаптації Л. Крюкової, спрямований на дослідження способів подолання труднощів у різних сферах життєдіяльності;
- опитувальник «Індикатор копінг-стратегій» Дж. Амірхана, в адаптації Н. Сироти та В. Ялтонського, спрямований на дослідження домінуючих копінг-стратегій особистості;
- «Диференційний тест перфекціонізму» О. Золотарьової, спрямований на встановлення рівнів перфекціонізму (Zolotareva, 2013; Pyin, 2004; Kryukova, 2007).

Зазначені методики характеризують високою надійністю та валідністю, а також наявністю шкал, отримані результати за якими дають змогу скласти досить чітку картину щодо обґрунтування зв'язків між перфекціонізмом та копінг-поведінкою.

Результати дослідження опрацьовано за допомогою кореляційного аналізу (коефіцієнт r-Пірсона), а всі встановлені значущі зв'язки рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором копінг-стратегій графічно відображені в наведеній нижче таблиці.

Таблиця. Значення коефіцієнту кореляції r-Пірсона між рівнем перфекціонізму медичного працівника та вибором копінг-стратегій поведінки

Шкали диференційного тесту перфекціонізму О. Золотарьової	Копінг-стратегії поведінки					
	«Копінг-тест» Р. Лазаруса				«Індикатор копінг-стратегій» Дж. Амірхана	
	Втеча-уникнення	Планування вирішення проблеми	Позитивна переоцінка	Прийняття відповідальності	Вирішення проблеми	Уникнення
Нормальний перфекціонізм	-2,44	0,378**	0,395**	0,46	0,385**	0,31
Патологічний перфекціонізм	0,328*	-0,118	-0,81	0,311*	0,1	0,300*

Примітка: * – результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$;

** – результати є достовірними на рівні $p \leq 0,01$.

Ми бачимо, що залежно від ступеня конструктивності чи деструктивності копінг-стратегій у особистості формується така модель поведінки, що може або сприяти, або заважати успішності подолання кризових ситуацій та професійних стресів. Це, у свою чергу, тісно пов'язано із збереженням здоров'я працівника.

Фахівець у ситуаціях підвищеного психологічного перевантаження, що часто супроводжується емоційною напругою, може посилювати свої переживання даної ситуації залежно від власного рівня прояву перфекціонізму. Було доведено, що:

- медичний працівник, який має виражений патологічний рівень перфекціонізму, схильний застосовувати стратегію втечі-уникнення згідно з методикою Р. Лазаруса (рис. 1) на рівні значущості $p \leq 0,05$;

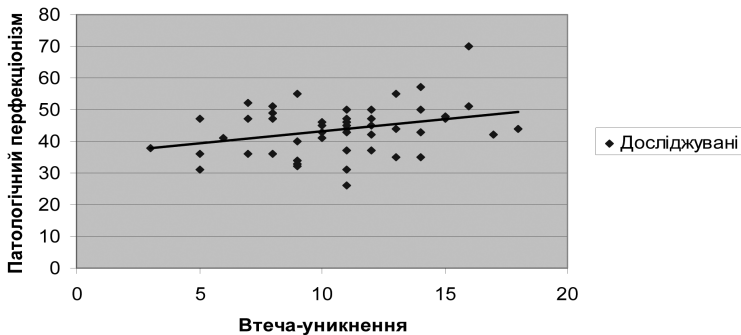

Рис. 1. Зв'язок патологічного рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором стратегії втечі-уникнення

- медичний працівник, який має виражений патологічний рівень перфекціонізму, схильний застосовувати стратегію уникнення згідно з методикою Дж. Амірхана (рис. 2) на рівні значущості $p \leq 0,05$.

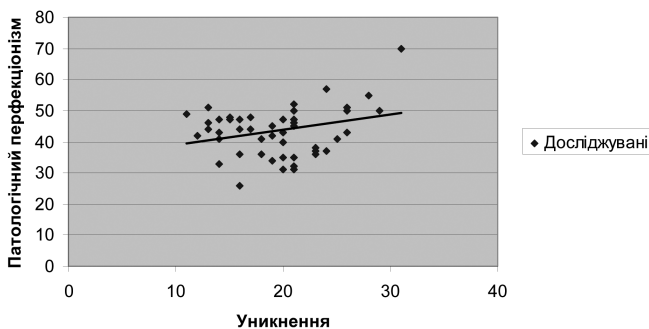

Рис. 2. Зв'язок патологічного рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором стратегії уникнення

Відомо, що такі характеристики особистості перфекціоніста, як вимогливе ставлення до самого себе та інших, нездорова самокритика, почуття незадоволеності та важкі емоційні переживання через будь-які невдачі і, як наслідок, неадекватна самооцінка, не сприяють зниженню емоційної напруги та подальшій розрядці. Але організм завжди прагне встановити рівновагу між навколишнім середовищем та внутрішніми переживаннями, застосовуючи ті чи інші копінг-стратегії. Коли особистість встановлює надмірні вимоги і переживає

патологічні прагнення до ідеалізованого, організм для власного захисту та повернення рівноваги застосовує неадаптивні, деструктивні копінг-стратегії. У нашому випадку – стратегію втечі-уникнення, що обумовлює лише швидке зняття емоційної напруги без усвідомлення істинних причин та власних можливостей. Хоча залучення психологічних ресурсів має забезпечувати формування і розвиток необхідних структурних компонентів стійкості до стресу та підвищувати рівень психологічного здоров'я, а не навпаки.

Було встановлено, що медичний працівник, який має нормальний рівень перфекціонізму, схильний застосовувати конструктивні копінг-стратегії, а саме:

- планування вирішення проблеми (рис. 3), згідно з методикою Р. Лазаруса на рівні значущості $p \leq 0,01$;

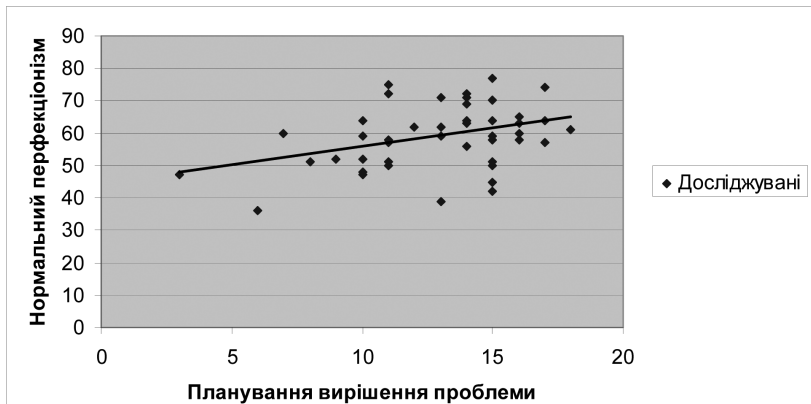

Рис. 3. Зв'язок нормального рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором стратегії планування вирішення проблеми

- позитивну переоцінку (рис. 4) згідно з методикою Р. Лазаруса на рівні значущості $p \leq 0,01$;

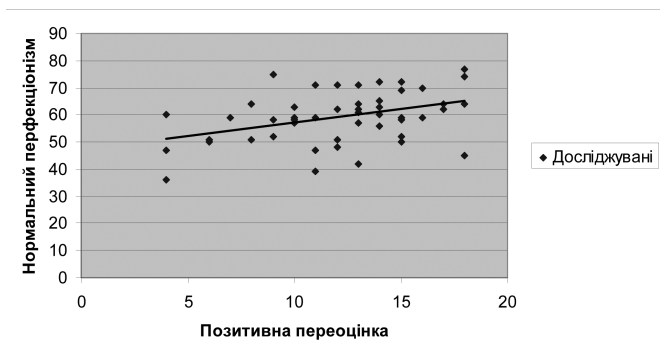

Рис. 4. Зв'язок нормального рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором стратегії позитивної переоцінки

- вирішення проблем (рис. 5) згідно з методикою Дж. Амірхана на рівні значущості $p \leq 0,01$.

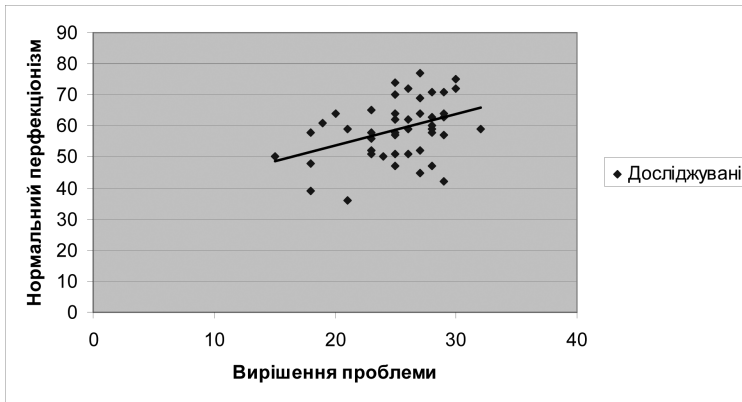

Рис. 5. Зв'язок нормального рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором стратегії вирішення проблеми

Зв'язок нормального перфекціонізму з наведеними стратегіями пов'язаний із усвідомленням медичним працівником важливості переважання раціонального підходу в стресових ситуаціях, уникнення емоційних імпульсивних вчинків під час виконання робочих завдань, особливо таких, як обстеження хворого, постановка діагнозу, проведення хірургічного втручання, і вміння спокійно й у доступній формі пояснити пацієнту стан його здоров'я. У поведінці це може проявлятися активною взаємодією із зовнішньою ситуацією, свідомими спробами вирішення проблеми; в емоціях – зосередженістю, врівноваженістю та збереженням самоконтролю і оптимізму, а в когнітивній сфері – аналізом ситуації та пошуком її сенсу з фокусуванням на позитивних аспектах (Isaeva, 2009).

У ході емпіричного дослідження виявлено ще один цікавий зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,05$. Було встановлено, що медичний працівник, який має виражений патологічний рівень перфекціонізму, схильний застосовувати стратегію прийняття відповідальності (рис. 6), яка в поведінці може призводити до невиправданої самокритики та хронічної незадоволеності собою; в емоціях – до почуття провини з депресивним відтінком та докором сумління, а в когнітивній сфері – відсутності чіткого плану з фокусуванням уваги лише на власній некомпетентності.

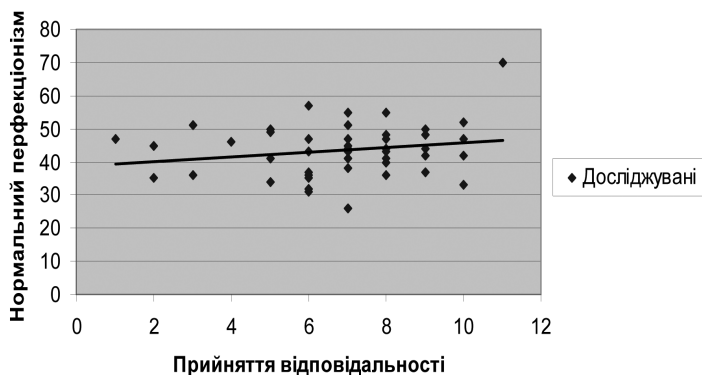

Рис. 6. Зв'язок патологічного рівня перфекціонізму медичного персоналу з вибором стратегії прийняття відповідальності

Такий результат передбачуваний, адже отримані дані можуть бути пов'язані як із усвідомленням самим медичним працівником відповідальності за життя і здоров'я пацієнтів, так і з завищеними вимогами соціуму до професійної компетентності фахівця. Відомо, що значне стомлення, яка розвивається в процесі відповідальної та напруженої праці, негативно впливає на функціональний стан центральної нервової, вегетативної, серцево-судинної та інших систем працівника. Саме тому психоемоційні навантаження на тлі хронічної перевтоми, відіграють дезадаптуючу роль та можуть спричиняти соматичні захворювання.

Результати нашого дослідження важливі для розвитку окресленої проблематики. Адже знання про існування зв'язку між рівнем перфекціонізму медичного працівника та вибором копінг-стратегій дають нам змогу говорити про організацію та побудову психопрофілактичних робіт серед медичного персоналу.

Висновки. У ході нашого дослідження було встановлено, що перфекціоніст – особистість із такими якостями, які в основному призводять до дезадаптації через надмірне прагнення до ідеалізованого еталона. Як відомо, для медичного персоналу, який часто працює в умовах екстреного надання допомоги, адаптивність відіграє важливу роль у збереженні психічного здоров'я та професійної придатності.

Значення проблеми психічної адаптації особистості в даний час зростає саме у зв'язку з поновленням інтересу до теорії стресу як важливого компонента процесу пристосування людини до дедалі складніших та швидкозмінних умов життя і діяльності. Найважливішою характеристикою психічної адаптації є її активно-пристосувальний характер, який забезпечується за рахунок застосування копінг-стратегій та проявляється переважно в активній та цілеспрямованій поведінці особистості. Тому кожному спеціалісту бажано:

- усвідомлювати негативні наслідки патологічного перфекціонізму;
- відчувати межі власної компетенції та досконалості;
- визначати пріоритети і застосовувати стратегії, направлені на активне вирішення проблем.

Таким чином, виявлений зв'язок між рівнем перфекціонізму медичного персоналу та вибором копінг-стратегій свідчить про важливість більш детального та ретельного його вивчення з метою побудови психопрофілактичних програм підтримки психічного здоров'я персоналу та забезпечення професійної придатності фахівців.

Розробки в рамках даної тематики надалі можуть бути ефективно застосовані з метою профвідбору (особливо для роботи в напружених умовах) та виявлення факторів ризику психічної дезадаптації в стресових умовах, для оцінки ефективності психокорекційних заходів і психотерапії, а також створення психогігієнічних та психопрофілактичних програм розвитку в працівників можливостей, спрямованих на ефективне зниження напруги в стресових ситуаціях.

Бібліографічні посилання

- Burns, D. D. (1980). "The perfectionist's script for self-defeat". *Psychology Today*, Vol. 13, pp. 34- 52.
- Fedewa, B. A., Burns, L. R. and Gomez, A. A. (2005). "Positive and negative perfectionism and the shame/guilt distinction: Adaptive and maladaptive characteristics". *Personality and Individual Differences*, Vol. 38, pp. 1609-1619.
- Flett, G. L., Hewitt, P. L., & Hallett, C. J. (1995). "Perfectionism and job stress in

- teachers”. *Canadian Journal of School Psychology*, Vol. 11, pp. 32-42.
- Flett, G. L. and Hewitt, P. L. (2003), “The interpersonal expression of perfection: perfectionistic self-presentation and psychological distress”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 84 No. 6, pp. 1303-1321.
- Hamachek, D. E. (1978). “Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism”. *Psychology*, Vol. 15, pp. 27-33.
- Hewitt, P. L. and Flett, G. L. (2002). Perfectionism and stress processes in psychopathology. In G. L. Flett and P. L. Hewitt (Eds.), *Perfectionism: Theory, research, and treatment* (pp. 255-284). American Psychological Association, Washington, DC.
- Lazko, A. M. (2012), “Phenomenon of perfectionism: a theoretical analysis of research’ problems and tendencies” [“Fenomen perfektsionizmu: teoretychnyy analiz problem i tendentsiy doslidzhen”]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi – Problems of modern psychology*, No 16, pp. 665-674.
- Shea, A. J., Slaney, R. B. and Rice, K. G. (2006). “Perfectionism in intimate relationships: The Dyadic Almost Perfect Scale”. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, Vol. 39, pp. 107-125.
- Shebanova, V. I. (2012), “Theoretical analysis of coping behaviors in modern research” [“Teoretychnyy analiz kopynh povedinky u suchasnykh naukovykh doslidzhennyakh”]. *Aktual’ni problemy derzhavnoho upravlinnya, pedahohiky a psykholohiyi – Actual problems of public administration, education and psychology*, No 2 (3), pp. 262-267.
- Zolotareva, A. A. (2013), “Differential diagnosis of perfectionism” [“Differentsial’naya diagnostika perfektsionizma”]. *Psikhologicheskyy zhurnal – Psychological Journal*, Vol. 34 No. 2, pp. 117-128.
- Flett, G. (2004), “Perfectionism can lead to imperfect health: high achievers more prone to emotional, physical and relationship problems”, available at: <http://www.sciencedaily.com/releases/2004/06/040614074620.htm> (accessed 14 June 2004).
- Gregoire, C. (2013), “14 signs your perfectionism has gotten out of control”, available at: http://www.huffingtonpost.com/2013/11/06/why-perfectionism-is-ruin_n_4212069.html (accessed 25 November 2013).

Надійшла до редколегії 25.05.2014

УДК 159.923.2

В. В. Коваленко, Ю. С. Фоменко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАГНЕННЯ ДО САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЧОЛОВІКА ТА ДРУЖИНИ

Анотація. Досліджено психологічні особливості прагнення до самоактуалізації чоловіків та жінок. Висвітлено питання розуміння феномену самоактуалізації на підставі різних підходів зарубіжних та вітчизняних вчених. Розглянуто та проаналізовано характеристики особистості, яка самоактуалізується. Встановлено та описано ряд факторів, що впливають на самоактуалізацію особистості в шлюбі. Проаналізовано результати емпіричного дослідження щодо можливості їх використання в роботі з подружніми парами.

Ключові слова: особистість, самореалізація, шлюбно-сімейна сфера.

Аннотация. Описано исследование психологических особенностей стремления к самоактуализации мужчин и женщин, состоящих в браке. Освещён вопрос понимания феномена самоактуализации на основании разных подходов зарубежных и отечественных ученых. Рассмотрены и описаны характеристики самоактуализирующейся личности. Проанализирован и определен ряд факторов, которые влияют на самоактуализацию личности в браке. Результаты эмпирического исследования обработаны и представлены в обобщенном виде. Сделан вывод о возможности их использования в работе с супружескими парами.

Ключевые слова: личность, самореализация, брачно-семейная сфера.

Постановка проблеми. Широке коло можливостей сучасної людини накладає на неї певні обов'язки та потребує високого рівня відповідальності. Сьогодні ми спостерігаємо тенденцію до підвищення вимог щодо самостійності, ініціативності та активності людини, зумовлену змінами в суспільстві. Повне застосування власних здібностей та можливостей, а також постійне самовдосконалення слугує головною умовою розвитку конкретної людини та суспільства в цілому.

Ідея реалізації закладених у людині можливостей стала основою сучасних теорій самоактуалізації. Хоч дослідженню самоактуалізації приділено значну увагу вчених, слід зазначити, що й досі не існує єдиного загальноприйнятого підходу до розуміння чи визначення даного феномену. Вітчизняні та закордонні науковці досить часто співвідносять самоактуалізацію з такими поняттями, як «самореалізація», «самоздійснення», «самовдосконалення», «особистісне зростання», «індивідуалізація», але всі вони вважають, що це синоніми реалізації потенції індивіда, цілкового становлення людини (Vahromov, 2001; Vahromov, 2003; Kjell, 2007).

Найбільш повне та розгорнуте визначення самоактуалізації дає Л. О. Коростильова, тому будемо орієнтуватися саме на нього. На думку вченої, самоактуалізація – це здійснення можливостей розвитку власного Я через докладання зусиль, сумісну діяльність та спільну творчу роботу з іншими людьми, соціумом та світом у цілому.

Посилена увага до феномену самоактуалізації пов'язана з дедалі глибшим розумінням його істотного значення в життєдіяльності. Усвідомлення та розвиток особистістю власного потенціалу дозволяє ефективно втілювати свої можливості в особистому та професійному житті та відчувати задоволення від своїх досягнень. У зв'язку з цим вчені активно досліджують специфіку самоактуалізації у сімейній (Л. О. Коростильова, Ю. О. Юшина) та професійній (Н. Ф. Бачманова, Т. О. Верняєва) сферах; а також розглядають гендерні та вікові особливості самоактуалізації особистості (Є. Є. Вахрамов, І. С. Кон, А. О. Реан).

Дослідження механізмів та умов саморозвитку людини, реалізації закладеного в неї потенціалу є досить актуальне на даному етапі розвитку

вітчизняної та зарубіжної психології, тому самоактуалізацію розглядають як механізм, який стимулює розвиток особистості, а також робить його потребою, метою та життєвою стратегією. Детально проаналізувавши літературу, ми з'ясували, що, на думку Д. Б. Богоявленської, самоактуалізація пов'язана з процесом розвитку особистості як суб'єкта інтелектуальної активності, а В. О. Петровський пов'язує самоактуалізацію з можливістю вільного вибору, Б. С. Братусь вважає самоактуалізацію носієм відповідальності й віри, а Д. О. Леонтьєв – сенсом життя.

У процесі самоактуалізації людина – активний творець власного життєвого шляху, якій наділяє об'єкти, предмети та явища, що її оточують, особистісним сенсом. Людина забезпечує можливості власного розвитку шляхом докладання певних зусиль у сумісній роботі з іншими людьми, тобто реалізує себе в різних сферах життєдіяльності. Однією з головних сфер життєдіяльності людини ми можемо назвати шлюбно-сімейну: оскільки сім'ю вважають базовою ланкою суспільства. Саме в цій сфері відбувається становлення та розвиток особистості в цілому.

Можливість активно будувати власне життя, переосмислюючи його, планувати майбутнє та розробляти стратегії самореалізації здатна лише особистість, яка самоактуалізується. Таким чином, можемо зазначити, що лише члени подружжя, які прагнуть до самоактуалізації, можуть побудувати здорові та гармонійні шлюбні стосунки. Саме тому обрана проблематика дослідження на даний момент є вельми актуальна.

Мета нашого дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей прагнення до самоактуалізації чоловіків та жінок, які перебувають у шлюбі.

Об'єктом нашого дослідження є самоактуалізація особистості, а предметом — психологічні особливості прагнення до самоактуалізації чоловіків та жінок, які перебувають у шлюбі.

Гіпотеза даного дослідження полягає в тому, що існують певні психологічні відмінності в прагненні до самоактуалізації між чоловіками та жінками, які перебувають у шлюбі.

Зародження та становлення поняття самоактуалізації відбувалося в рамках гуманістичного напрямку. Хоча значна роль у формуванні безпосередньо теорії самоактуалізації особистості належить А. Маслоу, слід пам'ятати, що термін «самоактуалізація» в науковий вжиток у 1939 році ввів К. Гольдштейн. Спочатку під самоактуалізацією він розумів реорганізацію властивостей особистості після перенесеної травми відповідно до активації певних внутрішніх ресурсів організму, що певним чином не проявляли себе до травми (психологічні наслідки конкретних фізіологічних процесів). Згодом К. Гольдштейн філософськи осмислив самоактуалізацію як сенс життя.

Таким чином, самоактуалізація, за Гольдштейном, це основний і, власне кажучи, єдиний мотив життя людини. Самоактуалізація – це дії спрямовані на задоволення потреб, а потреби — це стан дефіциту, який мотивує людину на його поповнення чи задоволення.

За визначеннями в зарубіжних словниках самоактуалізація – це здійснення можливостей розвитку власного Я, реалізація власних зусиль людини, збалансоване і гармонійне розкриття всіх аспектів особистості, а також розвиток генетичних і особистісних можливостей. Зарубіжні науковці поняття «self-actualization» та «self-realization» часто застосовують як синоніми, які описують

досить близькі за значенням феномени, а саме: прагнення людини стати тим, ким вона може стати (А. Маслоу); внутрішню активну тенденцію розвивати себе, справжнє самовираження (Ф. Перлз); прагнення людини до найбільш повного виявлення та розвитку власних здібностей та можливостей (К. Роджерс); повну реалізацію певних можливостей людини (К. Хорні).

Теоретичною основою нашого дослідження є концепція самоактуалізації особистості А. Маслоу. На думку вченого, особистість, яка самоактуалізувалася, досягла того рівня особистісного розвитку, який потенційно закладений у кожній людині. Відповідно до власних досліджень Маслоу виділив певні характеристики, які може мати лише особистість, яка самоактуалізувалася. Аналізуючи ці характеристики, ми умовно розділили їх на кілька груп. До першої групи належать характеристики, що сприяють повному та безпосередньому проживанню власного життя, а саме: високий рівень сприйняття реальності; підвищена спонтанність; розвинута здатність зосереджуватися на проблемі, а також повнота емоційних реакцій.

У другу групу ми виокремили характеристики, що сприяють розвитку автономності та незалежності особистості: прагнення до усамітнення та виражена відстороненість; відсутність прагнення відчувати себе частиною якоїсь культури, групи чи спільноти, а також здатність протидіяти власній культурі, сприймати себе, інших та зовнішній світ у цілому такими, якими вони є насправді.

Характеристики, що сприяють розвитку власних можливостей та потенціалу, ми виокремили в третю групу: високий рівень розвитку творчих здібностей; креативність; зміни в системі цінностей; зміни в міжособистісних стосунках та формування демократичної структури характеру особистості, що передбачає самостійність, незалежність від думки оточуючих, відсутність кумирів та відсутність потреби у схваленні чи прихильності (Vahromov, 2001).

Загалом представники гуманістичного напрямку (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл) під самоактуалізацією розуміють генетично притаманну людині вроджену тенденцію до безперервного розгортання свого безмежного творчого потенціалу в різних сферах життєдіяльності. На думку представників психоаналітичного напрямку (А. Адлер, З. Фройд, К. Г. Юнг), самоактуалізація являє собою поєднання свідомого й несвідомого, яке в результаті самопізнання характеризує індивіда як цілісну особистість, якій властиве прагнення до подальшого самовдосконалення. У свою чергу, представники біхевіористичного напрямку (Б. Скіннер, Е. Тонрайк, Дж. Уотсон) стверджують, що самоактуалізація пов'язана з поведінкою людини, яку регулюють складні взаємодії між внутрішніми явищами та соціальним оточенням.

Розглядаючи самоактуалізацію як один з основних механізмів процесу самодетермінації особистості, вітчизняні вчені відмічають значення природного потенціалу особистості, здатного в певних умовах актуалізуватися, за наявності сенсу життя та внутрішньої відповідальності для перетворення можливого на дійсне (Vahromov, 2006).

Сьогодні вчені розглядають самоактуалізацію як безперервний процес, що передбачає усвідомлення особистістю перспективи власного та суспільного розвитку, вміння бачити альтернативи, усвідомлення відповідальності за свій вибір та оволодіння індивідуальним стилем діяльності.

Дослідження самоактуалізації у шлюбно-сімейній сфері досить актуальне в наш час, що пов'язано з незначною опрацьованістю даної проблематики. Деякі

аспекти самоактуалізації у шлюбі висвітлено в роботах таких вітчизняних вчених, як Л. О. Коростильова та Ю. О. Юшина.

Слід зазначити, що шлюбно-сімейні стосунки можуть як сприяти, так і перешкоджати самоактуалізації особистості кожного члена подружжя.

Швидке відновлення духовних, фізичних та психологічних ресурсів особистості відбувається завдяки позитивному впливу шлюбних стосунків на психофізичний та психологічний стан чоловіка та дружини. Інтегральна характеристика самоактуалізації безпосередньо впливає на шлюбно-сімейну сферу, що сприяє накопиченню та розвитку самоактуалізаційного потенціалу кожного члена подружжя.

Ретельно проаналізувавши психологічну літературу, ми дійшли висновку, що на самоактуалізацію особистості у шлюбі може впливати значна кількість факторів: сенсожиттєві орієнтації та вікові характеристики особистості, етап становлення подружніх стосунків, очікування та сімейні ролі, співучасть та співпереживання, довіра, ступінь близькості подружжя та задоволеність стосунками, наявність спільних інтересів, а також професійна належність та самовизначеність (Vasilenko, 2012; Gorodilova, 2003; Egorycheva, 2005; Korostyleva, 2005; Stolyarskaya, 2010).

У нашому емпіричному дослідженні брали участь подружні пари віком від 40 до 50 років. Загальна кількість вибірки – 60 респондентів, серед яких 30 чоловіків та 30 жінок.

У ході дослідження застосовано такі методи: організаційні, емпіричні неекспериментальні, математико-статистичні та інтерпретаційні, а також метод теоретичного аналізу літературних джерел (за класифікацією Б. Ананьєва).

Для визначення безпосередньо психологічних відмінностей прагнення до самоактуалізації застосовано такі психодіагностичні методики: «Модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості» (в адаптації Н. Ф. Каліної), спрямований на визначення рівня самоактуалізації особистості; «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо та Л. Махоліка в адаптації Д. О. Леонтєва), що дає змогу визначити рівень усвідомленості життя людини, визначити локус контролю, а також встановити, якою мірою задоволені певні сенсожиттєві орієнтації особистості; «Діагностика ступеня задоволеності основних потреб» (модифікація І. О. Акіндінової), що дає змогу виявити базові потреби особистості та встановити ступінь їх задоволеності (Raygorodsky, 2001).

Слід зазначити, що дослідження проведено в один етап. Спочатку за методикою «Модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості», визначено рівень самоактуалізації особистості (рис. 1).

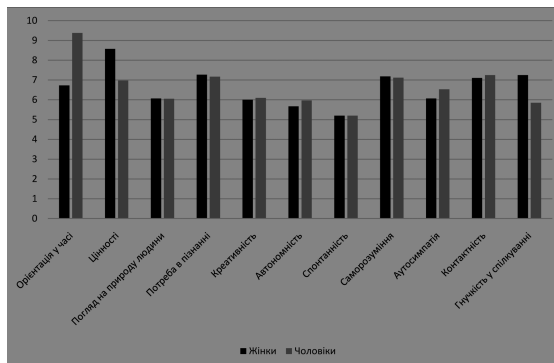

Рис. 1. Середні показники рівня самоактуалізації особистості

Як бачимо, існують певні відмінності в прагненні до самоактуалізації чоловіків та жінок, які перебувають у шлюбі. Досить виражені вони в результатах за такими шкалами, як орієнтація в часі, цінності та гнучкість у спілкуванні. Серед інших шкал значущих відмінностей немає. Середні показники жінок більші за такими шкалами, як цінності та гнучкість у спілкуванні, а чоловіків – за шкалою орієнтація в часі.

Для визначення сенсожиттєвих орієнтацій особистості та ступеня їх задоволеності застосовано методику «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (рис. 2).

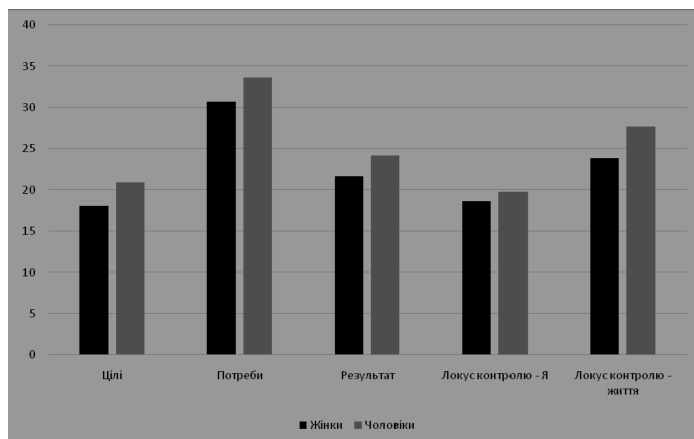

Рис. 2. Середні показники сенсожиттєвих орієнтацій

Як бачимо, існують значні відмінності між сенсожиттєвими орієнтаціями чоловіків та жінок за такими шкалами, як цілі та локус контролю – життя. Також ми звернули увагу на те, що за даними шкалами середні результати чоловіків вищі, ніж середні результати жінок.

Результати за методикою «Діагностика ступеня задоволеності основних потреб» наведено нижче в узагальненому вигляді (рис. 3).

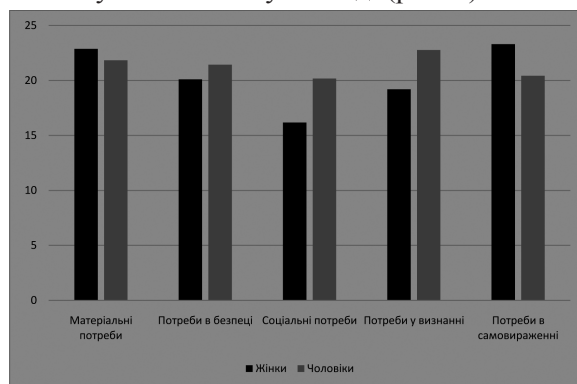

Рис. 3. Середні показники ступеню задоволеності основних потреб

Слід зауважити, що дана методика дала нам змогу не лише визначити базові потреби досліджуваних, а й встановити ступінь їх задоволеності.

Як бачимо з рис. 3, існують певні відмінності між середніми показниками чоловіків та жінок за такими шкалами, як соціальні потреби та потреби у визнанні.

У чоловіків середні показники за даними шкалами вищі, ніж середні показники жінок, це свідчить про те, що в жінок дані потреби задоволені більшою мірою.

Встановлено відмінності ступеня задоволеності базових потреб. У жінок матеріальні потреби та потреби в самовираженні частково задоволені, а потреби в безпеці та визнанні наближаються до зони повністю задоволених і лише соціальні потреби жінок повністю задоволені. Базові потреби чоловіків частково задоволені. Підсумовуючи, можемо зазначити, що спільним для чоловіків та жінок є те, що жоден з їх показників не знаходиться в зоні повної незадоволеності базових потреб.

Таким чином, у прагненні до самоактуалізації жінок та чоловіків існують значні психологічні відмінності.

За допомогою такого математико-статистичного методу, як t-критерій Стьюдента ми проаналізували та узагальнили дані, отримані в ході емпіричного дослідження (таблиця).

Таблиця. Усереднені показники результатів емпіричного дослідження

Показник	Жінки (N=30)	Чоловіки (N=30)	Значення t-критерію Стьюдента та рівень значущості відмінностей
Орієнтація в часі	6,7333	9,3833	$t_{\text{емп}} = - 3,530$ $p < 0,01$, відмінності значущі
Цінності	8,5667	6,9667	$t_{\text{емп}} = 2,742$ $p < 0,01$, відмінності значущі
Гнучкість у спілкуванні	7,2500	5,8500	$t_{\text{емп}} = 2,888$ $p < 0,01$, відмінності значущі
Цілі в житті	18,0667	20,9000	$t_{\text{емп}} = - 3,199$ $p < 0,01$, відмінності значущі
Локус контролю – життя	23,9000	27,7000	$t_{\text{емп}} = - 2,990$ $p < 0,01$, відмінності значущі
Соціальні потреби	16,1667	20,1667	$t_{\text{емп}} = - 2,915$ $p < 0,01$, відмінності значущі
Потреби у визнанні	19,2000	22,7667	$t_{\text{емп}} = - 3,094$ $p < 0,01$, відмінності значущі

Аналізуючи отримані результати, ми встановили відмінності між середніми показниками жінок та чоловіків за допомогою t-критерію Стьюдента за такими шкалами: орієнтація у часі, цінності, гнучкість у спілкування, цілі, локус контролю – життя, соціальні потреби та потреби у визнанні. Як бачимо з таблиці, усі розбіжності знаходяться на рівні значущості $p < 0,01$.

За методикою «Модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості» ми отримали значущі відмінності за шкалами: орієнтація у часі, цінності та гнучкість у спілкуванні. У чоловіків середні показники більші за шкалою орієнтація у часі. Це свідчить про те, що для чоловіків характерним є цінування саме даного моменту життя, орієнтація на сьогоднішній день, а не на минуле чи майбутнє.

За методикою «Діагностика ступеня задоволеності основних потреб» середні показники жінок вищі за показники чоловіків за шкалами: цінності та гнучкість у спілкуванні. Можемо припустити, що жінки більш схильні розділяти

такі цінності, як істина, добро, краса, цілісність, справедливість, самодостатність тощо. Перевага даних цінностей вказує на прагнення особистості до гармонійних та здорових стосунків з іншими людьми, що не передбачає їх використання у власних інтересах. Також жінки більш вільні від соціальних стереотипів та здатні адекватно самовиражатися в процесі спілкування.

За методикою «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» ми з'ясували, що існують відмінності між середніми показниками чоловіків та жінок за такими шкалами, як цілі та локус контролю – життя, а також середні результати чоловіків за даними шкалами вищі, ніж середні результати жінок. Більш високі показники чоловіків за шкалою цілей свідчать про те, що для них характерні цілі, пов'язані з майбутнім, їх життя більш осмислене та спрямоване в часовій перспективі. А високі результати чоловіків за такою шкалою, як локус контролю – життя, свідчать про те, що вони переконані в здатності людини контролювати власне життя, вільно приймати будь-які рішення та сміливо втілювати їх.

Існують також певні відмінності між соціальними потребами та потребами у визнанні чоловіків і жінок. Середні показники чоловіків за обома шкалами вищі за показники жінок. Отже, соціальні потреби чоловіків, а також їх потреби у визнанні менш задоволені й на даний момент є мотиваторами. Також слід зазначити, що переважна більшість показників як чоловіків, так і жінок знаходиться в зоні часткової задоволеності, а в зоні повної незадоволеності основних потреб немає жодного показника.

Таким чином, соціальні потреби та потреби у визнанні чоловіків середнього віку менш задоволені, ніж у жінок.

Висновки. У даному дослідженні здійснено теоретичний аналіз літературних джерел, у ході якого визначено основні поняття та розглянуто підходи як закордонних так і вітчизняних вчених до визначення феномену самоактуалізації. У результаті було виявлено психологічні особливості прагнення до самоактуалізації у чоловіків та жінок, які перебувають у шлюбі.

Для підтвердження виявлених та описаних психологічних особливостей проведено емпіричне дослідження: якісний та кількісний аналіз отриманих даних. Встановлено, що жінки більш схильні розділяти цінності особистості, яка самоактуалізується, а саме: істина, добро, краса, цілісність, справедливість, самодостатність тощо. Вони орієнтовані на створення гармонійних та здорових стосунків з іншими людьми, а також більш вільні від впливу соціальних стереотипів та мають змогу самовиражатися в процесі спілкування.

Чоловіки орієнтовані на постановку цілей, спрямованих у майбутнє, вважають, що людина контролює власне життя, вони живуть сьогоднішнім та отримують задоволення від життя у даний момент. Чоловіки переконані, що людина має право вільно обирати та реалізовувати певні плани в життя. Соціальні потреби чоловіків та потреби у визнанні менш задоволені, ніж у жінок, що спонукає їх до конкретних дій.

Отже, слід зазначити, що наші гіпотези емпіричним шляхом перевірено та підтверджено.

Теоретична значущість роботи полягає в розширенні та поглибленні наукових уявлень про самоактуалізацію як психологічний феномен, що є одним з основних механізмів розвитку особистості. Практична значущість даного дослідження полягає в можливості застосовувати отримані результати в психоконсультативній та психотерапевтичній роботі з подружніми парами.

Подальшу перспективу роботи в даному напрямку ми вбачаємо в дослідженні психологічних особливостей прагнення до самоактуалізації незаміжніх та жінок, що перебувають у шлюбі.

Бібліографічні посилання

- Asmolov, A. G. (1999), "Personality psychology: cultural and historical understanding of human development" ["Psikhologiya lichnosti: kul'turno-istoricheskoye ponimaniye razvitiya cheloveka"], *Moskovskiy psikhologo-sotsial'nyy institute*, Moscow.
- Bazaeva, F. U. (2010), "The category of the Self in Western psychology and philosophy of education" ["Kategoriya samorealizatsii v zarubezhnoy psikhologii i filosofii obrazovaniya"], *Vektor nauki TGU — Vector of science TSU*, No. 3, pp. 30-33.
- Vasilenko, A. Y. (2012), "Variability of the phenomenon of self-actualization" ["Variativnost' fenomena samoaktualizatsii lichnosti"], *Vektor nauki TGU — Vector of science TSU*, No. 2, pp. 41-44.
- Vahromov, E. E. (2001), "Psychological concepts of human development: the theory of self-actualization" ["Psikhologicheskiye kontseptsii razvitiya cheloveka: teoriya samoaktualizatsii"], *Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya*, Moscow, p. 116.
- Vahromov, E. E., "Development of the theory of self-actualization in the domestic pedagogy and psychology" ["Razvitiye teorii samoaktualizatsii v otechestvennoy pedagogike i psikhologii"], available at: <http://hpsy.ru/public/x044.htm>
- Gorodilova, E. N. (2003), "Self-actualization: structure, age and relationship development with integrated personality" ["Samoaktualizatsiya: struktura, vozrastnoye razvitiye i svyaz' s integral'noy individual'nost'yu"], *Vestnik permskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta — Bulletin of the Perm State Pedagogical University*, No. 1, pp. 42-56.
- Gornostay, P. P., "Willingness to self-identity as a psychological problem" ["Gotovnost' lichnosti k samorazvitiyu kak psikhologicheskaya problema"], available at: http://users.i.com.ua/~p_gorn/publ01a.htm
- Egorycheva, D. I. (2005), "Self-realization as an activity (to the problem)" ["Samorealizatsiya kak deyatel'nost' (k postanovke problemy)"], *Mir psikhologii — World of Psychology*, No. 3, pp. 11-33.
- Korostyleva, L. A. (2005), "Psychology of self-realization" ["Psikhologiya samorealizatsii lichnosti"], *Infra-M*, Moscow.
- Maslow, A. (2003), "Long limits of the human psyche" ["Dal'niye predely chelovecheskoy psikhiki"], *Yevraziya*, Saint-Petersburg.
- Stolyarskaya, E. V., Juk, O. G. (2010), "The relationship between marriage satisfaction and the level of self-actualization spouses at different stages of the family life cycle" ["Vzaimosvyaz' udovletvorennosti brakom i urovnya samoaktualizatsii lichnosti suprugov na raznykh etapakh zhiznennogo tsikla sem'i"], *Psikhologicheskiy zhurnal — Psychological journal*, No. 1, pp. 41-46.
- Raygorodsky, D. Y. (2001), "Practical psychodiagnosis. Methods and tests: studies. Manual" ["Prakticheskaya psikhodiagnostika. Metodiki i testy: ucheb. posobiye"], *Bakhrak-M*, Samara.
- Kjell, L. (2007), "Theories of Personality" ["Teorii lichnosti"], *Piter*, Saint-Petersburg.

Надійшла до редколегії 29.07.2014

УДК 616.89

В. В. Корнієнко, С. Д. Алексеєнко, Д. Д. Алексеєнко

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ПОДРУЖНІ КОНФЛІКТИ ЯК ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ**

Анотація. Розглянуто стан функціонування сім'ї, у першу чергу сімейні конфлікти як чинник ризику розвитку психосоматичних захворювань. Досліджено роль особистісних характеристик людей з ішемічною хворобою серця (ІХС), які обумовлюють виникнення дезадаптивних психологічних реакцій та типів реагування на сімейні конфлікти. Установлено статистично значущий зворотний кореляційний зв'язок між рівнем конфліктності особистості та наявністю ІХС.

Ключові слова: сімейні стосунки, подружні конфлікти, психосоматичні захворювання, ішемічна хвороба серця (ІХС).

Аннотация. Рассмотрено функциональное состояние семьи, в первую очередь семейные конфликты как фактор риска развития психосоматических заболеваний. Исследована роль личностных характеристик лиц с ишемической болезнью сердца (ИБС), которые обуславливают возникновение дезадаптивных психологических реакций и типов реагирования на семейные конфликты. Установлена статистически значимая обратная корреляционная связь между уровнем конфликтности личности и наличием ИБС.

Ключевые слова: семейные отношения, супружеские конфликты, психосоматические заболевания, ишемическая болезнь сердца (ИБС).

Постановка проблеми. Економічні, соціальні, культурні трансформації сучасного суспільства, стресогенний характер життєдіяльності потребують від людини надзвичайної мобілізації когнітивних, емоційних і особистісних ресурсів, постійної готовності вирішувати нові життєві проблеми, які є чинниками формування адаптаційних механізмів та позначаються на психологічному здоров'ї як особистості, так і її сім'ї.

Психологічне здоров'я сім'ї – інтегральний показник динаміки подружніх стосунків, який визначає якісний аспект соціально-психологічних процесів, що відбуваються у шлюбі. Причини окремих сімейних проблем часто криються або в особливостях подружнього спілкування, або в індивідуально-психологічних характеристиках партнерів, основною змістовою частиною яких є міжособистісні стосунки, характер яких залежить від ступеня задоволеності шлюбом. Низький ступінь задоволеності шлюбом призводить до подружніх конфліктів та розлучень (Andreeva, 2004; Eidemiller, Yustitskis, 2008).

Конфлікти в родині можуть спричиняти психотравмуючу ситуацію, у результаті чого подружжя набуває негативних особистісних властивостей, таких як негативний досвід спілкування, зневіра в можливість існування дружніх і ніжних взаємин між людьми, накопичення негативних емоцій та поява психотравм. Конфлікти в родині відображаються не тільки на психічному, але й на фізичному здоров'ї подружжя та мають значні психотравмуючі наслідки у вигляді переживань, які в разі тривалості або повторюваності негативно впливають на особистість та призводять до зростання кількості психогенних розладів і реакцій (Kupriyanov, 2004; Eidemiller, Yustitskis, 2008), що обумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом спостерігається значне зростання кількості психосоматичних захворювань, зокрема ішемічної хвороби серця (ІХС), етіологія яких тісно пов'язана з особливостями психологічної сфери індивідуума. Клінічні прояви соматичних розладів психічного походження дуже різноманітні та можуть спостерігатися майже у всіх органах і системах організму. Достовірно встановлено, що душевні

хвилювання можуть викликати будь-який вісцеральний розлад. Це підтверджує гіпотезу про те, що психіка може бути вирішальним фактором у генезі деяких захворювань (Karvasarskiy, 2004; Kupriyanov, 2004).

Згідно із сучасними поглядами ІХС є класичним психосоматичним захворюванням, яке на сьогоднішній день найпоширеніше в структурі загальної хворобливості, смертності та інвалідизації населення більшості економічно розвинутих країн (Andreeva, 2004; Organov, Pogosova, 2007, Pogosova et al., 2010; Smulevich et al., 2005). ІХС належить до так званих “хвороб цивілізації”, що водночас із детальним вивченням фізіологічних чинників її генезу потребує психологічних, психічних та соціальних детермінант профілактики, лікування і корекції (Andreeva, 2004; Bauman, Peppe, 2003; Sidorov et al., 2006; Khitrov, Saltykov, 2003).

Наразі в медицині та клінічній психології в контексті оптимізації якості життя найбільш привабливою є холістична модель, у рамках якої в системній єдності розглядають біологічний, психологічний, соціальний та духовний рівні функціонування людини (Karvasarskiy, 2004; Smulevich, 2001). Найяскравіше сутність холістичної моделі відображається в роботі з психосоматичними хворими, значна кількість параметрів якості життя яких потребує системного дослідження клінічних, психологічних і соціальних факторів хвороби (Kuvshynova, 2011; Pogosova et al., 2010).

В. В. Бабич наголошує на існуванні психосоматичного взаємовпливу в разі ІХС у межах двох патогенетичних складників – психічного та соматичного – і підкреслює, що патогенез психосоматичних захворювань знаходиться в складній констеляції певних факторів, які мають ієрархію, і не може пояснюватися дією одного будь-якого патогенетичного фактора (Babych, 2008). Відповідно до психосоматичної теорії Ф. Александера, екзогенні впливи поєднуються із психологічними дезадаптивними механізмами й підвищують вразливість особистості до виникнення ІХС. Із появою психосоматичного підходу в медицині однолінійну модель психосоматичного захворювання було замінено уявленнями про можливість виникнення захворювання за взаємодії як фізичних, так і психосоціальних факторів, що призвело до багатофакторної відкритої моделі хвороби. Психосоматичний підхід включає аналіз психосоціальних шкідливих факторів, які беруть участь у розвитку захворювань – конверсійних (істеричних), соматогенних (викликаних хворобами внутрішніх органів), соматизованих психічних і іпохондричних розладів, реакцій особистості на хворобу, симуляції тощо (Alexander, 2002).

Водночас із гіподинамією, споживанням алкоголю, палінням та зайвою вагою сучасні дослідники розглядають також такі важливі чинники ризику розвитку ІХС, як емоційне напруження, стресові та тривожні стани, депресія і агресія (Zakharov, 2003; Smulevich, 2001).

В. Д. Тополянський і М. В. Струковська вважають психосоматичні хвороби наслідком порушення розвитку відносин між індивідом і соціальним оточенням. В. В. Бабич вивчав вплив макро- та мікросоціальних чинників на ризик виникнення адаптаційних розладів. Згідно з класифікацією Т. Б. Дмитрієвої, під макросоціальними чинниками мають на увазі соціальні умови, безпосередньо пов'язані із суспільним устроєм, соціально-економічною і політичною структурою суспільства, а мікросоціальні фактори відображають конкретні напрями суспільного життя людини в різноманітних сферах. У результаті

аналізу мікросоціальних чинників достовірно визначено, що основними серед потенційно небезпечних щодо розвитку адаптаційних розладів є в першу чергу сімейні конфлікти, умови праці та стан функціонування сім'ї (Babych, 2008).

Погіршення стосунків у родині через недостатню відвертість, наявність деструктивних конфліктів, неможливість домовлятися між собою у вирішенні сімейних проблем – усе це дуже ускладнює пристосування до спільного життя. Невизначена, напружена обстановка загрожує ризиком для здоров'я членів таких сімей та призводить до високої вірогідності розвитку невротичних розладів і психосоматичних захворювань (Eidemiller, Yustitskis, 2008). Психічні порушення, особистісні відхилення чи інвалідність одного з членів подружжя також зумовлюють ризик психосоматичних розладів, що пов'язано з їх впливом на життя в родині. Дисгармонійні стосунки зазвичай проявляються у вигляді сварок чи емоційного напруження, у результаті чого поведінка окремих членів родини стає некерованою та ворожою, постійно панує атмосфера жорсткого ставлення один до одного тощо (Malkina-Pykh, 2005).

Факторами, що найчастіше породжують психосоматичні захворювання є в першу чергу такі емоції: шок, стрес, афективна травма, емоційне потрясіння. Так само можуть соматично проявлятися і незначні, але часті стани шоку, психічні, афективні мікротравми, що накопичуються з часом, пов'язані із сімейною, суспільною непристосованістю, конфліктною обстановкою, непорозуміннями, складними конфліктними ситуаціями на роботі та сім'ї. Емоційне тривале напруження малої інтенсивності, яке підтримується конфліктною обстановкою, може стати причиною соматичних розладів (Mikhailov, 2002). Усі названі вище характеристики притаманні соціальному типу сім'ї, який має назву «фронтальна зона». Така родина характеризується деструктивними міжособистісними стосунками, що доходять до постійних сварок, конфліктів, взаємних принижень. Між членами родини існує виражена напруженість, несприйняття одне одного, відсутня функція соціальної підтримки. Такі взаємини є чинниками психічної дезадаптації і спричиняють невротизацію особистості. Даний тип родини патогенний для психічного здоров'я всіх членів сім'ї (Dmitrieva, 2004). Узагальнюючи, слід підкреслити, що в умовах деструктивного конфлікту, ознакою якого є незадоволеність результатами конфліктної взаємодії та емоційна напруга, знижується задоволеність партнерів шлюбом, виникає відчуття напруги, роздратування і досади. Постійне повторювання деструктивних конфліктів може закріплювати ці відчуття та призводити до їх соматизації (Eidemiller et al., 2008).

Враховуючи, що конфліктність – це інтегральний показник, що характеризує частоту вступу особистості у конфлікт та визначається такими психологічними факторами, як рівень агресивності та тривожності, ми зробили припущення про існування відмінностей між показниками тривожності та агресивності в осіб, хворих на ІХС та осіб, які належать до так званої «умовної норми». Також, зважаючи на риси, притаманні особам, які є носіями «поведінки типу А» (особи з ІХС), можна зробити припущення, що в них задоволеність шлюбом нижча, а конфлікти в родині трапляються частіше та мають психотравмуючі наслідки. Саме тому метою нашого дослідження є встановлення взаємозв'язку між характером взаємодії подружніх партнерів у конфліктних ситуаціях та виникненням і розвитком ІХС.

Основні результати дослідження. У ході проведення емпіричного дослідження застосовано такі психодіагностичні засоби: методику діагностики

показників і форм агресії А. Басса та А. Даркі (адаптація А. К. Осницького); шкалу ситуативної та особистісної тривожності Ч. Д. Спілбергера і Ю. Л. Ханіна; методику діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса; методику «Огляд поведінки» Д. Дженкінса для дослідження поведінки респондентів та визначення їх щодо типу А; методику «Характер взаємодії подружніх партнерів у конфліктних ситуаціях» Ю. Є. Альшиної; тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» В. В. Століна, Т. Л. Романової, Г. П. Бутенко; Торонтську алекситимічну шкалу.

Для статистичної обробки отриманих у процесі дослідження результатів застосовано: параметричний t-критерій Стьюдента, ф-критерій Фішера та коефіцієнт бісеріальної кореляції.

Дослідження проведено серед мешканців м. Дніпропетровськ, загальна кількість яких становила 60 осіб, із них 30 осіб з ІХС («група типу А») та 30 умовно здорових осіб (умовна норма, «група типу Б»). Усі досліджувані мають сім'ю, стаж подружнього життя респондентів – до 20 років. Із метою зменшення впливу інших факторів (крім сімейного життя) на виникнення та розвиток ІХС серед усіх хворих було відібрано тільки тих, в анамнезі яких недуга з'явилася після вступу до шлюбу. Вибірки не мають значних відмінностей за показниками статі, віку та освіти.

Процедура обробки результатів дослідження мала комплексний характер і передбачала отримання інформації стосовно характеру поведінки респондентів у конфліктних ситуаціях.

Згідно з результатами тестування за методикою «Характер взаємодії подружніх партнерів у конфліктних ситуаціях» Ю. Є. Альшиної усереднені показники «групи типу Б» перевищують усереднені показники «групи типу А» за шкалою «Стосунки з рідними та друзями», «Виховання дітей», «Прояви автономії», «Порушення рольових очікувань», «Неузгодженість норм поведінки», «Прояви домінування», «Прояви ревності», «Розбіжності в ставленні до грошей». Показники за шкалою «Рівень конфліктності» «групи типу А» нижчі, ніж показники «групи типу Б» за аналогічною шкалою, та мають від'ємне значення, що свідчить про негативний спосіб взаємодії досліджуваних.

За допомогою t-критерію Стьюдента було виявлено статистично значущі відмінності між досліджуваними групами за всіма показниками тесту «Характер взаємодії подружніх партнерів у конфліктних ситуаціях». Це свідчить про те, що характер взаємодії подружжя «групи типу Б» має позитивний характер на відміну від групи досліджуваних, до якої ввійшли подружжя з психосоматичними захворюваннями, характер взаємодії у конфліктних ситуаціях яких має пасивний, негативний характер.

У результаті порівняння обох груп досліджуваних за шкалою «Рівень конфліктності» показник t-критерію Стьюдента дорівнює 7,087 ($p < 0,01$), а за шкалою «Прояви домінування» показник t-критерію Стьюдента дорівнює 5,09 ($p < 0,01$), що свідчить про статистично значущу відмінність показників.

Аналізуючи результати тестування за методикою діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Даркі, визначено, що усереднені показники «групи типу А» (досліджуваних із психосоматичними захворюваннями) перевищують усереднені показники «групи типу Б» (досліджуваних без психосоматичних захворювань) за такими шкалами: «Фізична агресія» на 8,43%, «Вербальна агресія» на 23,18%, «Непряма агресія» на 18,73%, «Загальна агресія» на 14,81%,

«Роздратування» на 26,04%, «Підозрілість» на 19,51%, «Образ» на 22,90%, «Ворожість» на 20,54%, «Почуття провини» на 23,25%.

Проведено статистичний аналіз результатів обох груп. За допомогою t-критерію Стьюдента виявлено статистично значущі відмінності за шкалами «Вербальна агресія», «Непряма агресія», «Загальна агресія», «Роздратування», «Ворожість», «Образ».

Позитивне значення t-критерію Стьюдента свідчить про те, що прояви агресії і ворожості у представників «групи типу А» сильніші, ніж у представників «групи типу Б».

Результати тестування за «Методикою діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки» К. Томаса свідчать, що усереднені показники «групи типу А» нижчі за усереднені показники «групи типу Б» за такими шкалами: «Суперництво» на 14,46%, «Співпраця» на 16,52%, «Компроміс» на 66,00%. Усереднені показники «групи типу А» перевищують усереднені показники «групи типу Б» за такими шкалами: «Уникання» на 34,58%, «Пристаювання» на 44,19%.

У результаті тестування за методикою К. Томаса «Методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки» виявлено статистично значущі відмінності за показниками цієї методики. У «групі типу Б» показники вищі, ніж у досліджуваних «групі типу А» за шкалою «Компроміс». Отже, досліджувані першої групи частково задовольняють свої бажання та частково бажання інших, що більш позитивно впливає на стосунки з іншими. Після порівняння обох груп досліджуваних за шкалою «Компроміс» показник t-критерію Стьюдента дорівнює 7,736 ($p < 0,01$), що свідчить про статистично значущу відмінність показників.

Результати вимірювання особистісної та ситуативної тривожності респондентів за шкалами самооцінки Ч. Д. Спілбергера та Ю. Л. Ханіна (особистісна та ситуативна тривожність) показали, що має місце перевищення усереднених показників «групи типу А» щодо усереднених показників «групи типу Б» за шкалою «Особистісна тривожність» на 4,72 %, за шкалою «Ситуативна тривожність» на 4,93 % відповідно.

Виявлено статистично значущі відмінності між показниками «групи типу А» та «групи типу Б» за шкалами ситуативної та особистісної тривожності. Аналіз результатів показав, що у представників «групи типу А» показники особистісної та ситуативної тривожності вищі, ніж у представників «групи типу Б».

Аналізуючи результати діагностики ступеня задоволеності шлюбом респондентів за тестом-опитувальником «Задоволеність шлюбом» (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко) визначено, що середнє арифметичне показників задоволеності шлюбом «групи типу А» становить 21,50. Це на 25,72% нижче за середнє значення задоволеності шлюбом у представників «групи типу Б», що становить 27,03 відповідно. Показник t-критерію Стьюдента дорівнює 2,866 ($p < 0,05$), що свідчить про статистично значущу відмінність. Задоволеність шлюбом у представників «групи типу Б» вища, ніж у представників «групи типу А».

Результати діагностики схильності респондентів до алекситимії за Торонтською алекситимічною шкалою показують, що усереднений показник алекситимії «групи типу А» становить 62,87. Це на 13,48% більше за усереднений показник «групи типу Б» за відповідною шкалою (55,40), що може свідчити про наявність психосоматичних хвороб. Показник t-критерію Стьюдента дорівнює

2,772 ($p < 0,01$), що свідчить про статистично значущу відмінність. У представників «групи типу А» показники алекситимії більш високі.

За результатами дослідження поведінки респондентів та визначення їх належності до «групи типу А» за методикою «Огляд поведінки» Д. Дженкінса встановлено статистично значущі відмінності між групою А та групою Б за допомогою критерію φ^* – кутового перетворення Фішера ($\varphi_{\text{емп}} = 1,97$).

Для підтвердження гіпотези нашого дослідження про існування зв'язку між рівнем конфліктності та наявністю ІХС у членів подружжя застосовано метод бісеріальної кореляції. За результатами кореляційного аналізу має місце статистично значущий зворотний кореляційний зв'язок між рівнем конфліктності особи та наявністю ІХС $r = -0,64$ ($p < 0,05$).

Висновки.

1. За результатами дослідження встановлено, що для осіб із психосоматичними захворюваннями притаманний пасивний, негативний характер взаємодії в конфліктних ситуаціях.

2. Визначено, що особи з психосоматичними захворюваннями мають значні показники прояву агресивності й ворожості, алекситимії, рівня конфліктності, особистісної та ситуативної тривожності.

3. Доведено, що рівень задоволеності шлюбом у осіб із психосоматичними захворюваннями нижчий, ніж у осіб, які не мають психосоматичних захворювань.

4. За результатами кореляційного аналізу має місце статистично значущий зворотний кореляційний зв'язок між рівнем конфліктності особи та наявністю в неї ІХС.

Бібліографічні посилання

- Ageenkova, E. K., (2002). "Psychological factors in the development of cardiovascular disease" ["Psikhologicheskiye faktory v razvitiy serdechno-sosudistykh zabolovaniy"], *Psikhoterapiya i klinicheskaya psikhologiya – Psychotherapy and clinical psychology*, No. 3 (5), pp. 3-10.
- Alexander, F. (2002), *Psychotherapy Medicine. Principles and Practical Application [Psikhoterapiya meditsina. Printsipy i prakticheskoye primeneniye]*, Eksmo-Press, Moscow.
- Andreeva, T. V. (2004), *Family Psychology [Semeynaya psikhologiya]*, Rech, St. Petersburg.
- Babych, V. V. (2008), "The effect of macro and micro social factors on the development and course of adaptation of disorders in patients after myocardial infarction" ["Vplyv makro ta mikrosotsialnykh chynnykiv na rozvytok ta perebih adaptatsiynykh rozladiv u khvorykh, yaki perenesly infarkt miokarda"], *Psykhatriya – Psichiatry*, No. 7, pp. 52-55.
- Bauman, U., Peppe, M. (2003), *Clinical psychology [Klinicheskaya psikhologiya]*, Piter, St. Petersburg.
- Dmitrieva, T. B. (2004), *Guidelines for Social Psychiatry [Rukovodstvo po sotsial'noy psikhiatrui]*, Medicina, Moscow.
- Eidemiller, E. G., Yustitskis, V. V. (2008), *Family Psychology and Psychotherapy [Psikhologiya i psikhoterapiya sem'i]*, Peter, St. Petersburg.
- Karvasarskiy, B. D. (2004), *Clinical Psychology [Klinicheskaya psikhologiya]*, Peter, St. Petersburg.
- Khitrov, N. K., Saltykov, A. B. (2003), "The theory of functional systems and common human pathology" [Teoriya funktsional'nykh sistem i obshchaya patologiya]

- cheloveka”], *Byulleten' eksperimental'noy biologii i meditsiny –Bulletin of Experimental Biology and Medicine*, Vol. 136 No. 7, pp. 4-10.
- Kryshchal, V. V., Drozdova, I. V., and Dzyak, G. V. (2008), *Nosogeny in Arterial Hypertension [Nozogenii pri arterial'noy gipertenzii]*, Potoki, Dnipropetrovsk.
- Kupriyanov, S. Y. (2004), *The Role of Family Factors in Formation of Variants of Neuropsychiatric Mechanisms of Pathogenesis of Bronchial Asthma and Their Correction Using the Method of Family Therapy [Rol' semeynykh faktorov v formirovanii variantov nervno-psikhicheskikh mekhanizmov patogeneza bronkhial'noy astmy i ikh korrektsiya metodom semeynoy psikhoterapii]*, Meditsyna, Saint-Petersburg.
- Kuvshynova, N. Y. (2011), *Psycho Work with Patients with Coronary Heart Disease Within the Quality-of-Life Parameters [Psikhokorrektsionnaya rabota s bol'nymi ishemicheskoy bolezni'yu serdtsa s uchetom parametrov kachestva zhizni]*, Author's abstract in candidacy for a degree of Ph.D. in Psychology: 19.00.04 – Medical Psychology, Samara.
- Malkina-Pykh, I. G. (2005), *Family Therapy [Semeynaya terapiya]*, Eksmo-Press, Moscow.
- Mikhailov, B. V. (2002), “Psychosomatic disorders as a general somatic problem” [Psikhosomaticheskiye rasstroystva kak obshchesomaticheskaya problema], *Doctor*, No. 6, pp.9-13.
- Organov, R. G., Pogosova G. V. (2007), “Current strategies for prevention and treatment of cardiovascular diseases” [Sovremennyye strategii profilaktiki i lecheniya serdechno-sosudistyykh zabolevaniy”], *Kardiologiya –cardiology*, No. 12, pp. 4-9.
- Pogosova, G. V., Baichorov, I. Kh., Yufereva, Y. M., and Koltunov, I. E. (2010), “Quality of life in patients with cardiovascular disease: current state of the problem” [“Kachestvo zhizni bol'nykh s serdechno-sosudistymi zabolevaniyami: sovremennoye sostoyaniye problemy”], *Kardiologiya –Cardiology*, No. 10, pp. 66-78.
- Sidorov, P. I., Solovyov, A. G., and Novikova, I. A. (2006), *Psychosomatic Medicine [Psikhosomaticheskaya meditsina]*, MEDpress-inform, Moscow.
- Smulevich, A. B. (2001), “Psychosomatic disorders (clinic, therapy, medical aid organization)” [“Psikhosomaticheskiye rasstroystva (klinika, terapiya, organizatsiya meditsinskoy pomoshchi)”], *Psikhiatriya i psikhofarmakoterapiya – Psychiatry and pharmacotherapy*, Vol. 2 No. 3, pp. 3-9.
- Smulevich, A. B., Syrkin, A. L., Drobyzhev, M. Y., and Ivanov, S. V. (2005), *Psychocardiology [Psikhokardiologiya]*, MIA, Moscow.
- Starshenbaum, G. V. (2005), *Psychosomatics and Psychotherapy: Healing of Soul and Body [Psikhosomatika i psikhoterapiya: Istseleniye dushi i tela]*, Izdatel'stvo instituta psikhoterapii, Moscow.
- Tseluiko, V. M. (2004), *Psychology of Disadvantaged Families [Psikhologiya neblagopoluchnykh semey]*, Mysl', Moscow.
- Zakharov, V. N. (2003), *Coronary Heart Disease: Classification, Risk Factors, Prevention, Treatment and Rehabilitation [Ishemicheskaya bolezni' serdtsa: klassifikatsiya, faktoryriska, profilaktika, lecheniye, reabilitatsiya]*, Nauka, Moscow.

Надійшла до редколегії 25.03.2014

УДК:159.923.5

В. Ю. Кутепова-Бредун

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБИСТІСНІ ВЛАСТИВОСТІ МУЗИКАНТІВ-ПРОФЕСІОНАЛІВ ТА МУЗИКАНТІВ-АМАТОРІВ

Анотація. Наведено результати психодіагностичного дослідження особистісних характеристик музикантів-професіоналів, музикантів-аматорів та людей, які не займаються музикою (140 учасників), за двома особистісними опитувальниками (NEO PI-R та 16PF). Установлено, що як професіонали, так і аматори схильні до інтроверсії. Музиканти-аматори мають таку особистісну характеристику як емоційна стабільність, але вони менш добросовісні. Музиканти-професіонали ж мають високий рівень нейротизму, вони хоробрі й податливі. Таким чином, музична діяльність може свідчити про певні особистісні риси її представників.

Ключові слова: творчість, інтроверсія, хоробрість, нейротизм, музична діяльність, мотивація, особистісні характеристики.

Аннотация. Проблема психодиагностики музыкантов-профессионалов и музыкантов-аматоров имеет недолгую историю. Кроме того, исследования проводились в основном на выборке немолодых участников. Данная разработка охватывает 3 группы людей (140 участников), включающих профессиональных музыкантов, музыкантов-аматоров и людей, которые не занимаются музыкой, по двум личностным опросникам. Определено, что музыканты-профессионалы характеризуются высоким уровнем нейротизма (NEO PI-R), смелостью и податливостью (16PF), музыканты-аматоры же, наоборот, – высоким уровнем эмоциональной стабильности, но низким уровнем добросовестности. Музыканты-профессионалы и музыканты-аматоры также более склонны к интроверсии.

Ключевые слова: творчество, интроверсия, смелость, нейротизм, музыкальная деятельность, мотивация, личностные характеристики.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психологічної науки вивчення впливу особистісних характеристик на вибір професійної діяльності актуальне як у теоретичному, так і практичному аспекті. Дедалі очевидніше й те, що професія впливає на особистісні диспозиційні риси. За науковими даними професійна природність формується в ході самої трудової діяльності. Установлено, що на найбільш високому рівні розвитку професійного досвіду можна помітити, наскільки тісно реалізація творчого потенціалу пов'язана з особливостями характеру.

Метою даного дослідження є з'ясування особливостей впливу специфічного виду діяльності – музики – на розвиток особистісних властивостей шляхом порівняння відмінностей в особливостях характеру музикантів-професіоналів та людей, які не займаються музичною діяльністю.

У межах особистісно-діяльнісного підходу здібності визначено як властивості особистості, що впливають на ефективність діяльності. Але досі ще не окреслено, які саме властивості особистості слід включати до здібностей. Щодо цього аспекту думки вчених різняться. Деякі автори як здібності розглядають окрему властивість особистості, наприклад індивідуальний стиль чи ставлення до діяльності (V. Merlin), а інші – їх сукупність (Kovalev, 1965; Platonov, 1972). В. М. М'ясищев та О. Г. Ковальов (1960) під здібностями розуміють сукупність якостей, необхідних для успішної діяльності, що включає систему особистісних відносин, а також емоційних та вольових властивостей людини. Б. М. Теплов здібностями вважав лише ті особистісні властивості, що впливають на ефективність діяльності, а К. К. Платонов ставив під сумнів існування особливостей та рис особистості, які хоча побічно не впливали на ефективність діяльності.

Риси особистості відіграють важливу роль у професійній діяльності, особливо в творчій. Музиканти-виконавці, отримавши хорошу академічну освіту,

нерідко опиняються в ситуації, коли професійні знання та навички не гарантують успішності в діяльності. Часто причиною цього можуть бути особистісні риси людини: її вміння спілкуватися з іншими, мати привабливий вигляд, впевнено почуватися на публіці, справлятися з конфліктними та іншими стресовими ситуаціями.

Риси особистості людини детермінують вибір її діяльності, відповідно діяльність формує певний профіль особистості людини. Протягом професійної праці відбувається становлення не лише окремих функціональних систем та психічних процесів людини, а і його особистості, або соціально-професійного типу особистості; професія впливає на систему ціннісних орієнтацій, характер, особливості міжгрупового та внутрішньогрупового спілкування.

Автори численних досліджень психологічних особливостей особистості талановитих музикантів припускають те, що останні мають певний патерн або профіль, який, можливо, ще не в повному обсязі, але вже розкривається серед молодих музикантів. Сучасні дослідники А. Е. Кемп та Кругер довели, що в музикантів існує багато профілів особистості, які відображають різні потреби композиторів, інструменталістів і фахівців різних жанрів. Існують психологічні риси, за якими можна охарактеризувати більшість груп музикантів: інтроверсія, незалежність, чутливість, тривожність, психологічна андрогінія. Значна роль у музичній діяльності належить волі та вольовим якостям. Творча кар'єра музиканта, композитора, виконавця сповнена перешкод, боротьби, тому потребує впевненості у своєму покликанні, стійкості до невдач та творчого оптимізму, який і спонукає досягати успіху навіть після невдач.

А. Е. Кемп, автор монографії «Музичний темперамент: психологія та особистість музикантів», навіть результати дослідження музикантів за допомогою опитувальника Кеттела. Дослідник встановив, що професійні музиканти крім зазначених мають і такі помітно виражені риси: незалежність (E+), безтурботність (F+), хоробрість (H+), підозрілість (L+).

Згодом за дослідженнями рис характеру особистості професійних музикантів Кемпа дослідник Д. Коффман вирішив порівняти патерн особистості професійних музикантів із музикантами-аматорами, припускаючи, що одні й ті ж риси в останніх будуть виявлятися меншою мірою. Але ця гіпотеза не підтвердилася. Виявилось, що музиканти-аматори мають зовсім протилежні риси характеру порівняно з музикантами-професіоналами. Наприклад, за дослідженням Кемпа професійні музиканти мають такі риси (за опитувальником Кеттела): незалежність (E+), безтурботність (F+), хоробрість (H+) та підозрілість (L+). Музиканти-аматори ж мають протилежні показники за тими самими шкалами – податливість (E-), занепокоєння (F-), довірливість (L-). Тобто музиканти-професіонали більш самостійні, незалежні, активні, вони не бояться публічних виступів, аматори, навпаки, більш залежні та пасивні.

Д. Коффман називав особистість музиканта-аматора «нормальною», схожою на 68% людей, які мають середні значення за даною методикою. Однак більш детальний аналіз вказує на деякі розбіжності за факторами: незалежність (E), розвинуте мислення (B), безпосередність (F) та довірливість (L). Тобто представники аматорського колективу були переважно послужливі (IN-), податливі (E-), стурбовані (F-), довірливі (L-) та мали досить розвинене мисленням (B+). Треба зазначити, що Коффман досліджував учасників аматорського ансамблю

похилого віку. Учений вказував, що з огляду на вік досліджувані менш адаптивні та гнучкі до обставин, ніж молодші музиканти-аматори.

Отже, Кемп називав особистість музиканта-професіонала дуже своєрідною, Коффман – особистість музиканта-аматора переважно нормальною, але слід зауважити, що особистість обох груп музикантів формувалась у різних умовах.

Професіонали, які працюють із аматорськими колективами, вказують на високий рівень їх мотивації, задоволення від виконання музики та соціальної взаємодії з іншими учасниками колективів (Cavitt, 2005; Coffman, 1996; Coffman & Levy, 1997; Cope, 2005; Ernst & Emmons, 1992; Forrester, 1975; Palmer 2008; Rohwer, 2002). Вони помічають, що зазвичай музиканти-аматори, які відвідують колективні музичні ансамблі, мають вищу освіту, сім'ю (Bowles, 1991), походять із середнього та вищого класів (Cavitt; 2005; Coffman, 2008). Хоч деякі дослідники наголошують на першочерговому значенні соціальної взаємодії та емоційного компонента спілкування між учасниками колективів, прогрес у музичному виконавстві є часто провідним мотивом для вступу в музикальну спільноту (Coffin, 2001; Coffman & Adamek, 1999; Darrough, 1990; Faivre-Ransom, 2001; Heintezlman, 1988; Juttas, 2006; Olson, 1997; Shansky, 2010).

Порівняно з учнями музичних шкіл дорослі музиканти-аматори більше бояться помилок та менше схильні до експериментів з новими ідеями (Ellis, 1996; Rohwer, 2002). Для музикантів-аматорів характерні серйозність, довірливість.

Отже, аналіз стану вивчення проблеми особливостей зв'язку музичної діяльності з особистісними характеристиками її представників показав, що існує необхідність подальших досліджень у даній галузі знань. Для з'ясування закономірностей впливу музичної діяльності на розвиток особистості проведено емпіричне дослідження, до якого було залучено як музикантів, так і людей, які не займаються музикою.

Методи і організація дослідження. Для емпіричної перевірки уточнення специфіки особистості професійних музикантів було проведено психодіагностичне дослідження, у якому взяло участь 140 осіб, розподілених на 3 групи – музиканти-професіонали, музиканти-аматори та люди, які музикою не займаються. На цьому етапі дослідження основне завдання полягало в перевірці впливу особливостей зв'язку музичної діяльності на стійкі особистісні властивості. Для діагностики особистісних рис було застосовано дві методики – 16 PF Кеттелла та NEO PI-R (McCrae & Costa).

Результати дослідження. Психодіагностичне обстеження груп музикантів-професіоналів, музикантів-аматорів та контрольної групи за методикою п'ятифакторного особистісного опитувальника (McCrae & Costa). дало такі результати: музикантам-професіоналам притаманні переважно такі якості, як прихильність до колективу, достатньо високий рівень самоконтролю, а також емоційна нестійкість. Дуже яскраво виражені такі характерні для творчих професій якості, як відкритість до нового досвіду, емоційність, добре розвинений естетичний та художній смаки.

З метою уточнення вже згаданих індивідуальних особливостей та доведення статистично значущої різниці за п'ятьма факторами опитувальника було застосовано F^* критерій Фішера з кутовим перетворенням, за яким порівняно музикантів-професіоналів із музикантами-аматорами, музикантів-аматорів і музикантів-професіоналів із людьми, які музикою не займаються.

У ході характеристики даних груп виділено, по-перше, що серед музикантів-професіоналів і музикантів-аматорів суттєво менше екстравертів, ніж серед контрольної групи, тобто людей, які музикою не займаються ($\varphi^*=2,875$). На противагу даним зарубіжних досліджень, у яких зазначено, що для музикантів дуже характерна інтроверсія, у нашому дослідженні частота випадків інтроверсії незначна ($\varphi^*=1,383$). Більшість музикантів обох груп мали середні значення. Певний баланс інтроверсії – екстраверсії важливий у професії музиканта, оскільки під час багатогодинних систематичних вправ музикант потребує заглиблення у свій внутрішній світ, а виступ для аудиторії – бажання і можливості спілкування зі слухачами мовою музики.

Досить неоднозначний зв'язок існує між екстравертністю – інтровертністю та естрадним хвилюванням. У суб'єктивному плані інтровертам складніше подолати сором'язливість та скутність перед публікою, особливо в перехідному та юнацькому віці. Екстраверти ж легше долають естрадний бар'єр. Але прямого зв'язку між естрадним хвилюванням та інтровертністю не помічено.

По-друге, музиканти-професіонали порівняно з контрольною групою виявилися більш емоційно нестійкими, примхливими ($\varphi^*=1,691$). Це характеризує їх як людей, не здатних контролювати свої емоції, схильних до відступу від реальності, тривожності та депресій у стресових ситуаціях і психологічної напруги. Як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники вже неодноразово вказували на особливу форму тривожності музикантів як специфічну рису їх особистості (Кемп, 1994). Згідно з дослідженням Н. В. Рождественської, кореляції між рівнем концертної тривоги, яку діагностували за допомогою методики вченої, та тривожністю, яку діагностували за методикою Д. Тейлора, не було виявлено, отже, специфічна «артистична» тривожність не є показником тривожності як риси характеру, а являє собою специфічну професійну рису музикантів.

По-третє, високий рівень імпульсивності ($\varphi^*=2,104$) (низький рівень самоконтролю) проявили музиканти-аматори. Для них характерні необдумані вчинки, несумлінність, пошук «легкого життя». Можливо, саме недостатній рівень сумлінності та наполегливості заважають їм займатися музикою професійно, що потребує систематичних багатогодинних занять. А аматорське мистецтво саме надає їм радість та задоволення від життя.

Під час аналізу отриманих результатів за особистісним опитувальником Кеттела отримано такі дані: між музикантами-професіоналами та людьми, які не займаються музикою, за більшістю шкал не помічено значущої різниці. Це може свідчити про те, що вони, ймовірно, не мають виключно професійного значення для музикантів. Статистичний аналіз різниці груп за допомогою критерію Фішера φ^* вказує на такі результати. Найявна різниця за шкалою «Незалежність» (E) ($\varphi^*_{\text{емп}} = 2,029$), за якою музиканти є більш м'які, залежні, а також невпевнені та податливі. Порівняно з людьми, які музикою не займаються, музиканти-професіонали більш соціально хоробрі, реактивні, бадьорі, навіть авантюрні, що відзначено за шкалою «Сміливість» (H) ($\varphi^*_{\text{емп}} = 1,77$).

Наближаються до значущого рівня відмінності між музикантами та людьми, які музикою не займаються, за шкалою «Схильність до почуття провини» (O) ($\varphi^*_{\text{емп}} = 1,547$). За результатами дослідження саме музиканти більш схильні до занепокоєння, іпохондричності, залежності від настрою, страху, невпевненості в собі, схильності до передчуття, самокритики, депресій, залежності від думки інших людей, почуття провини та незадоволення собою, що співвідноситься з

результатами, отриманими за попереднім опитувальником. Постійний душевний дискомфорт, або стан внутрішнього дисонансу: нечасті хвилини зниження напруги, задоволення від зробленого і знов наростаюча напруга – характерні риси творчої діяльності.

Досить слабкою виявилась тенденція до різниці вибірок за шкалою «Чуттєвість» (I) ($\varphi_{\text{емп}}^* = 1,148$), тобто вразливість, багатство емоційних хвилювань, схильність до романтизму, художнє сприйняття світу, розвинуті естетичні інтереси, артистичність, жіночність, схильність до емпатії, розуміння інших людей та витончена романтичність хоч і переважали у музикантів, але дуже слабо, незважаючи на очікування явної різниці між музикантами та людьми, які професійно музикою не займаються. Більшість талановитих музикантів мають загострену здатність відчувати душевний біль, співчувати, особливо чутливі до емоційних станів. Але в даному дослідженні ці риси особистості в музикантів було виявлено незначною мірою.

Особливої уваги заслуговують результати, отримані за шкалою «Сміливість» (E). Так, у дослідженні А. Е. Кемпа для респондентів-музикантів була характерна така риса особистості, як незалежність (E+), а згідно з нашими даними в них, навпаки, виявлено залежність (E-). Слід зауважити, що зарубіжний науковець досліджував досвідчених та дорослих музикантів, а учасниками нашого дослідження були студенти з незначним музичним досвідом.

Висновки. За результатами проведеного дослідження музиканта-професіонала можна описати як хоробру, бадьору, соціально активну, реактивну особистість, яка любить ризикувати, але у той же час емоційно нестабільну та схильну до тривожності, занепокоєння, зміни настрою, дуже експресивну та емоційну. Дані показали, що музиканти-аматори більш подібні до людей, які не займаються музикою, але виділяються своєю імпульсивністю, відсутністю наполегливості, безвідповідальністю, але й значно вищою емоційною стабільністю порівняно з музикантами-професіоналами.

Виявлені відмінності допоможуть краще зрозуміти особистість як професійного музиканта (запобігти багатьом особистісним проблемам митців під час професійної діяльності), так і музиканта-аматора, зокрема з'ясувати притаманність аматору психологічних якостей, які не дають йому можливості займатися професійно музичною діяльністю, або, навпаки, спонукають людей, професія яких не пов'язана з музикою, відвідувати музичні спільноти.

Бібліографічні посилання

- Bochkarev, L. L. (1997), *Psychology of musical activity [Psihologiya muzikalnoy deyatel'nosti]*, Psychological institute RAN Press, Moscow.
- Coffman, D. D. (2007), "An exploration of personality traits in older adult amateur musicians", *Research and Issues in Music Education*, Vol. 5 No. 1, available at: <http://www.stthomas.edu/rimeonline/vol5/coffman.htm>.
- Coffman, D. D. (1996), *Musical backgrounds and interests of active older adult band members*, *Dialogue in Instrumental Music Education*, Vol. 20 No. 1, pp.25-34.
- Coffman, D. D. & Levy, K. M. (1997), *Senior adult bands: Music's new horizon*, *Music Educator's Journal*, Vol. 84 No. 3, pp. 17-22.
- Coffman, D. D. & Schilf, P. (1998), *Band instrument gender associations by senior citizen musicians*, *Southeastern Journal of Music Education*, Vol.10, pp. 212-221.

- Coffman, D. D. & Adamek, M. (1999), *The contributions of wind band participation to quality of life of senior adults*, Music Therapy Perspectives, Vol. 17 No. 1, pp. 27-31.
- Coffman, D. D. & Adamek, M. (2001), Perceived social support of New Horizons Band participants, Contributions to Music Education, Vol. 28 No. 1, pp. 27-40.
- Gotsdiner, A. L. (1993), Musical Psychology [Muzikalnaya Psihologiya], MIP "Magistr"-Press, Moscow.
- Granovskaya, R. M. (2006), *Creativity and conflict in the psychology perspective [Tvorchestvo i conflict v zerkale psihologii]*, "Rech"-Press, Saint Petersburg.
- Hromov, A. B. (2000), *NEO-PI-R: manual [Pyatifaktorniy oprosnik lichnosti: uchebno-metodicheskoye posobiye]*, Kurganskiy University Press, Kurgan.
- Ilyin, E. P. (2009), *Psychology of creativity and gifts [Psihologiya tvorchestva, kreativnosti i odarennostey]*, "Piter"-Press, Saint Petersburg.
- Kapustina, A. N. (2001), *R. Cattell 16 PF Questionnaire [Mnogofaktornaya lichnostnaya metodika R. Cattella]*, "Rech"-Press, Saint Petersburg.
- Kemp, A. E. (1981), The personality structure of the musician. I. Identifying a profile of traits for the performer, *Psychology of Music*, Vol. 9 No. 1, pp. 3-14.
- Kemp, A. E. (1982), The personality structure of the musician. IV. Incorporating group profiles into a comprehensive model, *Psychology of Music*, Vol. 10 No. 2, pp. 3-6.
- Kemp, A. E. (1985), Psychological androgyny in musicians, *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, Vol. 85, pp. 102-108.
- Kemp, A. E. (1994), Aspects of upbringing as revealed in the personalities of musicians, *The Quarterly Journal of Music Teaching and Learning*, Vol. 5 No. 4, pp. 34-41.
- Kemp, A. (1996), *The Musical Temperament Psychology and Personality of Musiciant*, Oxford University Press, Oxford.
- Kirnarskaya, D. K. (2003), *Psychology of musical activity. Theory and practice [Psihologiya muzikalnoy deyatel'nosti. Teoriya i praktika]*, Psychological institute RAN Press, Moscow.
- Parncutt, R. & McPherson G. (2002), *The Science and Psychology of music performance; creative strategies for teaching and learning*, Oxford University Press, pp. 12-54.
- Sidorenko, E. V. (2000), *Mathematical methods in Psychology [Metody matematicheskoy obrabotki v psihologii]*, "Rech"-Press, Saint Petersburg.

Надійшла до редколегії 08.05.2014

УДК 159.923.38

Е. Л. Носенко, І. В. Новицька

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБИСТІСНІ ПЕРЕДУМОВИ УСПІШНОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ СИТУАЦІЙ ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ

Анотація. Розглянуто вплив різних груп особистісних факторів на успішність розпізнавання ситуацій введення в оману: 1) установки на правду, яка відображає рівень сформованості позитивних цінностей і відповідних їм рис характеру; упередженості, рівень якої пов'язаний зі ступенем притаманності людині рис «темної тріади»: макіавеллізму, нарцизму, психопатії; 2) інтелектуальних здібностей (уваги та деяких когнітивних стилів обробки інформації); 3) емоційної компетентності (вміння адекватно інтерпретувати особливості невербальної поведінки, ознаки емоційного стану людини; усвідомленої присутності як особливого виду рефлексії; мотиваційного аспекту, зокрема впевненості у власній ефективності).

Ключові слова: розпізнавання лжі, установка на правду, упередженість, інтелект, когнітивні стилі, емоційна компетентність.

Аннотация. Приведен анализ влияния трех групп личностных факторов на распознавание лжи: установки на правду, в основе которой, как можно предположить, лежат «позитивные» личностные качества и «сильные» черты характера; противоположной ей установки на ложь – предвзятости; интеллектуальных особенностей и когнитивных стилей обработки информации; эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: распознавание лжи, установка на правду, предвзятость, интеллект, когнитивные стили, эмоциональная компетентность.

На сучасному етапі розвитку психології, зокрема психології особистості, нової актуальності набуває питання встановлення особистісних передумов розпізнавання ситуацій введення в оману. Це пов'язано як із новими уявленнями про зміст і форми прояву особистісного потенціалу людини, узагальнених, зокрема, в огляді Д. О. Леонтєва (Leontev, 2011), так і з суспільною потребою вирішення проблем охорони інформації за умов конкурентної ринкової економіки. Нині затребувані фахівці, які мають здібності до розпізнавання дезінформації, особливо навички декодування невербальної поведінки. Отже, не викликає сумнівів практична цінність нових можливостей у розпізнаванні особливостей поведінки людини за доступними спостереженню сигналами. Проблема має і теоретичну значущість, адже різноманіття визначених нових аспектів прояву особливостей функціонування особистості значно зросло з появою досліджень таких феноменів, як емоційний інтелект, зосередженість уваги на подіях, що відбуваються у даний момент часу («mindfulness»), здобутків соціально-когнітивних теорій особистості (впевненість у власній ефективності) і т. ін.

Постановка проблеми. Роль людини як верифікатора дезінформаційних повідомлень має досить тривалу історію вивчення. Деякі визнані дослідники проблеми відмічають, що особистісні фактори не справляють помітного впливу на успішність розпізнавання правдивості чи дезінформаційності повідомлень (Bond and DePaulo, 2006; 2008). З огляду на суперечливі дані та низькі показники кореляційних зв'язків між особистісними характеристиками суб'єктів і успішністю розпізнавання лжі, отримані в результаті пілотажних досліджень, окремі науковці дають песимістичні прогнози щодо перспектив розвитку цієї тематики (Vrij, 2004). Водночас на сьогоднішній день немає комплексних досліджень даної проблеми із застосуванням узагальнюючих психологічних концепцій, які, на наш погляд, відкривають деякі нові можливості для вивчення ролі особистісних факторів у розпізнаванні дезінформації. Сподівання на можливість відкриття нових перспектив у цій галузі досліджень психології

особистості можна пов'язати, зокрема, з результатами деяких розвідок. Так, існує гіпотеза, що на успішність розпізнавання повідомлень можуть впливати *установки людини*, наприклад *установка на правду*, тобто схильність довіряти отриманій інформації, і *упередженість*, яка проявляється в підозрілому ставленні до співрозмовника (Ekman, 1996; Ekman, O'Sullivan and Frank, 1999; Vrij, 2000). Існує думка, що відсутність у людини установки на правду призводить не тільки до погіршення розпізнавання правди, а й повідомлень у цілому, у той час, як упередженість впливає лише на рівень ефективності розпізнавання ситуацій введення в оману (Lewine, 2010). Ці дані становлять інтерес для обґрунтування гіпотез щодо доцільності досліджень особистісних установок та їх вірогідного впливу на детекцію правдивих та дезінформаційних повідомлень.

На думку відомого дослідника психології лжі П. Екмана (Ekman, 1996; Ekman, O'Sullivan, and Frank, 1999), більшість респондентів схильні довіряти отриманій інформації, тобто мають *установку на правду*. За словами вченого, ця установка сформувалася тому, що є еволюційно доцільною і важливою передумовою побудови сприятливих суспільних відносин. Водночас протилежна установка – упередженість – характерна для осіб, у діяльності яких мають місце ситуації введення в оману (полісменів, суддів, слідчих). Ця установка характерна також для злочинців та підлітків з неблагополучних родин (Ekman, O'Sullivan and Frank, 1999; Ivzhenko, 2013).

Враховуючи вищезазначені дані, можна дійти парадоксального на перший погляд висновку, а саме: установка на правду є необхідною передумовою розпізнавання повідомлень, адже, по-перше, у спілкуванні люди найчастіше отримують правдиву інформацію; по-друге, як зазначає О. Фрай (Vrij, 2000), застосовуючи результати емпіричних досліджень, орієнтація на ознаки лжі призводить до збільшення помилок у декодуванні повідомлень, оскільки надійних сигналів введення в оману на сьогоднішній день не знайдено. Останнє дає можливість припустити ефективність переорієнтації зусиль у ході виконання завдань детекції лжі з пошуку ознак дезінформації на детермінацію ознак правдивості. Необхідно також відокремити установку на правду, тобто неупереджене ставлення до співрозмовника, від некритичної «сліпої» довіри. Отже, можна припустити, що суб'єкти з установкою на правду у міркуваннях щодо правдивості чи дезінформаційності висловлювання керуються презумпцією невинності і орієнтуються у ході обробки кількох каналів інформації на особливості невербальної поведінки та емоційних проявів комуніканта, ознаки врівноваженого стану, зберігаючи доброзичливе, гуманне ставлення до співрозмовника. Можна припустити, що людині, нормою поведінки якої є установка на правду, притаманні врівноважені стани, за рахунок чого в неї формуються відповідні стійкі ознаки особистості: «позитивні полюси» великої п'ятірки особистісних факторів, низький рівень тривожності, високий рівень розвитку «сильних» рис характеру. Для осіб з установкою на лжу (упередженість) характерне негативне сприйняття співрозмовника та підозріле ставлення до ситуацій спілкування в цілому, що можна пояснити наявністю в них «негативних» особистісних рис: макіавеллізму, нарцисизму, психопатії.

Іншим перспективним напрямком досліджень є вивчення *інтелектуальних здібностей* у їх зв'язку з розпізнаванням ситуацій введення в оману. Багато дослідників обґрунтовують вірогідність впливу інтелекту (O'Sullivan and Ekman, 2004; Klimovska, 2009; Sanderz, 2011) на розпізнавання лжі (висуваючи

гіпотези, проте не перевіряючи їх емпірично). Зміст ситуації введення в оману опосередковано підтверджує ці гіпотези, оскільки сама ситуація лжі є різнорівнево детермінованою та вимагає від реципієнта вміння розподіляти увагу на кілька каналів інформації, ідентифікувати релевантні ознакам лжі сигнали та правильно інтерпретувати їх зміст, а також виявляти активність у ситуації невизначеності (прикладом такої як раз може слугувати ситуація введення в оману), сприймаючи таку ситуацію як виклик, а не як загрозу. П. Екман з М. О'Саллів (O'Sullivan and Ekman, 2004), досліджуючи людей з феноменальною здібністю до розпізнавання лжі («чарівників») зазначають, що вивчення впливу інтелекту на розпізнавання лжі – досить перспективний напрямок досліджень. Можна припустити, що саме інтелектуальні здібності є тим самим «внутрішнім цензором», що забезпечує грань між довірою та установкою на правдивість реципієнта, тобто доброзичливе, неупереджене і в той же час критичне сприйняття співрозмовника.

Особливої уваги заслуговують дослідження ролі *емоційної розумності* у розпізнаванні лжі, у яких доведено, що ситуація введення в оману пов'язана з певними емоційними переживаннями (Nosenko, 1981; 1996), а вміння помітити та правильно інтерпретувати короточасні прояви емоцій на обличчі (так звані «мікроекспресії») корелює зі здібністю до розпізнавання лжі (Ekman, 1992). При цьому зниження здібності до розпізнавання емоцій, наприклад внаслідок захворювання на шизофренію, знижує рівень розпізнавання повідомлень (Rychkova and Silchuk, 2010). Цілком логічне у цій ситуації припущення про вірогідний зв'язок емоційного інтелекту (EI), який включає вміння розпізнавати невербальну поведінку та емоції, з розпізнаванням лжі. Проте у своєму дослідженні А. Бекер (Baker, 2012) доводить протилежне. Дослідник зазначає, що високий рівень розвитку емоційного інтелекту негативно впливає на розпізнавання лжі і водночас позитивно – на рівень розпізнавання правди, оскільки, на думку автора, одним із критеріїв розрізнення повідомлень є їх емоційність. Ці дані заслуговують на увагу. Тим більше останнім часом дослідники емоційного інтелекту (Austin, 2008) дедалі частіше висловлюють твердження, що EI є, скоріше, «новою динамічною рисою особистості», яку можна адекватно виміряти за допомогою опитувальників, заснованих на диспозиційній моделі EI (Petrides and Furnham, 2001), а не на моделі здібностей. З урахуванням останнього термін «емоційний інтелект» ми переклали українською мовою як «емоційна розумність». Отже, якщо розглядати його як інтегративну властивість добродійної особистості (Nosenko and Chetverik-Burchak, 2011), то логічним виявляється вірогідний вплив EI на успішність розпізнавання лише правди. Ця властивість реалізує, найімовірніше, виразний прояв установки на правду, що відзначатиметься у процесі розпізнавання правдивих повідомлень.

Інший аспект емоційного інтелекту, а саме внутрішньоособистісний інтелект, може також потенційно впливати на успішність розпізнавання повідомлень за рахунок підвищення рефлексії до своїх внутрішніх переживань, що частково довів у своїх дослідженнях А. Джонсон (Johnson, Barnacz and Constantino, 2004).

Вагомий вплив на декодування повідомлень може справляти мотиваційна готовність реципієнта. Вона пов'язана з відчуттям власної ефективності, зумовленої наявністю у минулому досвіді ситуації успішної мобілізації зусиль, спрямованих на успішне виконання завдань.

Мета нашої розвідки – вивчення малодосліджених на сьогоднішній день

у контексті розпізнавання правдивості та дезінформаційності повідомлень особистісних факторів, зокрема таких, як установка на правду та упередженість, що лежать в основі сприйняття світу людиною як «вартого довіри» чи «джерела загрози», та їх впливу на оцінку інтенцій різних типів висловлювань.

Гіпотеза дослідження: на розпізнавання повідомлень як правдивих чи дезінформаційних можуть впливати три групи особистісних факторів:

1) *установка на правду*, яку можна оцінити у термінах: високих показників «позитивних» полюсів п'яти глобальних рис особистості; низького рівня тривожності; високих показників загальнолюдських чеснот; низьких показників упередженості, вимірюваних через триаду «темних» рис особистості: макіавеллізм, нарцисизм, психопатію;

2) *інтелектуальні здібності*, які можна оцінити за допомогою: рівня розвитку загального інтелекту; психологічної проникливості; уваги; когнітивних стилів обробки інформації, зокрема полenezалежності та толерантності до невизначеності;

3) *емоційна розумність*, яку оцінюють з урахуванням: рівня розвитку емоційного інтелекту; усвідомленої присутності («mindfulness»); впевненості у власній ефективності.

Матеріал і методи. *Досліджувані.* До складу вибірки увійшли 145 осіб віком від 16 до 42 років, у тому числі: 120 осіб (58 чоловіків та 62 жінки) віком від 16 до 42 років відігравали роль реципієнтів і 25 осіб (10 чоловіків та 15 жінок) віком від 19 до 26 років – ролі авторів різних видів повідомлень (правдивих та дезінформаційних).

Організація дослідження. Для створення ситуацій введення в оману групі досліджуваних, які відігравали роль «авторів» правдивих та дезінформаційних повідомлень і були відібрані з осіб, які мали стійкі переконання в певних сферах активності (наприклад, вегетаріанство, політика, музика тощо), запропонували спочатку висловитися стосовно своїх переконань правдиво, а потім створити «дезінформаційне» повідомлення шляхом зміни свого ставлення на протилежне. За всієї «штучності» обраного підходу (і відсутності можливості отримати записи реальних дезінформаційних повідомлень) обраний метод, на нашу думку, найбільш адекватний, оскільки допомагає відтворити розбіжності в емоційному ставленні суб'єктів до змісту повідомлень у різних ситуаціях породження висловлювань.

Саме відсутність у лабораторних умовах відмінностей у емоційному ставленні до змісту повідомлень під час дезінформаційних висловлювань фахівці з детекції лжі розглядають як основний недолік моделювання стимульного матеріалу (Vrij, 2004; O'Sullivan, Frank and Hurley, 2010). Відома дослідниця психології лжі М. О'Салліван зазначає, зокрема, що використання *біографічної* лжі найбільш вдале для моделювання ситуацій введення в оману в лабораторних умовах, оскільки, по-перше, такі дезінформаційні повідомлення емоційно значимі для комунікантів, а по-друге, вони найбільше схожі на реальну дезінформацію (O'Sullivan, Frank and Hurley, 2010).

«Реципієнтами» правдивих та дезінформаційних висловлювань були: школярі, студенти, дорослі люди з вищою освітою.

Матеріали дослідження:

- *для встановлення рівня успішності розпізнавання повідомлень – авторська анкета*, у рамках якої реципієнтам було запропоновано визначити своє

ставлення до ситуацій введення в оману та оцінити правдивість кожного повідомлення;

- вивчення впливу установок: «П'ятифакторний опитувальник особистості» («NEO-PI») Р. МакКрае та П. Коста (1985) в адаптації О. Б. Хромова (1999), «Методика вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора (1953) в адаптації Т. Немчинова (1966), опитувальник «Цінності в дії» («VIA-IS») К. Петерсена та М. Селігмана (2004) у перекладі Е. Л. Носенко та Л. І. Байсари, адаптований Н. В. Грисенко (2010); а також для вивчення «темної тріади» особистісних рис: «Опитувальник визначення рівня невротизації і психопатизації» («УНП») І. Б. Ласко та Б. І. Тонкононого (1974), опитувальник «Шкала Мак-IV» Р. Крісті (1970) в адаптації В. Знакова (2000), опитувальник «Нарцисичні риси особистості» О. А. Шамшикової та Н. М. Клепикової (2010);
- вивчення когнітивних факторів: «Короткий орієнтовний тест» («КОТ») А. Отіса та Е. Вандерліка (1936) в адаптації В. Бузіна (1992), методика «Таблиці Шульте» німецького психіатра і психотерапевта В. Шульте, «Тест включених фігур Готшалда» для встановлення рівня полenezалежності досліджуваних (1926), «Шкала психологічної проникливості» Р. Кетелла з особистісного опитувальника «16 PF», форма А (1949) в адаптації О. Г. Шмельова й В. І. Похилько (1983), «Методика визначення толерантності до невизначеності» С. Барднера (1982) в адаптації Г. У. Солдатової, Л. А. Шайгерової, Т. Ю. Прокоф'євої та О. А. Кравцової (2003);
- вивчення факторів, пов'язаних з емоційним інтелектом, – методика «Діагностика рівня розвитку здібності до адекватної інтерпретації невербальної поведінки» В. О. Лабунської (1999), опитувальник «ЕмІн» Д. В. Люсіна (2006), «Шкала загальної самооефективності» Р. Шварцера та М. Єрусалима (1981) в адаптації В. Ромека (1996), «Опитувальник уважності та усвідомленості» («MAAS») К. Брауна та Р. Раяна (2003) в адаптації О. М. Голубєва (2012).

Процедура. Із відеозаписів було сформовано 4 варіанти для демонстрації досліджуваним, кожен із яких містив 10 повідомлень. Кожному реципієнту показували по 5 відеозаписів: правдивих і дезінформаційних повідомлень.

Для відбору повідомлень, змодельованих для лабораторного дослідження, було проведено попередню порівняльну оцінку «правдивих» і «дезінформаційних» повідомлень з урахуванням наявності в аналогах «дезінформаційних» повідомлень типових «явищ невпевненості»: переформулювань, «заповнених» пауз, семантично нерелевантних повторів, описаних у роботах із розпізнавання дезінформаційних повідомлень за характеристиками мовлення (Nosenko, 1981; 1996). Таким чином, було доведено, що між текстами усних повідомлень, змодельованих для лабораторного дослідження, існують статистично значущі відмінності за ознаками «явищ невпевненості», тому зібрані виступи комунікантів є достатньо валідний інструментарій для встановлення рівня розпізнавання правдивих та дезінформаційних повідомлень.

Результати та їх обговорення.

Для перевірки ролі особистісних чинників у розпізнаванні ситуацій введення в оману групу досліджуваних було розподілено методом кластерного аналізу (алгоритм К-середніх) на 2 полярні кластери за середніми показниками

незалежних змінних (психометричних ознак особистісних характеристик). У кластер із більш високими показниками особистісних властивостей увійшло 66 осіб, у кластер із низькими показниками – 54 особи (рис. 1). Відмінності між кластерами встановлено за допомогою t-критерію Стюдента як за незалежною змінною, так і за показниками успішності розпізнавання висловлювань.

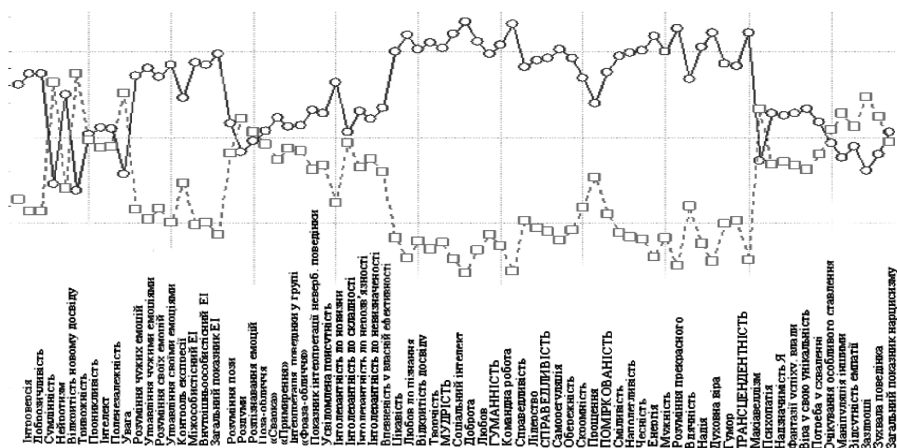

Рис. 1. Відмінності між кластерами за показниками особистісних властивостей

Результати кластерного аналізу показали, що створені кластери максимально відрізняються на статистично значущому рівні за більшістю обраних показників незалежних змінних, зокрема за показниками: глобальних рис особистості ($t=2,9-4,1$; $p \leq 0,01$), тривожності ($t=3$; $p \leq 0,01$), рівнів розвитку емоційного інтелекту ($t=6,2$; $p \leq 0,01$), здібності до адекватної інтерпретації невербальної поведінки ($t=2$; $p \leq 0,05$), впевненості у власній ефективності ($t=3,3$; $p \leq 0,01$), концентрації уваги на подіях, що відбуваються в даний момент часу ($t=3,3$; $p \leq 0,01$), ступенем притаманності досліджуванам загальнолюдських чеснот ($t=5,3-10,8$; $p \leq 0,01$), проте не відрізняються за інтелектуальними здібностями (крім показників уваги ($t=2,4$; $p \leq 0,05$)).

За результатами пошуку відмінностей між кластерами за рівнем розпізнавання різних типів повідомлень встановлено, що особи з високим рівнем розвитку позитивних особистісних властивостей, емоційного інтелекту, уваги та низьким рівнем розвитку «негативних» особистісних властивостей – «темної тріади» – краще розпізнають повідомлення в цілому ($t=2,12$; $p \leq 0,05$) та правдиві повідомлення ($t=2,1$; $p \leq 0,05$), проте не відрізняються від осіб з низьким рівнем сформованості вищезазначених властивостей за розпізнаванням лжі ($t=0,93$; $p > 0,05$) (табл. 1).

Таблиця 1. Міжкластерні розбіжності за показниками розпізнавання повідомлень

Кластер досліджуваних	Розпізнавання повідомлень у цілому, %	Розпізнавання правди, %	Розпізнавання лжі, %
Середня величина змінних кластера 1 (69 осіб)	60	59,67	61,17
Середня величина змінних кластера 2 (51 особа)	55,1	52,94	57,65
Величина t-критерію Стюдента	2,12	2,1	0,93
Рівень значущості розбіжностей (p)	0,05	0,05	-

Оскільки під час першого кластерного аналізу не було встановлено відмінностей за показниками інтелектуальних здібностей (крім уваги), на тій самій вибірці досліджуваних проведено додаткове дослідження для вивчення впливу інтелектуальних факторів на вирішення цієї задачі.

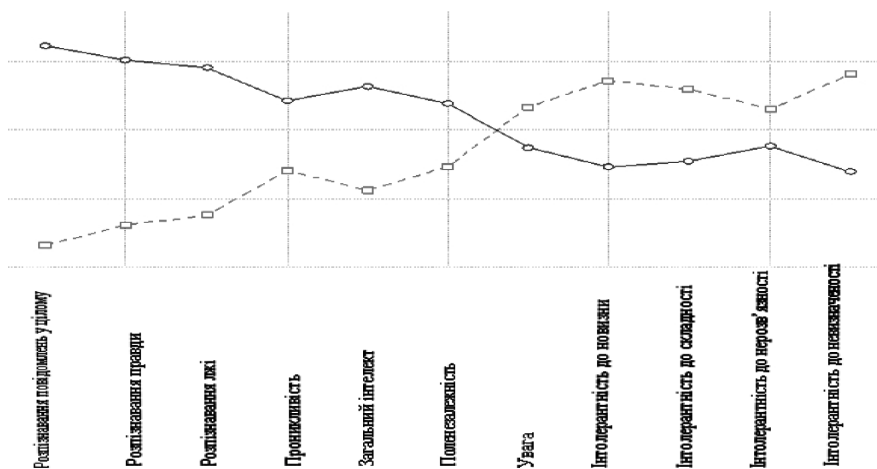

Рис. 2. Відмінності між кластерами за показниками інтелектуальних здібностей

За результатами другого емпіричного дослідження методом кластерного аналізу (алгоритм К-середніх) (рис. 2) з'ясовано, що представники кластера з високим рівнем розвитку інтелектуальних здібностей, які включають рівень розвитку загального інтелекту, психологічну проникливість, увагу та когнітивні стилі обробки інформації – полемічність і толерантність до невизначеності, статистично значуще відрізняються від представників кластера з низьким рівнем сформованості вищезазначених властивостей за успішністю розпізнавання як правдивих висловлювань та повідомлень у цілому, так і дезінформаційних (табл. 2).

Таблиця 2. Міжкластерні розбіжності за усередненими показниками розпізнавання правдивих і дезінформаційних повідомлень та інтелектуальних здібностей

Кластер досліджуваних	Розпізнавання повідомлень у цілому	Розпізнавання правди	Розпізнавання лжі	Проникливість	Загальний інтелект	Полемезалежність	Увага	Інтollerантність до новизни	Інтollerантність до складності	Інтollerантність до нерозв'язності	Загальний показник інтollerантності до невизначеності
Середня величина змінних кластера 1 (69 осіб)	67,39	67,2	68,2	10	26,8	1,6	35,8	17,3	39,7	14,1	71,23
Середня величина змінних кластера 2 (51 особа)	42,35	39,6	45,4	8,76	22,3	1,3	39,6	20,3	43,9	14,8	78,78
Величина t-критерію Стьюдента	11,4	8,2	6,91	2,82	4,4	2,6	1,6	3,6	3	1,5	4,1
Рівень значущості розбіжностей (p)	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	-	0,01	0,01	-	0,01

Результати додаткового кластерного аналізу засвідчують важливість інтелектуальних здібностей як для розпізнавання повідомлень у цілому, так і правди і лжі зокрема. Крім того, особи з кластера з високим рівнем розвитку інтелектуальних здібностей демонструють високий рівень інтерпретації невербальної поведінки ($t=2,44$; $p \leq 0,05$). Таким чином, інтелектуальні здібності дійсно відіграють роль «цензора», допомагаючи розрізнити правду та лжу за доступними інтерпретації сигналами комуніканта.

Висновки. Шляхом аналізу літератури методологічно обґрунтовано та емпірично перевірено вірогідність впливу ряду розподілених на 3 групи особистісних властивостей на розпізнавання дезінформаційних повідомлень, а саме: установок, інтелектуальних здібностей та емоційної розумності.

Застосовуючи стимульний відеоматеріал, спеціально підготований для проведення лабораторного експерименту та перевірений на наявність відмінностей між правдивими та дезінформаційними повідомленнями методами психолінгвістичного аналізу, нам вдалося встановити особистісні детермінанти, що впливають на успішність розпізнавання повідомлень.

За результатами кластерного аналізу особи, які мають високі характеристики особистісних властивостей, зокрема глобальних рис особистості, низький рівень тривожності, високі показники особистісних цінностей, емоційного інтелекту, впевненості у власній ефективності краще розпізнають повідомлення за рахунок підвищення успішності розпізнавання правди, що дало підстави зробити висновок про роль загальної позитивності як характеристики особистісного світосприйняття у попередженні приписування правдивим повідомленням дезінформаційного змісту.

Кластеризація вибірки з урахуванням лише інтелектуальних здібностей показала, що загальний інтелект та окремі когнітивні стилі обробки інформації, а саме: полenezалежність і толерантність до невизначеності, впливають на розпізнавання як правди, так і лжі. Таким чином, можна стверджувати, що інтелектуальні здібності є важливою умовою розпізнавання повідомлень реципієнтами з високим рівнем розвитку позитивних особистісних властивостей, оскільки знижують рівень некритичної довірливості в процесі розпізнавання повідомлень, забезпечуючи адекватну та неупереджену оцінку співрозмовника.

Подальші перспективи дослідження пов'язані з перевіркою ролі особистісних факторів у розпізнаванні різних типів повідомлень (спонтанних та підготовлених) з урахуванням гендерних відмінностей реципієнтів.

Бібліографічні посилання

- Austin E.J. (2008), "Emotional intelligence", in Bouly, E.J., Matthews, G., Saklofske, D. (Ed), *The SAGE book of personality theory and assessment*, SAGE Publication Ltd., London, pp. 556-579.
- Baker A. (2012), "Will get fooled again: Emotionally intelligent people are easily duped by high-stakes deceivers", *Legal and Criminological Psychology*, Vol. 18 Issue 2, pp. 300-313.
- Bond C.F. and DePaulo B.M. (2006), "Accuracy of Deception Judgments", *Personality & Social Psychology Review*, Vol. 10 (3), pp. 214-234.
- Bond C.F. and DePaulo B.M. (2008), "Individual Differences in Judging Deception: Accuracy and Bias", *Psychological bulletin*, Vol. 134 (4), pp. 477-492.
- Ekman P. (1992), *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*, W. W. Norton & Company, New York – London.
- Ekman, P. (1996), "Why don't we catch a liar?", *Social research*, Vol. 65, pp. 802-817.
- Ekman, P. O'Sullivan, M. and Frank, M.G. (1999), "A few can catch a liar", *Psychological Science*, Vol. 10, pp. 263-266.
- Ivzhenko S.S. (2013), "Features of detection of nonverbal expressions lie in adolescents orphaned" ["Osobnosti raspoznavaniya neverbalnykh proyavleniy lzhi u podrostkov-sirot"]. *Nauchnye issledovaniya vypusnikov fakulteta psichologii SpbGU – Scientific research of graduates of psychology Saint-Petersburg State University*, No.1, pp. 96-101.
- Johnson A. Barnacz A. and Constantino P. (2004), "Female deception detection as a function of commitment and self-awareness", *Personality and Individual Differences*, Vol. 37 Issue 7, pp. 1417-1424.
- Klimovska O. (2009), "Features of study lie detection ability" ["Osoblivosti doslidzhennya zdibnosti do rozpiznavannya brechni"]. *Pravo i bezpeka – Law and security*, No. 3, pp. 124-128.
- Leontev D.A. (2011), "New directions of personality psychology from a necessary to possible" ["Novye orientiry psichologii lichnosti: ot neobchodimogo k vozmozhnomu"]. *Voprosy psichologii – The questions of psychology*, No. 1, pp. 12-41.
- Levine T., Serota, K. and Shulman S. (2010), "The Impact of Lie to Me on Viewers' Actual Ability to Detect Deception", *Communication Research*, Vol. 37, pp. 847-856.
- Nosenko E.L. (1981), *Emotional states and speaking [Emotsionalnye sostoyaniya i rech]*, Vyshha shkola, Kyiv.
- Nosenko E. L. and Egorova S. I. (1996), *Memory and emotional states [Pamyat i*

emotionalnye sostoyaniya], DNU, Dnipropetrovsk.

- Nosenko E. L. and Chetverik-Burchak A. G. (2011), "The role of personality attitudes in forming of emotional intelligence as a virtue" ["Rol osobistisnich nastanov u formuvanni emocijnogo intelektu yak chesnoti"]. *Visnyk Kharkivskogo natsionalnogo universytetu. Seriya: Psychologiya – Kharkov university bulletin. Series: Psychology*, No. 47, pp. 161-167.
- O'Sullivan M. and Ekman P. (2004), "The wizards of deception detection", in Granhag, P. A. (Ed), *The detection of deception in forensic contexts*, Cambridge, New York, pp. 269-286.
- O'Sullivan M., Frank M.G. and Hurley C.M. (2010), "Training for Individual Differences in Lie Detection Accuracy", *Science and Technology for Homeland Security*, Vol. 2, pp. 1-13.
- Petrides K.V. and Furnham A. (2001), "Trait Emotional Intelligence: Psychometric Established Trait Taxonomies", *European Journal of Personality*, Vol. 15, pp. 425-448.
- Rychkova O. V. and Silchuk E. P. (2010), "Violation of social intelligence in patients with schizophrenia" ["Narushenie socialnogo intellekta u bolnykh shizofreniej"]. *Socialnaya i klinicheskaya psichiatriya – Social and clinical psychiatry*, No. 2, pp. 5-15.
- Sanchez T. (2011), "To Catch a Liar: A Signal Detection Analysis of Personality and Lie Detection", *Proceedings of the 39th Annual Western Pennsylvania Undergraduate Psychology Conference*, New Wilmington, PA, pp. 1-5.
- Vrij O. (2000), *Detecting lying and deceit*, John Wiley and Sons, LTD, New York, N.Y.
- Vrij O. (2004), "Why professionals fail to catch liars and how they can improve", *Legal and Criminological Psychology*, Vol. 9, pp. 159-181.
- Надійшла до редколегії 8.04.2014

УДК 159.923 + 159.942

Е. Л. Носенко, А. Г. Четверик-Бурчак

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ОПИТУВАЛЬНИК «СТАБІЛЬНІСТЬ ПСИХІЧНОГО
ЗДОРОВ'Я – КОРОТКА ФОРМА»: ОПИС,
АДАПТАЦІЯ, ЗАСТОСУВАННЯ**

Анотація. Наведено результати адаптації української версії опитувальника «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» американського дослідника К.Кіза. Опитувальник розроблено з урахуванням тривимірної структури психічного здоров'я, представлені у термінах частотності переживання ознак суб'єктивного, психологічного та соціального благополуччя. Адаптацію опитувальника здійснено відповідно до стандартних алгоритмів адаптації іншомовних психодіагностичних засобів: перекладено англomовну версію українською, перевірено ретестову надійність, надійність паралельних форм, конструктну валідність та внутрішню узгодженість.

Ключові слова: психометрична оцінка, стабільність психічного здоров'я, психологічне, суб'єктивне, соціальне благополуччя.

Аннотация. Рассмотрена украиноязычная адаптация опросника «Стабильность психического здоровья – короткая форма» К. Киза. В основу опросника положена трехфакторная структура психического здоровья, которая включает: субъективное, психологическое и социальное благополучие. Адаптация опросника проведена в соответствии со стандартным алгоритмом адаптации зарубежных психодиагностических методов: авторы осуществили перевод англоязычной версии методики на украинский язык, проверили

ретестову надійність, надійність паралельних форм, конструктивну валідність, внутрішню согласованність.

Ключевые слова: психометрическая оценка, стабильность психического здоровья, психологическое, субъективное, социальное благополучие.

Постановка проблеми

На сьогодні в психології відсутні чіткі критерії діагностики психологічного здоров'я людини і його диференціації від психічного здоров'я (Nikiforov, 2002; Nuhlaeva, 2003). Традиційно в науковій літературі психічне здоров'я асоціюється з відсутністю ознак психопатології, а психологічне здоров'я трактується не тільки як відсутність психопатології, а й наявність ознак позитивного функціонування людини. Опитувальник «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» К. Кіза передбачає операціоналізацію феномену «mental health» у термінах частоти переживання ознак психологічного, соціального та суб'єктивного благополуччя (Keyes, 2002). Таке розуміння психічного здоров'я ґрунтується на уявленні, згідно з яким психічно здорові індивіди не тільки не мають психічних розладів, але й відчувають задоволення від життя, демонструють ознаки позитивного функціонування, тобто вважають себе психологічно благополучними й соціально адаптованими. Незважаючи на те що англійське термінологічне словосполучення «mental health» не наведене в Оксфордському словнику з психології (Golman, 2009), воно широкоживане в літературі з проблем психології здоров'я. Зміст співвіднесеного з ним словосполучення «mental status examination» (діагностика інтелектуального статусу людини) трактується в згаданому Оксфордському словнику з психології як оцінка стану, спрямованого на визначення можливих психічних відхилень, які відбиваються на певних аспектах поведінки людини, її зовнішньому вигляді, інтелектуальних здібностях, особливостях гігієни, соціалізації та моторної активності, настрої (вираз обличчя, емоційне реагування); у мові й мисленні; нейропсихічних ознаках і симптомах; особливостях концентрації уваги, характеристиках пам'яті, орієнтації в часі та просторі. У цьому світлі словосполучення «mental health continuum», на нашу думку, доцільно перекладати саме як «стабільність (безперервність) прояву ознак психічного здоров'я».

Відсутність у вітчизняній психодіагностиці спеціальних засобів оцінювання психічного здоров'я визначає наукову значущість адаптації та валідації для україномовної вибірки опитувальника К. Кіза, в основу розробки якого покладено підхід до вимірювання «стабільності» (безперервності) *психічного* здоров'я людини.

Мета нашого дослідження – перевірка валідності й надійності відомого в зарубіжній психології опитувальника «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» (The Mental Health Continuum – Short Form™) К. Кіза (К. Keyes, 2009).

Обґрунтування теоретичного та методологічного підходу до адаптації опитувальника «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» (MHC-SF-UA).

К. Кіз зробив значний внесок у концептуалізацію феномену психічного здоров'я. На вибірці кількістю 3032 чоловік віком від 25 до 74 років він продемонстрував, що стан психічного здоров'я 17,2% досліджуваних можна охарактеризувати як «процвітання» (flourishing), 56,6% – як задовільний, 12,1% – як пригнічений (languishing), у 14,1% досліджуваних виявлено стан депресії (за критеріями DSM-III-R). Хоча введений К. Кізом концепт пригнічення (languishing) характеризує відсутність ознак психічних захворювань, він свідчить про низький

рівень психологічного, суб'єктивного та соціального благополуччя (Keyes, 2002). Методика "MHC-SF" К.Кіза пройшла валідацію та апробацію й має відмінні результати за показниками внутрішньої узгодженості пунктів опитувальника (Кронбах альфа > 0,80). Показник *ретестової надійності*, перевірений у результаті повторного тестування через 3 тижні, становить 0,68. Опитувальник К. Кіза успішно застосовують у США, Нідерландах, Південній Африці, Франції та інших країнах світу, про що свідчать відповідні посилання (Lamers et al., 2011).

Репрезентований у статті підхід К. Кіза до оцінки стабільності психічного здоров'я правомірний, на нашу думку, оскільки визначає психічне здоров'я людини в термінах динаміки проживання нею відповідних психічних станів, що відображають рівень задоволеності/незадоволеності людини життям, а також психологічним і соціальним благополуччям. Оскільки саме психічні стани, як наголошують С. Д. Максименко (Maksimenko, 2006) та інші дослідники емоційних станів людини (Arshava and Nosenko, 2008), являють собою не тільки ланцюг, який об'єднує психічні процеси й стабільні психологічні властивості особистості, а й форму віддзеркалення ставлення суб'єкта до власних психічних проявів, застосування даного опитувальника адекватно відбиває ознаки стабільності/мінливості станів. Автор обрав оригінальний підхід для оцінки ознак *стабільності* (безперервності – «continuum») переживання позитивних станів. Зв'язок переживань позитивних станів із показником «безперервності» (continuum) забезпечує, на нашу думку, високу інформативність зазначеної методики та її надійність і можливість реалізації критеріального підходу до оцінювання особистісних ознак.

Важливим аспектом є внесення в методичний інструментарій вимірювання стабільності психічного здоров'я ознак домінування у світосприйнятті людини позитивних емоцій над негативними, оскільки відомо (зокрема, за дослідженнями Н.П. Бехтеревої), що *здоровий* мозок здатен підтримувати баланс позитивних та негативних емоцій (Behтерева, 2007). Отже, за допомогою даного інструментарію можна оцінювати рівень психічного здоров'я людини.

Урахування компонента так званого *гедонічного* благополуччя (hedonic well-being), ознаки якого наведено в перших трьох пунктах опитувальника (відчуття щастя, задоволеності та інтересу до життя), надає інструментарію виключної інформативності, оскільки ознаки гедонічного благополуччя відбивають дію відомого закону «гедоністичної асиметрії». Згідно з останнім негативні емоції більш стійкі порівняно з позитивними, що дуже швидко втрачають гостроту і виразність у сприйнятті людиною (fade away) (Frijda, 2007).

Автор увів у інструментарій *евдомоністичний* компонент (пункти 9 – 14 опитувальника «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма»), застосувавши частину тверджень з опитувальника психологічного благополуччя К. Ріф. Самі ознаки психологічного благополуччя притаманні психічно здоровій людині, яка чітко усвідомлює свої життєві цілі й послідовно їх реалізовує. Крім того, в опитувальнику К. Ріф відображено і «*наслідкові результати*» евдомоністичної спрямованості активності людини за допомогою шкали оцінки рівня сформованості так званої «екологічної майстерності» (Ryff, 1989).

Важливою ознакою психічного здоров'я є відкритість людини новому *соціальному досвіду*, готовність до соціалізації та потреба в ній. Цей аспект теж можна оцінити за опитувальником К. Кіза. Впевнена в собі людина значною мірою незалежна від навколишнього середовища, здатна підтримувати баланс

між силою особистісного впливу та чутливістю до впливу навколишнього середовища. Порушення цього балансу знижує відчуття соціального благополуччя особистості. Соціальне благополуччя визначають соціальні умови та соціальне функціонування індивідуума.

К. Кіз оцінює рівень соціального благополуччя в термінах ознак відчуття людиною комфортності в оточенні інших людей, впевненості у власних можливостях самоактуалізації; сприйняття соціального оточення, у якому перебуває людина, як упорядкованого і відчуття себе його частиною, що уможливило власний соціальний внесок у це оточення. Соціальний вимір стабільності психічного здоров'я відображено в п'ятифакторній структурі соціального благополуччя (пункти 4 – 8 опитувальника «Стабільність психічного благополуччя – коротка форма»).

1. Соціальне прийняття. Індивідууми з розвиненим соціальним прийняттям довіряють оточуючим, визнають їх працелюбність і доброту, позитивно ставляться до людської природи та відчувають себе комфортно серед інших. Соціальне прийняття є своєрідним соціальним аналогом самоприйняття.

2. Соціальна актуалізація – оцінка потенціалу та траєкторії руху суспільства, тобто впевненість в еволюції суспільства, відчуття його потенціалу, який реалізується через соціальні інститути та громадянське суспільство. Соціально здорові індивідууми відчувають відповідальність, за розвиток суспільства.

3. Узгодженість із суспільством – сприйняття якості, організації та структури соціального світу. Здорові особистості розуміють сутність процесів, що відбуваються в соціальному оточенні. Такі індивідууми не вводять себе в оману з приводу того, що вони живуть в ідеальному світі. Адекватне сприйняття соціальної реальності стимулює пошук людиною сенсу життя у реальному світі.

4. Соціальний внесок – оцінка своєї «соціальної цінності». Відчуття себе життєво важливим членом суспільства, впевненість у цінності своєї життєдіяльності для суспільства.

5. Соціальна інтеграція – оцінка якості відносин із суспільством. Відчуття існування спільних рис із референтною соціальною групою, яка конструює соціальні реалії індивідуума, а також відчуття належності до неї (Keyes, 1998).

Отже, урахування соціального виміру психічного здоров'я дозволяє оцінити успішність особистості в контексті протидії соціальним викликам та успішності соціально-психологічної адаптації, що важливо в аспекті психічного здоров'я людини.

Процедура адаптації та валідації опитувальника «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» (MHC-SF-UA) на українській вибірці досліджуваних.

Первинну адаптацію та валідацію опитувальника було проведено на вибірці 163 досліджуваних віком від 18 до 35 років. Незважаючи на те що методика розрахована на людей віком від 18 до 74 років, залучення більш молодих досліджуваних, на наш погляд, суттєво оцінку валідності тесту не знизило.

Отже, наш варіант адаптації методики можна вважати придатним для застосування в наукових дослідженнях дорослих осіб юнацького та зрілого віку. Процес адаптації опитувальника почався з моменту його перекладу українською мовою, здійсненого за участю п'ятьох експертів (експертами були психологи, які вільно володіють англійською мовою, у тому числі два з них є членами Фулбрайтівського товариства і перебували на стажуванні у США). У

процесі перекладу особливу увагу приділено збереженню і психологічного змісту тверджень, і звичної для українських потенційних користувачів культурної конотації. З метою перевірки адекватності перекладу змісту пунктів опитувальника було зроблено зворотний переклад.

У процесі валідації опитувальників перевірено кілька психодіагностичних показників, зокрема *ретестову надійність*, *надійність паралельних форм*, *конструктну валідність* та *внутрішню узгодженість*.

Надійність *паралельних форм* визначено із застосуванням таких методик, як «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріф в адаптації Н. Н. Лепешинського (Lepeshinskij, 2007), опитувальник «Шкала суб'єктивного благополуччя» Г.Перуе-Баду (G. Perrudet-Badoux) в адаптації М. В. Соколової (за Nikiforov, 2007), «Методика дослідження соціального інтелекту» Дж. Гілфорда і М. Саллівена в адаптації Є.С. Михайлової (Mihajlova, 1996), «Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості» Л. І. Вассермана (модифікація | В. В. Бойко) (Fetiskin et al., 2002).

З метою перевірки *конструктної* валідності опитувальника застосовано п'ятифакторну таксономічну модель особистості, яку для української етнічної реальності адаптували Л. Ф. Бурлачук і Д. Корольов (Burlachuk and Koroljov, 2000), – «Локатор великої п'ятірки». Вибір «Локатора великої п'ятірки» обумовлений насамперед тим, що він уможливує отримання досить детальної інформації щодо так званих глобальних особистісних рис досліджуваних, які відповідають складовим компонентам методики К. Кіза, оскільки існуючі дослідження в галузі позитивної психології підтверджують тісний зв'язок між рівнем психічного здоров'я і «глобальними» рисами особистості (екстраверсія, емоційна стабільність, сумлінність, доброзичливість та відкритість новому досвіду).

Дані, отримані в процесі адаптації опитувальників на українській вибірці, наведено нижче (табл. 1, 2).

Таблиця 1. Величини коефіцієнтів кореляції r-Пірсона між показниками стабільності психічного здоров'я і показниками паралельних форм

Методика оцінки паралельних форм		Коефіцієнт кореляції (r)	Рівень значущості кореляційного зв'язку (p)
Шкала психологічного благополуччя	Самоприйняття	0,635525	0,01
	Позитивні стосунки з оточуючими	0,655969	0,01
	Мета життя	0,657888	0,01
	Особистісне зростання	0,605621	0,01
	Екологічна майстерність	0,637084	0,01
	Автономія	0,628256	0,01
	Загальний рівень	0,701771	0,01
Методика дослідження соціального інтелекту	Субтест 1 (здатність розуміти наслідки поведінки)	0,743663	0,01
	Субтест 2 (здатність розуміти невербальну інформацію)	0,761111	0,01
	Субтест 3 (здатність розуміти зміст мовної експресії залежно від характеру міжособистісної взаємодії)	0,755794	0,01
	Субтест 4 (здатність розуміти логіку складних ситуацій взаємодії)	0,69357	0,01
	Загальний показник рівня соціального інтелекту	0,824509	0,01
Шкала оцінки суб'єктивного благополуччя		0,676495	0,01
Показник рівня соціальної фрустрації		-0,80615	0,01

Як бачимо, всі одержані показники статистично значущі, а рівень соціальної фрустрації *від'ємно* корелює із узагальненим показником стабільності психічного здоров'я людини, що цілком відповідає змісту досліджуваних конструктів.

Таблиця 2. Коефіцієнт кореляції r-Пірсона, отриманий у процесі адаптації опитувальника «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» (конструктна валідність)

Показник п'ятифакторної моделі		Коефіцієнт кореляції (r)	Рівень значущості (p)
«Локатор великої п'ятрки»	Інтроверсія	-0,69326	0,01
	Сумлінність	0,847345	0,01
	Добррозичливість	0,833866	0,01
	Нейротизм	-0,67689	0,01
	Відкритість новому досвіду	0,834978	0,01

Таким чином, отримані емпіричним шляхом дані уможливають прогнозування *від'ємного* зв'язку психічного здоров'я з такими рисами особистості, як нейротизм та інтроверсія, і *додатного* зв'язку – з доброзичливістю, відкритістю новому досвіду та сумлінністю, що підтверджує існуючі відомості з проблеми (Lamers, 2012).

Під час перевірки *ретестової надійності* та *внутрішньої узгодженості* пунктів опитувальника отримано такі результати:

- у ході повторного тестування (через 2 тижні) отриманий коефіцієнт кореляції становив 0,815925 (за $p < 0,01$);
- метод розщеплення навпіл дозволив визначити коефіцієнт кореляції на рівні 0,613274 (за $p < 0,01$);
- коефіцієнт внутрішньої узгодженості (альфа Кронбаха) дорівнює 0,853.

Україномовну форму опитувальника апробовано та застосовано в дослідженнях ієрархії особистісних чинників стабільності психічного здоров'я (Arshava et al., 2012) та дослідженнях зв'язку стабільності психічного здоров'я з особистісним зростанням молоді (Arshava et al., 2013).

Висновки

У процесі адаптації опитувальника К. Кіза (The Mental Health Continuum – SF) для визначення рівня стабільності психічного здоров'я успішно здійснено такі заходи:

- а) проведено експертну оцінку перекладу опитувальника;
- б) перевірено адекватність перекладу тексту опитувальника методом зворотного перекладу;
- в) підібрано психодіагностичні методи, адекватні процедурі адаптації іншомовного опитувальника з метою встановлення його валідності й надійності;
- г) емпірично перевірено відповідність адаптованого опитувальника до вимог, встановлених у психологічній діагностиці, і отримано задовільні показники. За всіма процедурами встановлено надійні показники кореляції.

Безумовно, опитувальник потребує подальшої стандартизації з метою визначення нормативних показників для різних вікових груп, а також досліджуваних різної статі.

Застосування опитувальника на практиці передбачає встановлення позитивних аспектів функціонування особистості та ознак її психічного здоров'я.

**Опитувальник «Стабільність психічного здоров'я
– коротка форма» (MHC-SF-UA)**

Інструкція. Будь ласка, дайте відповіді на запитання щодо Вашого самопочуття протягом останнього місяця (двох тижнів). Визначте частоту переживання наведених нижче станів.

Як часто протягом двох тижнів Ви відчували...	Ніколи (0 балів)	1 – 2 рази (1 бал)	Приблизно 1 раз на тиждень (2 бали)	Приблизно 2 – 3 рази на тиждень (3 бали)	Майже кожен день (4 бали)	Кожен день (5 балів)
щастя						
цікавість до життя						
задоволення						
що можете зробити важливий внесок для суспільства						
належність до певної соціальної групи (за місцем навчання, роботи, проживання)						
що наше суспільство стає кращим для таких людей, як Ви						
Як часто протягом двох тижнів Ви відчували...						
що люди зазвичай хороші						
що події, які відбуваються в суспільстві, мають значення для Вас						
задоволення собою як особистістю						
що успішно впорастесь із повсякденними зобов'язаннями						
теплі та довірливі стосунки з оточуючими						
що у Вас є досвід, який спонукає до самовдосконалення						
впевненість у в и с л о в л ю в а н н і власних поглядів						
що маєте мету та сенс життя						

Послідовність підрахунку балів. Підсумуйте бали в діапазоні від 0 до 70 (якщо необхідно, застосуйте 10-бальну шкалу).

Категоріальна діагностика. Процвітання (flourishing) діагностується, якщо індивід відчуває принаймні один із трьох симптомів гедонічного

благополуччя (питання 1 – 3) «Кожен день» або «Майже кожен день» і переживає принаймні 6 з 11 симптомів позитивного функціонування (питання 4 – 14) «Кожен день» або «Майже кожен день» протягом останнього місяця (двох тижнів).

Пригнічення (languishing) діагностується, якщо індивід зазначає, що «Ніколи» або «1 – 2 рази» протягом останнього місяця (двох тижнів) не переживав жодного з трьох симптомів гедонічного благополуччя (питання 1– 3), 6 з 11 симптомів позитивного функціонування (питання 4 – 14, серед яких 4 – 8 твердження є показниками соціального благополуччя, а 9 – 14 – показниками психологічного благополуччя).

В індивідів, які не увійшли до жодної з названих категорій, діагностується «помірний» (задовільний) рівень психічного здоров'я.

Бібліографічні посилання

- Arshava, I.F. and Nosenko, D.V. (2008), *Implicit assessment of the emotional stability: monograph [Aspekti implicitnoi diagnostiki emocijnoi stijkosti ljudini: monografija]*, Dniropetrovs'kyj natsional'nyj universytet, Dnipropetrovs'k.
- Arshava, I., Nosenko, E. and Chetveryk-Burchak, A. (2012), “The hierarchy of personality resources of mental health”, *26th Conference of the European Health Psychology Society*, Prague, Czech Republic, p. 294.
- Arshava, I., Nosenko, D. and Nosenko, G. (2013), “The Role of Simultaneous Pursuing of Academic and Athletic Activities over Youth in Personality Development”, *Psychology*, No 4, pp. 309-317.
- Behtereva, N. P. (2007), *The magic of the brain and labyrinths of life [Magija mozga i labirinty zhizni. Dopolnennoe izdanie]*, AST, Moscow.
- Burlachuk, L. F. and Korolo'v, D. K. (2000), An adaptation of the questionnaire for the assessment of the Big-Five personality traits [Adaptacija oprosnika dlja diagnostiki pjati faktorov lichnosti], *Questions of Psychology – Voprosy psihologii*, No 1, pp. 126–134.
- Health Diagnosis. Psychology practicum* (2007), [Diagnostika zdorov'ja. Psihologicheskij praktikum], Ed. by G. S. Nikiforov, Rech', Saint Petersburg.
- Fetiskin, N. P., Kozlov, V.V. and Manujlov, G.M. (2002), *Psycho-social assessment of the personality development and the development of the small groups [Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp]*, Institut Psihoterapii, Moscow.
- Frijda, N. H. (2007), *The Laws of emotions*, Lawrence Erlbaum, New Jersey.
- Golman, A. M. (2009), *A Dictionary of Psychology*, Oxford University Press, New York.
- Huhlaeva, O.V. (2003), *Psychological health of the preschool and school-aged children [Psihologicheskoe zdorov'e doskol'nikov i shkol'nikov]*, «Akademija», Moscow.
- Keyes, C. L. M. (1998), “Social Well-Being”, *Social Psychology Quarterly*, Vol. 61, No. 2, pp. 121-140.
- Keyes, C. L. M. (2002), “The mental health continuum: From languishing to flourishing in life”, *Journal of Health and Social Behavior*, No 43, pp. 207-222.
- Keyes, C. L. M. (2009), “Atlanta: A Brief description of the Mental Health Continuum – Short Form (MHC-SF)”, available at: www.sociology.emory.edu/ckeyes (accessed 26 January 2012).
- Lamers, S. M. A. (2012), *Positive mental health: Measurement, relevance and implications*, Enscheda, the Netherlands.
- Lamers, S. M. A., Westerhof, G.J., Bohlmeijer, E.T., Klooster, P.M. and Keyes, C.

- L. M. (2011), "Evaluating the psychometric properties of the Mental Health Continuum-Short Form (MHC-SF)", *Journal of Clinical Psychology*, 67 (1), pp. 99-110.
- Lepeshinskij, H. (2007), An adaptation of the questionnaire "Scales of psychological well-being" K. Ryff [Adaptacija oprosnika «Shkaly psihologicheskogo blagopoluchija» K. Riff], *Journal of psychology – Psihologicheskij zhurnal*, No 3(15), pp. 24-27.
- Maksimenko, S. D. (2006), *The genesis of the personality existence [Genezis sushhestvovanija lichnosti]*, «КММ», Kiev.
- Mihajlova, E. S. (1996), *An instrument for the assessment of the social intelligence [Metodika issledovanija social'nogo intellekta (Adaptacija testa Dzh. Gilforda i M. Sallivena: Rukovodstvo po ispol'zovaniju)]*, ADIS, Saint Petersburg.
- Nikiforov, G.S. (2002), *Health Psychology [Psihologija zdorov'ja]*, Rech', Saint Petersburg.
- Ryff, C. D. (1989), "Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being", *Journal of Personality and Social Psychology*, No 57, pp. 1069-1081.

Надійшла до редколегії 04.03.2014

УДК 159.922.1-058.833

А. А. Шпилевська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТАТЕВО-РОЛЬОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЗАДОВОЛЕНОСТІ ПОДРУЖЖЯ ШЛЮБОМ

Анотація. Розглянуто зміну уявлень про рольові стосунки в сім'ї на сучасному етапі розвитку суспільства. Обґрунтовано зв'язок рольової адекватності членів подружжя з їх задоволеністю шлюбом, опосередкованим рівнем конфліктності, диспозиційними рисами та тривалістю шлюбу.

Ключові слова: сімейні стосунки, рольова адекватність, задоволеність шлюбом, диспозиційні риси, тривалість шлюбу.

Аннотация. Обосновано представление о феномене поло-ролевой дифференциации супругов как фактора их удовлетворенности браком. Рассмотрено изменение представлений о ролевых отношениях в семье с течением времени.

Ключевые слова: семейные отношения, ролевая адекватность, удовлетворенность браком, диспозиционные черты, продолжительность брака.

Постановка проблеми. Сім'я – один із найважливіших соціальних інститутів, із яким пов'язані цінності людського життя. В останні десятиліття дослідження, присвячені вивченню особливостей подружніх стосунків, привертають дедалі більшу увагу представників різних галузей знань про людину й суспільство – соціологів, філософів, демографів, психологів. Увага стає особливо пильною в періоди, коли суспільство переживає кардинальні трансформації соціально-економічних відносин.

На сучасному етапі інститут сім'ї перебуває в кризовому стані. Спостерігається зміна традиційних уявлень про шлюб і його форми, що зумовлює необхідність визначення його сутності.

У спеціальній літературі результати дослідження сім'ї висвітлено досить детально. Увагу вчених привертають такі проблеми, як розподіл ролей у сім'ї, особливості сприйняття подружжям один одного, взаємини дітей і батьків. Не менш важливе вивчення факторів, що впливають на задоволеність подружжя шлюбом (Aleshina and Borisov, 1989).

Як зазначають Є.Є. Кіжаєва та О.Г. Лідерс, *задоволеність шлюбом* – один із якісних показників функціонування сім'ї. Він відображає ставлення людини до шлюбу та є індикатором потреб сімейної системи. У сукупності зі *структурно-функціональними* цей показник дозволяє вибудовувати адекватну картину сімейних стосунків в об'єктивних і суб'єктивних планах, обґрунтовувати гіпотези щодо ролі різних сфер сімейного життя і виявляти оптимальні стратегії психотерапевтичного впливу на сім'ю. На думку В. В. Століна, задоволеність шлюбом – це складне та широко генералізоване відчуття, яке не поділяється на частини. Проте у чоловіків та жінок ступінь задоволеності різними сферами спільного життя може відрізнятися, тобто задоволеність шлюбом чоловіків і жінок неоднорідна за своєю структурою (Kizhaeva and Liders, 2005; Stoln, 1989).

Багато авторів, зокрема Ю.Є. Альошина та І.Ю. Борисов, висловлюють міркування про важливість і одночасно тісний зв'язок параметрів, що характеризують *розподіл і реалізацію подружніх ролей* у сім'ї. Той факт, що ці параметри пов'язані зі статтю подружжя, тобто біологічними основами сім'ї, підкреслює їх значимість і базовий характер, дозволяє розглядати як детермінанту багатьох внутрішньосімейних процесів. Комплексним показником міжособистісних стосунків подружжя є *статеворольова диференціація*, яка включає уявлення чоловіка та жінки про подружні ролі та рольові установки. Якщо члени подружжя по-різному розуміють свої ролі і пред'являють один одному неузгоджені очікування та завищені вимоги, сім'я явно є малосумісна і конфліктна. А чим більшою є зона збігу, тим більші «поле» узгодженої взаємодії, взаєморозуміння та сумісність членів подружжя. Останнє вказує на їх *рольову адекватність* (Aleshina and Borisov, 1989; Mironova, 2005).

Серед тем емпіричних досліджень активно вивчають перетворення, що відбуваються в сімейному житті з часом. Ідеї про наявність закономірних стадій у розвитку сім'ї досить широко представлені в науковій літературі, зокрема в роботах Ю.Є. Альошиної, О.В. Антонюк. Згідно з О.В. Антонюк, однією з найменш вивчених стадій життєвого циклу сім'ї є його початок. Багато дослідників (Є.Є. Леванов, В.П. Потапов, І.А. Милославова, В. А. Сисенко) безпосередньо чи опосередковано вказують на «пристосування», «адаптацію» як основні завдання і зміст перших років спільного життя. Одна з головних сторін адаптації подружжя і вибудовування стилю сімейного життя – формування рольової структури нової сім'ї. О. В. Антонюк у своїй роботі представляє результати деяких вітчизняних дослідників. Так, наприклад, Т. А. Гурко і О. Е. Зуськова встановили, що для шлюбів тривалістю до трьох років більше, ніж для інших, характерні конфлікти під час виконання сімейних ролей (Antonyuk, 1993). Проте у нечисленних працях, спеціально присвячених початковій стадії сімейного циклу, вказано, що цей період характеризується найвищим рівнем задоволеності шлюбом (Aleshina and Borisov, 1989).

Таким чином, можна стверджувати, що хоча сфера сімейних стосунків досліджувана протягом багатьох років і досить детально, визначенню

взаємозв'язку структурно-функціональних особливостей (розподіл та реалізація сімейних ролей) із якісними показниками життя сім'ї (задоволеність шлюбом) приділено недостатньо уваги. У ході вивчення стану висвітлення даної проблематики встановлено, що рольова адекватність членів подружжя залежить від їх особистісних рис характеру. Водночас розподіл і реалізація ролей спричиняє конфлікти в родині, що, безсумнівно, впливає на задоволеність подружжя шлюбом.

Отже, **мета** даного дослідження – теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка характеру зв'язку статево-рольової диференціації членів подружжя з їх задоволеністю шлюбом.

Досягнення мети дослідження передбачало:

1) встановлення характеру зміни уявлень про рольові стосунки в сім'ї на сучасному етапі розвитку суспільства і визначення ступеня їх впливу на конфліктність членів подружжя;

2) обґрунтування зв'язку статево-рольової диференціації членів подружжя з їх задоволеністю шлюбом, рівнем конфліктності і диспозиційними рисами;

3) проведення емпіричної перевірки характеру зв'язку статево-рольової диференціації членів подружжя з їх задоволеністю шлюбом, рівнем конфліктності та диспозиційними рисами.

У результаті стислого огляду літератури виявлено, що на першому плані вивчення сімейної структури – функціонально-рольові зв'язки – слідування соціально заданим нормам поведінки, зразкам і ролям, зафіксованим у тій чи іншій культурі. У недалекому минулому чоловік був безперечною главою родини, а основним завданням жінки в традиційній сім'ї вважалися зразкове господарювання, догляд за дітьми, їх виховання. Патріархальна сім'я ґрунтувалася на залежності жінки від батьків, чоловіка та дітей. Згодом погляди стосовно розподілу ролей у сім'ї змінилися, адже багато з традиційних уявлень про сім'ю втратили свою силу, стали забобонами. Існує думка про те, що традиційні статеві ролі обмежують та стримують розвиток не тільки жінок, але й чоловіків, оскільки є джерелом психічної напруженості.

Раніше жінка була тільки дружиною-господинею і знаходила собі багатосторонню, хоча й замкнуту в тісні рамки, діяльність. Сучасна жінка може реалізуватися в більш численних сферах, проте в кожній із них однобічно. Жінка нашого часу має широке коло обов'язків у домашній роботі та вихованні дітей, а в поєднанні з професійними обов'язками все це істотно обмежує її особистісне зростання порівняно з чоловіками (Mineva and Liders, 2004; Vallerstajn, 2004).

Отже, жінка ХХІ ст. перевантажена ролями, що спричинює конфлікти в родині. Сьогодні члени подружжя повинні вибудовувати власну структурно-рольову систему, замість того щоб слідувати традиційним ролям, як це було раніше. Вище вже зазначено, що вирішення питання стосовно виконання сімейних обов'язків та розподілу ролей багато в чому залежить від їх особистісних рис характеру. Неузгоджені очікування та завищені вимоги спричинюють конфлікти в сім'ї. Усе це негативно позначається на задоволеності подружжя шлюбом.

Організація дослідження

Ми вирішили з'ясувати, як впливає на задоволеність шлюбом розподіл сімейних ролей; яку роль у задоволеності шлюбом відіграють стійкі особистісні

диспозиції членів подружжя; які зміни в розподілі ролей відбуваються протягом спільного життя і як вони впливають на задоволеність шлюбом.

Для проведення дослідження було відібрано 3 групи по 30 подружніх пар із різним стажем у шлюбі: група А – від 1 до 9 років, група Б – від 10 до 19 років, група В – від 20 до 27 років спільного життя.

Для емпіричної перевірки обрано такі *психодіагностичні методики*:

1) «Рольові очікування і домагання у шлюбі – РОД» (О. Волкова, Г. Трапезникова);

2) тест-опитувальник «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко);

3) опитувальник «Характер взаємодії членів подружжя у конфліктних ситуаціях» (Ю. Є. Альошина, Л.Я. Гозман);

4) «П'ятифакторний опитувальник особистості» (Р. МакКрає, П. Коста), адаптований А. Б. Хромовим.

За матеріалами, отриманими в процесі тестування, було проведено аналіз, обробку та узагальнення результатів.

Для перевірки гіпотези про існування зв'язку між рольовою адекватністю членів подружжя та їх задоволеністю шлюбом застосовано статистичний критерій Пірсона (r) (табл. 1).

Таблиця 1. **Кореляція рольової адекватності членів подружжя із їх задоволеністю шлюбом**

Досліджувані		Сфера сімейного життя					
		Господарсько-побутова	Батьківсько-виховна	Інтимно-сексуальна	Соціальна активність	Емоційно-психотерапевтична	Зовнішня привабливість
Жінки	Гр. А	0,07	-0,37	-0,31	0,05	0,46*	-0,24
	Гр. Б	0,08	0,07	-0,48*	0,06	0,37	-0,17
	Гр. В	0,16	0,19	-0,03	0,05	0	0,34
Чоловіки	Гр. А	-0,41	-0,11	0,51*	-0,03	-0,47*	-0,38
	Гр. Б	0,25	0,04	0,12	0,28	-0,10	-0,18
	Гр. В	0,16	0,16	-0,22	-0,06	0,02	0,36

* Статистично значущий зв'язок на рівні $p \leq 0,01$.

Як бачимо (табл. 1), існує тільки дві сфери сімейного життя, у яких наявний тісний кореляційний зв'язок розподілу сімейних ролей із задоволеністю шлюбом: *інтимно-сексуальна* та *емоційно-психотерапевтична*. Це може бути пов'язано зі специфікою першого етапу сімейного життя, коли партнери насамперед зацікавлені в романтичних, інтимних та духовно близьких стосунках.

Для жінок групи А (1–9 років шлюбного життя) емоційно-психотерапевтична сфера дуже важлива, оскільки в перші роки створення родини жінці важливо відчувати емоційну та моральну підтримку з боку чоловіка. Жінки цієї групи прагнуть бути сімейними «психотерапевтами» і мають високий рівень очікування, що чоловік теж буде брати активну участь у створенні та корекції психологічного

клімату й доброзичливої атмосфери в сім'ї. Цілком вірогідно, що жінки на даному етапі становлення сім'ї вважають шлюб саме тим середовищем, яке сприяє психологічній розрядці та стабілізації стосунків.

Чоловіки ж групи А приділяють менше уваги емоційно-психотерапевтичній сфері: чим менш значима для них роль емоційного лідера в родині, тим більше вони задоволені своїм шлюбом. Для них дуже важлива сексуальна сфера: чим більше чоловік задоволений інтимними стосунками у шлюбі, тим більше він задоволений і самим шлюбом.

Для жінок групи Б чим менш значима інтимно-сексуальна сфера, тим вони більше задоволені шлюбом. Напевно, це пов'язано з тим, що з плином часу значущість сексуальної гармонії для жінки зменшується. Для неї вже не так важливо сприймати свого чоловіка як привабливого сексуального партнера, адже вона починає приділяти увагу іншим його якостям. Отже, гіпотеза підтверджена частково на рівні $p \leq 0,01$, оскільки взаємозв'язок між змінними спостерігається лише в деяких сферах сімейного життя.

Для перевірки гіпотези про те, що *чим вище рольова адекватність подружжя, тим нижчий рівень їх конфліктності*, застосовано статистичний критерій Пірсона (r) (табл. 2).

Таблиця 2. Кореляція рольової адекватності членів подружжя із їх рівнем конфліктності

Досліджувані		Сфера сімейного життя					
		Господарсько-побутова	Батьківсько-виховна	Інтимно-сексуальна	Соціальна активність	Емоційно-психотерапевтична	Зовнішня привабливість
Жінки	Гр. А	0,24	-0,71**	-0,36	-0,52*	0,08	-0,31
	Гр. Б	-0,07	-0,21	0,66**	-0,28	-0,21	-0,19
	Гр. В	-0,01	-0,39	-0,01	0,01	-0,07	-0,05
Чоловіки	Гр. А	0,53*	0,30	0,39	0,25	-0,05	0,28
	Гр. Б	-0,35	0,18	-0,51*	0,15	-0,49*	-0,41
	Гр. В	-0,10	0,28	0,17	0,53*	0,25	0,17

* Статистично значущий зв'язок на рівні $p \leq 0,01$; ** статистично значущий зв'язок на рівні $p \leq 0,001$.

Як видно з табл. 2, існує три сфери сімейного життя жінок, у межах яких спостерігається тісний кореляційний зв'язок розподілу сімейних ролей із рівнем конфліктності: *батьківсько-виховна, інтимно-сексуальна та сфера соціальної активності*.

Для жінок групи А правдиве таке твердження: чим більш значима для них роль матері, тим менший рівень конфліктності. Це, найімовірніше, пов'язано з тим, що на початку сімейного життя для жінки материнство є основною цінністю. Вона дуже вимоглива до себе та відповідальна щодо виконання своїх батьківських функцій та обов'язків як дорослого та вихователя. Оскільки жінка сама визначає для себе високі рівні вимог, то рівень конфліктності є низький, адже її поведінка автоматично дає їй задоволення роллю матері.

Рівень конфліктності буде низький, якщо крім ролі матері жінка буде відігравати й активну суспільну роль. Адже жінки групи А мають високі професійні потреби та виражені позасімейні інтереси. Отже, якщо ці потреби задовольняються, то й рівень конфліктності знижується.

Для жінок групи Б чим більш значимою є сексуальна гармонія з чоловіком, тим вищий рівень конфліктності жінки. Мабуть, це пов'язано з тим, що в цих жінок інтимно-сексуальна сфера зворотно корелює із задоволеністю шлюбом. Таким чином, якщо для жінки групи Б сексуальна гармонія у шлюбі не є пріоритетна, це не спричиняє конфліктів та суперечок між партнерами та позитивно впливає на задоволеність жінки шлюбом. У свою чергу незначущість сексуальної гармонії з партнером для жінки групи Б негативно позначається на рівні конфліктності чоловіка відповідної групи.

Адже для нього справедливе таке твердження: чим вища значущість інтимно-сексуальних стосунків, тим менший рівень його конфліктності. Отже, у цій сфері може виникати багато суперечок, оскільки чоловік хоче сприймати дружину як привабливого сексуального партнера, а вона не намагається виправдовувати його очікування.

Ще одна важлива сфера сімейного життя для чоловіка групи Б – емоційно-психотерапевтичні стосунки: чим більш вони значимі для нього, тим менший його рівень конфліктності. Це може бути пов'язано з тим, що чоловік має високий рівень орієнтації на те, що саме жінка має брати на себе роль емоційного лідера, бути сімейним «психотерапевтом» та забезпечувати

сприятливий психологічний клімат. Цією установкою чоловік знімає із себе деяку частину обов'язків щодо надання моральної та емоційної підтримки членам сім'ї. Жінка ж згодна виконувати запропоновані їй ролі емоційного лідера та «психотерапевта», тому суперечок це не викликає на даному етапі шлюбу.

Для чоловіків групи А правдиве таке твердження: чим більш значима для них господарсько-побутова сфера, тим більший їх рівень конфліктності. Чоловіки мають високий рівень очікувань, що саме жінка має брати активну участь у веденні господарства та вирішенні побутових проблем. Це може викликати обурення молодих жінок та бути причиною сварок та суперечок, що, у свою чергу, має тенденцію підвищувати рівень конфліктності як жінок, так і чоловіків.

Для чоловіків групи В правдиве твердження: чим більш виражені їх професійні інтереси, тим більшим є рівень конфліктності. Це може бути пов'язано із внутрішньою напругою, неможливістю повної розрядки та набуття енергії вдома, адже дружина висуває вимоги стосовно виконання домашніх обов'язків, батьківської функції тощо. Таким чином, у чоловіка може не вистачати сил на здійснення всього очікуваного від нього, що, у свою чергу, буде підвищувати рівень його конфліктності, оскільки пріоритетними для нього є високі професійні потреби та позасімейні інтереси. Отже, гіпотеза підтверджена частково.

Для перевірки гіпотези про те, що *чим вища задоволеність подружжя шлюбом, тим нижчий має бути рівень конфліктності чоловіка та дружини*, застосовано статистичний критерій Пірсона (r) (табл. 3).

Таблиця 3. Кореляція задоволеності подружжя шлюбом із рівнем конфліктності чоловіка та жінки

Досліджувані	Група А	Група Б	Група В
Жінки	0,56*	- 0,73*	-0,05
Чоловіки	0,31	-0,13	-0,38**

* Статистично значущий зв'язок на рівні $p \leq 0,001$; ** статистично значущий зв'язок на рівні

$p \leq 0,005$.

Як бачимо (табл. 3), для жінок групи А правдиве таке твердження: чим вищий їх рівень конфліктності, тим більше вони задоволені шлюбом. Це може бути пов'язано з тим, що на початку сімейного життя жінки більш задоволені шлюбом, ніж у подальші роки. Суперечки та сварки на етапі адаптації неминучі. Напевно, жінки намагаються пристосуватися не тільки до характеру та поведінки шлюбних партнерів, а навіть до сварок. Цілком вірогідно, що конфлікти вони сприймають як різноманіття серед буденного життя та прояв пристрасті, що позитивно позначається на їх задоволеності шлюбом.

Для жінок групи Б правдиве таке твердження: чим нижчий рівень конфліктності, тим більше вони задоволені шлюбом. Порівняно з групою А ці жінки менше конфліктують з чоловіками, що може бути пов'язано із процесами пристосування до партнера. Зменшення кількості суперечок позитивно позначається на задоволеності жінки шлюбом.

У чоловіків тісної кореляції між показниками задоволеності шлюбом та рівнем конфліктності немає, але можна відзначити що, чим більший рівень конфліктності, тим менше він задоволений шлюбом (група В). Усе це може бути пов'язано з процесами звикання та навіть набридання шлюбних партнерів один одному з часом, що негативно позначається на задоволеності шлюбом. Отже, гіпотеза підтверджена лише частково.

Для перевірки гіпотези про те, що *чим більш розвинені у членів подружжя такі властивості особистості як, екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, емоційна стійкість та відкритість досвіду, тим більше вони задоволені шлюбом*, застосовано статистичний критерій Пірсона (r) (табл. 4).

Таблиця 4. Кореляційний зв'язок між показниками задоволеності подружжя шлюбом та диспозиційними рисами жінок та чоловіків

Диспозиційна риса	Жінки			Чоловіки		
	Гр. А	Гр. Б	Гр. В	Гр. А	Гр. Б	Гр. В
Екстраверсія	0,31	-0,03	0,28	-0,23	-0,48*	0,80**
Доброзичливість	0,10	-0,51*	0,10	0,63**	-0,05	0,31
Сумлінність	-0,09	-0,21	0,31	0,57**	0,02	0,46**
Емоційна стійкість	-0,04	-0,29	-0,02	0,21	-0,34	0,34
Відкритість досвіду	0,26	-0,15	0,47*	-0,38	-0,49*	0,77**

* Статистично значущий зв'язок на рівні $p \leq 0,01$; ** статистично значущий зв'язок на рівні $p \leq 0,001$.

Як бачимо (табл. 4), тісної кореляції між диспозиційними рисами жінок групи А та їх задоволеністю шлюбом не виявлено.

Для жінок групи Б правдиве твердження: чим менш доброзичливими та поступливими є жінки, чим більш виражене їх прагнення бути незалежними, тим менше вони задоволені шлюбом. Ці жінки намагаються бути самостійними, більше уваги приділяти власним інтересам, а не інтересам оточуючих.

Для жінок групи В правдиве твердження: чим більш відкрита досвіду дружина, тим більше вона задоволена шлюбом. Такі жінки легко ставляться до життя, допитливі та емоційні.

Для чоловіків групи А правдиве твердження: чим більш доброзичливим і сумлінним є чоловік, тим більше він задоволений шлюбом.

Чоловіків групи Б характеризує потреба в спілкуванні та розвагах, орієнтація на безтурботне та безвідповідальне життя, що негативно впливає на їх задоволеність шлюбом.

Для чоловіків групи В характерні відкритість пізнанню нового у світі, що пояснює їх відповідальне ставлення до життя і задоволеність шлюбом. Такі люди товариські, допитливі, цілеспрямовані.

Отже, сприятливим особистісним чинником задоволеності людини шлюбом є домінування таких рис характеру, як *екстраверсія* (чоловіки групи В), *доброзичливість* (чоловіки групи А), *сумлінність* (чоловіки груп А та В) і *відкритість досвіду* (жінки групи В та чоловіки групи В). Тісної кореляції між *емоційною стійкістю* та задоволеністю шлюбом не виявлено. Отже, гіпотеза підтверджена частково.

Для перевірки гіпотези про те, що *існують міжгрупові відмінності у показниках рольової адекватності членів подружжя і задоволеності шлюбом у жінок та чоловіків з різною тривалістю сімейного життя*, застосовано статистичний критерій Стьюдента (t).

Для вибірок отримано такі критичні значення ($t_{кр}$): $p \leq 0,05 = 2$; $p \leq 0,01 = 2,66$. Результат ($t_{емп}$) за методикою «Задоволеність шлюбом» дорівнює 3 (для жінок) та 3,5 (для чоловіків). Отже, за показником задоволеності шлюбом вибірки статистично відрізняються, оскільки $t_{емп} > t_{кр}$, за $p \leq 0,01$. За методикою «Рольові очікування та домагання у шлюбі – РОД» отримано результати, наведені далі.

Таблиця 5. Міжгрупові відмінності показників рольової адекватності членів подружжя і задоволеності шлюбом у жінок та чоловіків з різним стажем шлюбу (групи А та В)

Досліджувані	Показник	Середній показник досліджуваних		Показник t-критерію Стьюдента
		Гр. А	Гр. В	
Жінки	Господарсько-побутова сфера	0,13	-0,67	1,6
	Батьківсько-виховна сфера	-0,03	-1,67	3,2*
	Інтимно-сексуальна сфера	0,8	0,57	0,3
	Сфера соціальної активності	2,27	0,63	3,7*
	Емоційно-психотерапевтична сфера	-1,03	-1,63	1,4
	Сфера зовнішньої привабливості	-1,53	-2,2	1,2
	Задоволеність шлюбом	37,13	31,8	3*
Чоловіки	Господарсько-побутова сфера	-1,5	-0,33	2,9*
	Батьківсько-виховна сфера	-1,17	-1,5	0,6
	Інтимно-сексуальна сфера	-0,8	-0,57	0,3
	Сфера соціальної активності	1,6	0,87	1,4
	Емоційно-психотерапевтична сфера	-0,3	-1,33	2,5
	Сфера зовнішньої привабливості	-0,07	-0,47	0,8
	Задоволеність шлюбом	38,23	31,8	3,5*

* Статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,01$.

Гіпотеза про те, що *існують міжгрупові відмінності показників рольової адекватності членів подружжя з різною тривалістю сімейного життя*, підтверджена частково.

Як бачимо (табл. 5), у групі жінок існує тільки дві сфери сімейного життя, відмінності показників яких значущі ($p \leq 0,01$): *батьківсько-виховна* та *сфера соціальної активності*.

Жінки групи В порівняно з жінками групи А мають більші очікування стосовно чоловіків у батьківсько-виховній сфері. Якщо в попередні роки спільного життя дружина більш вимоглива до себе в плані обов'язків щодо виховання дітей, то після 20 років сімейного життя рівень орієнтації на те, що саме чоловік повинен займати активну батьківську позицію, підвищується. Напевно, це пов'язано з тим, що з плином часу для жінки важливішими стають позасімейні інтереси, професійні потреби, а роль матері поступово відходить на другий план. Тому дружина намагається передати ініціативу чоловікові.

Жінки обох груп ставлять вимоги до себе у сфері соціальної активності, але у жінок групи А вони більші. Це може бути пов'язано з тим, що сучасна жінка має високі професійні потреби, ставить перед собою високі цілі, щоб досягти кар'єрного зростання, та всіма силами намагається виконати намічені завдання. Для неї дуже важливі позасімейні інтереси, оскільки вона хоче відігравати активну суспільну роль та робити свій внесок у розвиток суспільства.

У групі чоловіків є лише одна сфера сімейного життя, відмінності показників якої значущі ($p \leq 0,01$) – *господарсько-побутова*. У групі А більш виражена рольова неадекватність порівняно з чоловіками групи В. Мабуть, це пов'язано з тим, що на початку сімейного життя у чоловіків переважає високий рівень очікувань, що саме жінка має виконувати всю домашню роботу та вирішувати побутові питання. Але якщо в перші роки життя так і є, то з плином часу сценарій починає змінюватись, адже жінка стає більш вимогливою до чоловіка. Напевно, чим більший стаж шлюбу, тим більше чоловік починає пристосовуватись до вимог дружини. Так він поступово бере активнішу участь у веденні господарства, зменшуючи розрив між власними вимогами та очікуваннями дружини.

Гіпотезу про те, що *існують міжгрупові відмінності показників задоволеності подружжя шлюбом у жінок та чоловіків з різною тривалістю сімейного життя*, підтверджено. При цьому задоволеність шлюбом вища в сім'ях зі стажем від 1 до 9 років (як у жінок, так і чоловіків). Той факт, що зі збільшенням сімейного стажу задоволеність шлюбом стає нижчою, може бути пов'язаний із тим, що на початку сімейного життя як чоловік, так і дружина переживають хвилююче почуття любові. Для них сімейне життя – це нова сторінка з надіями і вірою в найкраще майбутнє. Чим більше жінка та чоловік проводять часу разом, тим краще вони адаптуються один до одного. Інколи їм доводиться навіть жертвувати чимось заради спільного щастя. З часом члени подружжя можуть набридати один одному. Задоволеність шлюбом зменшується, якщо між чоловіком і жінкою немає почуття надійності, поваги один до одного, прив'язаності.

Висновки. У роботі на підставі теоретико-методологічного аналізу провідних концепцій вітчизняних та зарубіжних дослідників сімейних стосунків обґрунтовано уявлення про феномен статево-рольової диференціації членів подружжя як фактора їх задоволеності шлюбом, а також досліджено зміну уявлень про рольові взаємини в сім'ї з плином часу.

Емпірично доведено, що існує тісний зв'язок між рольовою адекватністю членів подружжя та їх задоволеністю шлюбом, що опосередкована рівнем

конфліктності шлюбних партнерів та їх диспозиційними рисами. У ході дослідження отримано такі результати.

1. Найбільш значущими для подружжя є *інтимно-сексуальна* та *емоційно-психотерапевтична сфери* сімейного життя: рольова адекватність членів подружжя в цих сферах має тісний зв'язок з їх задоволеністю шлюбом.

2. Конфліктність членів подружжя призводить до рольової неадекватності в *інтимно-сексуальній сфері* (жінки із сімейним стажем 10–19 років), *господарсько-побутовій сфері* (чоловіки із сімейним стажем 1–9 років) та *сфері соціальної активності* (чоловіки із сімейним стажем 20–27 років).

3. У жінок зі стажем від 1 до 9 років сімейного життя високий рівень конфліктності зумовлює більший рівень задоволеності шлюбом, ніж у жінок зі стажем від 10 до 27 років.

4. Більш високий рівень задоволеності шлюбом мають жінки з такими розвиненими особистісними властивостями, як *відкритість досвіду* (сімейний стаж 20–27 років) та *незалежність* (на протигагу доброзичливості) (стаж 10–19 років).

Більш високий рівень задоволеності шлюбом мають чоловіки з такими розвиненими особистісними властивостями, як *екстраверсія* (стаж 20–27 років), *доброзичливість* (стаж 1–9 років), *сумлінність* (стаж 1–9 та 20–27 років), *відкритість досвіду* (стаж 20–27 років) та *інтроверсія* (на протигагу екстраверсії) і *практичність* (на протигагу відкритості досвіду) (стаж 10–19 років).

5. У групах із різним стажем у шлюбі існують відмінності в показниках рольової адекватності жінок у *батьківсько-виховній* та *сфері соціальної активності* і рольової адекватності чоловіків у *господарсько-побутовій сфері*.

6. Задоволеність шлюбом вища у сім'ях, стаж яких становить від 1 до 9 років спільного життя.

Отримані дані можуть бути корисні фахівцям соціальних служб, а також практичним психологам з метою надання психологічної підтримки і допомоги сім'ям, у яких існує відмінність поглядів членів подружжя на розподіл внутрішньосімейних ролей. Психологи можуть застосовувати цей матеріал у ході сімейного консультування подружжя, сприяючи покращенню та укріпленню внутрішньосімейної системи.

Бібліографічні посилання

- Aleshina, Yu. and Borisov, I. (1989), "Gender-role differentiation as a comprehensive indicator of interpersonal relations of spouses" ["Polo-rolevaya differenciaciya kak kompleksnyj pokazatel' mezhlichnostnyh otnoshenij suprugov"]. *Vestnik moskovskogo universiteta. Seriya 14: Psihologiya – Moscow University bulletin. Series 14: Psychology*, No. 2, pp. 44-53.
- Aleshina, Yu. and Volovich, A. (1991), "Problems mastering roles by men and women" ["Problemy usvoeniya rolej muzhchiny i zhenshhiny"]. *Voprosy psihologii – Questions of psychology*, No. 4, pp. 56-61.
- Antonyuk, E. (1993), "Formation of young family role structure and its perception by spouses" ["Stanovlenie rolevoj struktury molodoj sem'i i eyo vospriyatie suprugami"]. *Vestnik moskovskogo universiteta. Seriya 14: Psihologiya – Moscow University bulletin. Series 14: Psychology*, No. 4, pp. 21-28.
- Belinskaya, E. and Kulikova, I. (2000), "Teens' perceptions about their social future" ["Predstavleniya podrostkov o svoem social'nom budushhem"]. *Mir psihologii*

- *World of psychology*, No. 4, pp. 135-147.
- Kizhaeva, E. and Lidars, A. (2005), “Family system’s unity and flexibility and marital satisfaction” [“Splochyonnost` i gibkost` semejnoy sistemy i udovletvoryonnost` brakom suprugov”]. *Psihologiya zrelosti i stareniya – Psychology of adulthood and aging*, No. 1, pp. 39-71.
- Mineva, O. and Lidars, A. (2004), “Implicit theories of family” [“Implicitnye teorii sem`i”]. *Semejnaya psihologiya i semejnaya terapiya – Family psychology and family therapy*, No. 4, pp. 3-22.
- Mironova, S. (2005), “Representations of women with different status about the relations between the sexes” [“Predstavleniya ob otnosheniyah polov u zhenshhin raznogo statusa”]. *Voprosy psihologii – Questions of psychology*, No. 5, pp. 57-65.
- Stolin, V. (1982), “Psychological foundations of family therapy” [“Psihologicheskie osnovy semejnoy terapii”]. *Voprosy psihologii – Questions of psychology*, No. 4, pp. 14-18.
- Torohtij, V. (1996), “Psychological health of family and his ways of studying” [“Psihologicheskoe zdorov`e sem`i i puti ego izucheniya”]. *Vestnik psihosotsialnoy i korrekcionno-reabilitacionnoy raboty – Bulletin of psychosocial, correctional and rehabilitation work*, No. 3, pp. 36-44.
- Vallerstajn, D. (2004), “Psychological problems of marriage” [“Psihologicheskie zadachi braka”]. *Semejnaya psihologiya i semejnaya terapiya – Family psychology and family therapy*, No. 3, pp. 14-33.
- Надійшла до редакції 14.04.2014

ПЕДАГОГІКА

УДК 371.374

N. Nykonenko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

REVIEW OF THE LATEST ACHIEVEMENTS IN EDUCATION OF CORRECTIONAL SCHOOL TEACHERS IN THE EU COUNTRIES

Анотація. З метою дослідження шляхів підвищення якості навчання вчителів корекційної освіти проаналізовано «Ключові компетенції для навчання упродовж усього життя» та «Загальноєвропейські рекомендації для вчителів» – документи, затверджені в Раді Європи для покращення рівня підготовки фахівців європейського рівня на сучасному етапі. Доведено, що детальне вивчення та адаптація зазначених документів дозволить актуалізувати перелік професійних компетенцій, необхідних для побудови ефективної кар’єри майбутнім фахівцям, зокрема викладачам корекційної освіти.

Ключові слова: підготовка вчителів корекційної освіти, професійні компетенції вчителя, загальноєвропейські рекомендації для підготовки вчителів, ключові компетенції, освіта упродовж усього життя.

Аннотация. Представлен анализ действующих в Европе документов, определяющих основные тенденции образования, компетенции высшего, последилоного и самообразования, необходимые специалистам любой области знаний для построения успешной карьеры на каждом ее этапе, а также уровень подготовки учителя к преподавательской работе в терминах профессиональных умений и компетенций. Предложено использовать указанные документы для реализации необходимых реформ в политике образования Украины, в частности для улучшения качества подготовки учителей коррекционной школы в соответствии с рекомендациями Совета Европы.

Ключевые слова: подготовка учителей коррекционного образования, профессиональные компетенции учителя, общеевропейские рекомендации по подготовке учителей, ключевые компетенции, образование в течение всей жизни.

Urgent reforms of higher education system in Ukraine are warmly greeted by educational society. As education becomes one of the most important articles in the state budget 2014 and it intends to spend a fifth on the development of Ukrainian educational system (21%) we think that some inner changes should be introduced for improving the quality of higher educational institutions graduates.

Fortunately, that is not a unique problem for Ukraine. The EU Parliament and the Council have developed and adopted the key competences for lifelong learning. They provide added value for the labour market, social cohesion and active citizenship by offering flexibility and adaptability, satisfaction and motivation.

The program on developing key competences for life-long learning started in 2002. The Lisbon strategy "Education and training 2010" performs the results of the detailed work upon the program (Key competences for lifelong learning, 2010). The teaching framework is an attempt to classify competences needed for English teachers in the modern society (Teaching Framework: Full Level Descriptors, 2014).

Unfortunately, there are no other adopted and ready to implement into the educational process frameworks for teachers of other subjects or for correctional education teachers.

Speaking about competences for successful teachers of correctional education we should take into account two basic papers developed and adopted by the EU as soon as Ukraine intends to become an associate member of the EU and at the same time possesses no own corresponding documents. They are the key competences for life-long learning (2010) and the teaching framework (2014).

The review has been prepared with two purposes in mind. First, familiarizing Ukrainian educators with the latest developments, related to the identification of the key competences to be developed in the course of training the correctional education teachers. Second, sharing opinion on how to implement these ideas in the Ukrainian system of education.

The aim of the present review

The main aim of the present review is to analyze the mentioned above papers in order to propose some ideas on developing of necessary changes in the Ukrainian educational policy and improving the quality of correctional education teachers according to the requirements of the EU.

Review

Key competences for lifelong learning are a combination of knowledge, skills and attitudes appropriate to the context. They are particularly necessary for personal fulfilment and development, social inclusion, active citizenship and employment.

Whereas the competences are to help the educational authorities to develop their education and training systems and to facilitate peer learning in order to prepare new generation of professionals in different fields Ukrainian universities should take into consideration all these facts and make all possible efforts to correspond the modern needs of the changing world.

Speaking about future correctional education teachers there is no doubt that the educational curriculum should implement in the shape of knowledge, skills and attitudes appropriate to each context are fundamental for each individual in a knowledge-based society. As long as they should be acquired by everyone, these key competences are fully integrated into the context of lifelong learning.

Key competences are essential in a knowledge society and guarantee more flexibility in the future employment. They allow adapting more easily to constant changes in an increasingly interconnected world. Being also a major factor in innovation, productivity and competitiveness they contribute to the motivation and satisfaction of professionals and the quality of work.

Key competences should be acquired not only by young people at the end of their compulsory education and training equipping them for adult life, particularly for working life, whilst forming a basis for further learning but also by adults throughout their lives through a process of developing and updating skills.

The defined by the EU Parliament eight **key competences** for lifelong learning (Key competences for lifelong learning, 2010) describe the essential knowledge, skills and attitudes related to each of these. These key competences are:

- **communication in the mother tongue** which is the ability to express and interpret concepts, thoughts, feelings, facts and opinions in both oral and written form (listening, speaking, reading and writing), and to interact linguistically in an appropriate and creative way in a full range of societal and cultural contexts;
- **communication in foreign languages** which involves, in addition to the main skill dimensions of communication in the mother tongue, mediation and intercultural understanding. The level of proficiency depends on several factors and the capacity for listening, speaking, reading and writing;
- **mathematical competence and basic competences in science and technology.** Mathematical competence is the ability to develop and apply mathematical thinking in order to solve a range of problems in everyday situations, with the emphasis being placed on process, activity and knowledge. Basic competences in science and technology refer to the mastery, use and application of knowledge and methodologies which explain the natural world. These involve an understanding of the changes caused by human activity and the responsibility of each individual as a citizen;
- **digital competence** involves the confident and critical use of information society technology and thus basic skills in information and communication technology;
- **learning to learn** is related to learning, the ability to pursue and organise one's own learning, either individually or in groups, in accordance with one's own needs, and awareness of methods and opportunities;
- **social and civic competences.** Social competence refers to personal, interpersonal and intercultural competence and all forms of behaviour that equip individuals to participate in an effective and constructive way in social and working life. It is linked to personal and social well-being. An understanding of codes of conduct and customs in the different environments in which individuals operate is essential. Civic competence, and particularly knowledge of social and political concepts and structures (democracy, justice, equality, citizenship and civil rights) equips individuals to engage in active and democratic participation;
- **sense of initiative and entrepreneurship** is the ability to turn ideas into action. It involves creativity, innovation and risk-taking, as well as the ability to plan and manage projects in order to achieve objectives. The individual is aware of the context of their work and is able to seize opportunities which arise. It is the foundation for acquiring more specific skills and knowledge needed by those establishing or contributing to social or commercial activity. This should include awareness of ethical values and promote good governance;

- **cultural awareness and expression** which involves appreciation of the importance of the creative expression of ideas, experiences and emotions in a range of media (music, performing arts, literature, and the visual arts).

These key competences are all interdependent, and the emphasis in each case is on critical thinking, creativity, initiative, problem solving, risk assessment, decision taking, and constructive management of feelings. It is obvious that the key competences for life-long learning provide value added for employment, social cohesion and young people. Therefore, being a part of the international educational system, Ukrainian educational institutions ought to provide all possible support for their students getting ready to become successfully employed in the European market. In the other words, the students should obtain all competences while studying and develop the skills afterwards without dependence to their field of interests.

Meanwhile the EU Parliament proposes a reference tool for national education and training providers to achieve their objectives on integration into the common educational system:

- offering all young people the means to develop the key competences to a level that equips them for adult and working life, thus also providing a basis for future learning required in the EU;
- supporting those young people who are disadvantaged in their training to fulfill their educational potential;
- supplying adults a tool to develop and update key competences throughout their lives, particularly priority target groups such as persons who need to update their competences;
- performing appropriate infrastructure for continuing education and training of adults, that there are measures to ensure access to education and training and the labour market, and that there is support for learners depending on their specific needs and competences;
- providing the coherence of adult education and training through close links between concerned policies, strategies and infrastructure.

The transversal nature of key competences makes them essential. They provide value added for employment, social cohesion or young people (European Youth Pact), which explains the importance of lifelong learning in terms of adapting to change and integration. The reference criteria which make it possible to judge improvements in European performances featured in a 2005 report with contrasting results.

For improving the quality of teacher education we should also ensure that teaching provision is of high quality, meets current challenges and is better adapted to the knowledge society. The quality of teaching is a key factor in the achievement of objectives for social cohesion, growth and economic competitiveness.

The teaching workforce must be capable of providing high quality teaching in order to enable EU citizens to acquire the knowledge and skills which they will need in their personal and professional lives. Having analyzed European Commission documents (Teaching Framework: Full Level Descriptors, 2014) we have outline the common skills of a teacher in the modern world. They are the following ones.

Necessary skills

Existing investment in the continuing training and development of the teaching workforce is not sufficient. There is no Member State in which the minimum duration of training exceeds five days per year. Although participation in continuing training is compulsory for teachers in 11 Member States, teachers' rate of participation in such

training is too low to achieve a continuous level of development among teachers.

The teacher training systems currently in place in the Member States do not promote the acquisition of the new teaching skills which have been made necessary by the changes in education and in society in general.

Although teachers are required to impart basic knowledge, they are also called upon to ensure, among other things, that:

- each learner's specific needs are taken into account;
- pupils become autonomous lifelong learners;
- all young people acquire key skills;
- teaching is adapted to a multicultural environment;
- new technologies are used.

The teaching profession has characteristics in common across the EU. It is therefore possible to arrive at a shared vision of the kinds of skills which teachers require, and to do so on the basis of certain principles.

The Commission is therefore proposing to the Member States a package of guidelines with a view to developing measures which seek to:

- ensure that the arrangements in place for initial and continuing teacher training are well coordinated within a coherent system which receives sufficient resources;
- ensure that teachers have the full range of subject knowledge, attitudes and pedagogic skills to be able to help young people to reach their full potential;
- promote the status and recognition of the teaching profession;
- create teacher training programs at Master's and doctorate level (and at Bachelor's level);
- encourage the practice of reflection and research by those in the profession;
- investigate whether the level of qualifications and degree of practical experience required by a teaching post should be increased.

The Commission plans to take the following steps in order to support the Member States in their efforts to reform their teacher training systems:

- ensure that its action programs support the Member States in their efforts to improve the organization and content of the teacher training system;
- develop indicators in this field;
- help to create and disseminate new knowledge in the teaching sector and in teacher education.

Being a teacher at any level requires a significant amount of knowledge and skill. Paying attention to the core competencies for educators helps to ensure that all teachers and others who work in education are prepared to make school a positive experience for students and their families.

Interacting with Students

Educators must be able to positively interact with all students. This includes difficult students, students who work below grade-level and students whose personalities just grate on a teacher. Teachers must put aside their prejudices and feelings in order to treat all students with respect, provide them with equal opportunities for learning and make them feel confident.

Create a Learning Environment

Creating a safe learning environment that is conducive to learning is essential. Educators must set high expectations for student performance and behavior. All rules must be enforced consistently and fairly. Students should not have to worry about being bullied in the classroom and should feel comfortable when speaking up.

Good at Lesson Plan Design

All educators must be capable of designing lesson plans to meet student needs and cover the standards. This requires knowing how to choose and create instructional materials to accommodate students at different levels. It also requires creating a scope and sequence that provides students with enough time to master the standards.

Able to Employ Varied Teaching Strategies

Best practices and other appropriate teaching strategies allow competent educators to effectively teach the curriculum. Competent educators may lecture, but they also incorporate a variety of strategies, including non-traditional teaching strategies, to help students with multiple learning styles learn and stay engaged. Educators also attend regular professional development sessions to learn new strategies and the latest best practices.

Use Assessments Well

Educators must design or select and administer effective assessments. An assessment must accurately measure what has been taught and what students have learned. Competent educators combine informal and formal assessment techniques to monitor student performance. They also incorporate technology, portfolios and other creative methods to assess students.

Able to Identify Student Needs

Being able to identify and address student needs is a crucial component of an educator's job. This is done by partly using formal and informal assessments to help guide instruction. However, it also involves getting to know students beyond an instructional level, learning about their interests, recognizing changes in mood and making sure students are mentally and emotionally focused on learning.

Good at Communication

Communicating effectively with parents and other stakeholders in a child's education is a key component of an educator's job. A quality educator provides regular updates on a child's progress and immediately addresses any concerns that may arise. The educator also knows how to calmly discuss issues with difficult parents and how to come to decisions that have the best interests of the child in mind.

Able to Collaborate

Educators must be able to collaborate with other teachers and school staff. Teachers can learn from one another and grow into better teachers through collaboration. They can also collaborate to make the school a safe, effective learning environment for all students and to improve the overall image of the school and the instruction that takes place there.

Maintaining a Professional Appearance

Being an educator requires maintaining a professional appearance at all times. This includes dressing appropriately and acting professionally. Educators often serve as role models for students. Actions such as using foul language, gossiping about teachers and students or dressing inappropriately can cause students to lose respect for an educator.

Demonstrating a Commitment to the Profession

Educators must make a commitment to education and professional development. Subject matter knowledge fades, teaching strategies change and new research is always modifying the way students learn and teacher's teach. By furthering their education and taking part in professional development sessions, educators can continue to improve the quality of the education they provide

The most important teaching skills become a basis for developing the teaching framework, defining four main levels of proficiency within the field: foundation, developing, proficient and expert. Each level introduces the professional competences and the quality of its obtaining by a potential or actual teacher in the following categories:

1) Learning and the learner:

- from basic understanding of general learning theories to developing personal ones;
- understanding teaching methodologies;
- being aware of learning styles, strategies, differences in types of learners, learner's special needs.

2) Language Knowledge and Awareness of Teaching (speaking about correctional teachers it must be substituted with speciality knowledge):

- proficiency in using terminology, reference materials, understanding and accurate answering all learner questions;
- practice in composing lesson plans and conducting teaching process in the classroom.

3) Teaching, Learning and Assessment:

- understanding principles of lesson planning and syllabus design;
- using learning resources and materials (selecting, adapting, supplementing and using materials, teaching aids, digital resources);
- managing learning process (creating and maintaining a constructive learning environment);

- providing feedback on learner activities; teaching system of the subject;

- assessing learning results;

4) Professional Development and Values:

- planning own development;
- reflecting on teaching and learning;
- teaching research;
- teamwork and collaboration;
- professional roles and responsibilities.

Conclusion

Any teacher in the modern world must have a sophisticated understanding of the professional, social and moral responsibilities and to be aware of different roles within the institution for the development of the students, own development and other teachers as well. Teachers of correctional educational school are unique due to the special needs of their students, thus we need to take that fact into account while working out the framework for their teaching. Adaptation and development of the mentioned general professional skills is the aim of the following works in the field.

References

Key competences for lifelong learning (2010), Recommendation of the European Parliament and of the Council, available at: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm (accessed 3 May 2014).

Teaching Framework: Full Level Descriptors (2014), available at: <http://www.cambridgeenglish.org/teaching-framework> (accessed 3 May 2014).

Надійшла до редколегії 05.05.2014

УДК 378.14:81'25

T. Vvedenska

National Mining University

HARD AND SOFT SKILLS FORMATION IN TRAINING INTERPRETERS IN THE XXI CENTURY

Анотація. Окреслено основні принципи та підходи до підготовки перекладачів у XXI сторіччі. Розглянуто сучасні вимоги до фахових компетенцій перекладача в умовах глобалізації. Особливу увагу приділено питанням формування професійних вмінь та особистісних якостей спеціалістів у перекладацькій галузі. Розглянуто особливості профілів викладача та студента в контексті методології навчання перекладу. Проаналізовано толерантність як одне з головних вмінь майбутнього перекладача.

Ключові слова: методологія навчання перекладу, формування професійних вмінь, толерантність, профілі викладача та студента.

Аннотация. Рассмотрены основные педагогические и методологические подходы к обучению будущих переводчиков с учетом реалий глобализационных процессов в XXI веке. Проанализированы международные требования, предъявляемые к специалистам в области перевода, основные профессиональные компетенции переводчиков и возможные пути их формирования. Особое внимание уделено так называемым «мягким» умениям переводчика, которые подразумевают определенные личностные характеристики и владение коммуникативными навыками.

Ключевые слова: методология обучения переводу, формирование профессиональных умений, профили преподавателя и студента.

Introduction

The world today develops along the lines of societal integration, on the one hand; and growing autonomy of communities – on the other. These two mutually exclusive tendencies result in conflicts not only in religious and ethnic spheres, but also in politics, economics and culture. The present day international situation has dramatically revealed not only the clash of economic and geopolitical interests but also the less obvious collision of national identities and mindsets. People are incapable of understanding a different point of view and of generating common approaches to problem solutions because negotiators often simply lack skills of international behavior, or, in other words, their cross-cultural competence is very low. For long, it has been a mandatory practice for Western European and American executives to go through intense cross-cultural training before entering the troubled waters of international business. Moreover, people tend to realize that there is no “national” business, politics or culture per se. In any field of social life, progress is possible only due to still stronger international contacts, whose productivity depends on the skill of communicating in the same language. In such conditions, translators (interpreters) are becoming real harbingers of mutual trust and understanding, given their qualification and skills satisfy the demands of the day.

The aim of the present study

In this paper we intend to trace complex interrelations between different factors that shape the professional image of the interpreter in the XXI century. Eugene Nida, the renowned classic of translation theory, once said that “the principles of translation ... focus on sociolinguistic factors... because we essentially exist in a multiple world of communication and we need theories that will make our world linguistically and culturally understandable” (Nida, 2006). Success in international business communication depends on the person’s ability to smooth out the disparities between different “subjective cultures”, i.e. the fundamental assumptions, values, patterns of reasoning and thinking, styles of behavior and communication, forms of activity, perception of the self and the world, and other specifics of the national mentality. The central challenge the world is facing today is to ensure that globalization becomes

a positive force for all people. For while globalization offers great opportunities, at present its benefits are very unevenly shared, while its costs are unevenly distributed. Thus, only through broad and sustained efforts to create a shared future, based upon common humanity in all its diversity, can globalization be made fully inclusive and equitable.

Since globalization produces an unprecedented impact on our life and culture, it is *translation* that becomes an ultimate instrument to enhance the quality of dialogue between cultures. Innovative models of interpreters' training take into account not only professional competencies, but also market expectations. High technologies play a significant role in educating a competent specialist who is switching from a pad and a pencil to a set of more demanding electronic tools.

In the modern world, information is presented more often than not in the form of a hyper text which presents a special hurdle for the translator. The impetus of psychological research in the domain of psycholinguistic peculiarities of informative translation is determined by the fact that the upcoming centuries are certain to be marked by the on-rising significance of information as a major lever of societal development.

The Internet seems to be the new millennium's *Tower of Babel*, with increasingly more languages concentrated in the one type of technology. In this new millennium, people who speak English alongside other languages will outnumber those who speak it as a first language (Riemer, 2002). There is also expected to be a language shift from those who speak English as foreign language (where there is no *local* model for English) to those who speak English as a *second* language.

Graduates from Ukrainian translation departments are theoretically "multiskilled", but in reality they are lacking rigorous practice in their specialty. Unfortunately, the language instructors training future interpreters do not always have a clear and systemic picture of the professionally relevant qualities of such specialists. Another reason why competent professional interpreters are so few and far between is the lack of experienced interpreters working as experienced instructors. Like good athletes, even very good interpreters are themselves quite non-analytical in their *modus operandi*, which means that not all good interpreters can work successfully as good instructors.

British National Network for Interpreting has developed a *map of interpreting skills* including, additionally to excellent knowledge of the foreign language and mastery of mother tongue: empathy, flexibility, adaptability, sense of initiative, stamina, analytical skills, cultural awareness, tact and diplomacy, research skills, public speaking skills, note-taking skills and team-working skills. These specialized non-linguistic skills related to the workplace must be acquired through training, practice, or both. Because a high degree of concentration and stamina are a necessity, interpreters usually work in teams. Because interpreting takes place in a wide range of formal and informal settings such as hospitals, courts, and international conferences), applicable protocols and conventions must be mastered and followed. The interpreter must also be able to use special equipment and follow accepted professional practices (such as setting aside personal opinion and maintaining confidentiality of information).

As with any language mediation, knowledge of socio-cultural factors and familiarity with the subject matter are necessary. Interpretation tasks vary in complexity and often require extensive preparation in advance. Topics may be highly specialized, therefore, in addition to broad experience in interpreting, use of language tools and resources, consultation with experts will serve to enhance the interpreter's performance.

Analytical and research skills allow the individual to proceed methodically in order to gain basic knowledge of various specialized fields, develop subject matter glossaries, and verify appropriateness of the equivalents chosen. In consecutive interpretation, interpreters generally take notes as memory aids to reconstruct the message and seek clarification.

Interagency Language Roundtable, a US federal organization, developed a number of documents which analyze the factors that interpretation performance level depends on: 1) command of two working languages, 2) ability to choose an appropriate expression, 3) familiarity with the cultural context of both languages, 4) knowledge of terminology in specialized fields, 5) observance of protocols applicable to different settings and 6) mastery of modes applicable to these settings. On the basis of these criteria, it is possible to work out the skills level descriptors for assessing the professional competence of interpreters. The only reliable way to gauge how well a specialist performs is to administer tests in a given setting, reflecting real-world tasks and content.

Methodology of interpreters' training has also been a subject of scholarly research. Constanza Gerding-Salas from Concepcion University (Chili) examines not only the skills necessary for a specialist in translation but also for the educator who trains future interpreters. Thus, her work results in the interpretation trainee and trainer profiles.

The interpretation trainee should:

- be fluent in the native and foreign languages;
- have a broad knowledge of the foreign language culture;
- read a lot and always be ready to learn;
- master professional skills and strategies of translation;
- be able to work with documents and other kinds of information;
- be creative, initiative, accurate, patient, conscientious, self-critical and honest;
- maintain constructive communication with people;
- be able to work in a team;
- know professional computer programs.

The interpretation trainer should:

- be exceptionally fluent in the native and foreign languages;
- master the theory of translation and innovative learning methods;
- have an insatiable thirst for reading;
- have a clear understanding of what translation is and how it is generated;
- be able to explain without suppressing;
- be able to synthesize different ideas;
- have research skills, scrupulousness, critical and analytical intelligence;
- have clear criteria for checking adequacy of the translation result (Gerding-Salas, 2000).

As practice testifies, during the job application and interview process, employers look for interpreters with two skill sets: hard skills and soft skills. Hard skills are teachable abilities or skill sets that are easy to quantify. Hard skills may include but are not limited to:

1. Proficiency in a foreign language.
2. Typing speed.
3. Machine operation.
4. Computer programming.

Soft skills include interpersonal skills. They are the personal attributes needed for success on the job, and are less quantifiable than hard skills which include specific knowledge and abilities. Soft skills include attitude, communication, creative thinking, work ethic, teamwork, networking, problem solving and critical thinking. While certain hard skills are necessary for any position, employers are looking increasingly for job applicants with particular soft skills. This is because, while it is easy for an employer to train a new employee in a particular hard skill (such as how to use a certain computer program), it is much more difficult to train an employee in a soft skill (such as tolerance).

Freedom, equality (of individuals and nations), solidarity, tolerance, respect for nature and shared responsibility were named as six values fundamental to international relations for the twenty-first century at the United Nations Millennium Summit on 8 September 2000 (The United Nations Millennium Declaration, 2014). The current rise in acts of intolerance, violence, terrorism, xenophobia, aggressive nationalism, racism, anti-Semitism, exclusion, marginalization and discrimination directed against national, ethnic, religious and linguistic minorities, refugees, migrant workers, immigrants and vulnerable groups within societies, present a major source of alarm among all people of good will. Thus, tolerance formation in young generation is becoming the first and foremost task for educators in all countries (Asmolov, 2002).

Tolerance is internationally assumed to be treated as respect, acceptance and appreciation of the rich diversity of our world's cultures, our forms of expression and ways of being human. It is fostered by knowledge, openness in communication, and freedom of thought, conscience and belief. The Declaration of Principles on Tolerance adopted by General Conference of U N E S C O at its twenty-eighth session in Paris, on 16 November 1995, reads that "Tolerance is harmony in difference. It is not only a moral duty, it is also a political and legal requirement. Tolerance, the virtue that makes peace possible, contributes to the replacement of the culture of war by a culture of peace (The Declaration of Principles on Tolerance, 2014).

Conclusion

In the XXI century, *translation* becomes an ultimate instrument to enhance the quality of dialogue between cultures. Innovative models of interpreters' training take into account not only professional competencies, but also market expectations. Employers look for interpreters with not only hard skills but also soft skills which include such interpersonal characteristics as: attitude, communication, creative thinking, work ethic, teamwork, networking, problem solving and critical thinking. It is much more difficult to train an employee in a soft skill (such as tolerance).

Education is the most effective means of preventing intolerance, that is why it is necessary to promote systematic and rational tolerance teaching methods that will address the cultural, social, economic, political and religious sources of intolerance – major roots of violence and exclusion. Education policies and programmes should contribute to development of understanding, solidarity and tolerance among individuals as well as among ethnic, social, cultural, religious and linguistic groups and nations.

This means devoting special attention to improving teacher training, curricula, the content of textbooks and lessons, and other educational materials including new educational technologies, with a view to educating caring and responsible citizens open to other cultures, able to appreciate the value of freedom in order to prevent conflicts or resolve them by non-violent means, respectful of human dignity and sensitive to cultural diversity.

References

- Nida, E. (2006) "Theories of Translation", *Pliegos de Yuste*, Vol. I No. 4, pp. 11-14.
- Riener, M. (2002), "English and Communication Skills for the Global Engineer", *Global Journal of Engineering Education*, Vol. 6 No.1, pp. 91-100.
- Gerding-Salas, C. (2000) "Teaching Translation", *Journal of Translation*, Vol. 4 No. 3, July, pp. 1-11.
- The United Nations Millennium Declaration. (28 May 2014), available at: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>.
- Asmolov, A.G. (2002), "Tolerance as the Culture of the XXI century" ["Tolerantnost' kak kultura XXI veka"] *Tolerantnost': objediniajem usilija. Materialy konferentsii*. Letnyi sad, Moscow.
- The Declaration of Principles on Tolerance. (28 May 2014), available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001518/151830eo.pdf>.

Надійшла до редколегії 12.05.2014

УДК 378

Л. І. Байсара

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МООСs (МАСОВІ ВІДКРИТІ ОНЛАЙНОВІ КУРСИ) ЯК ФОРМА ДОСТАВКИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Анотація. Розглянуто сучасні способи доставки навчального матеріалу, засновані на використанні інформаційних технологій. Зокрема, описано різні форми навчання на базі комп'ютерних технологій: дистрибутивне, суміщене, онлайнове, гібридне та Е-навчання. Окрему увагу приділено новій формі дистанційного навчання, а саме МООСs – масовим відкритим онлайновим курсам, їх перевагам та недолікам. Висвітлено причини появи вибухових інновацій в освіті, які обумовлюють пошук нових форм навчання.

Ключові слова: масові онлайн-курси, способи доставки знань, інтерактивність, вибухові інновації, гібридні курси, дистрибутивне навчання, академічна спільнота.

Аннотация. Рассмотрены методы современных форм доставки учебного материала, основанные на использовании информационных технологий. В частности, уделено внимание различным формам обучения на базе информационных технологий, а именно дистрибутивному, совмещенному, онлайнному, гибриднему, а также Е-обучению. Представлен обзор МООСs – массовых открытых онлайнных курсов, изложены их преимущества и недостатки. Освещены причины появления взрывных инноваций в образовании, которые обуславливают поиск новых форм обучения.

Ключевые слова: массовые онлайн-курсы, методы доставки знаний, интерактивность, взрывные инновации, гибридные курсы, дистрибутивное обучение, академическое сообщество.

Постановка проблеми. Дистанційне навчання вже не викликає подиву та недовіри в освітян, хоча часом його розглядають як заміну добре відомої форми заочного навчання або як надання послуг студентам-екстернам. Наразі в більшості університетів заочні відділення перейменували на дистанційні, не підвівши під це концептуальну базу дистанційного навчання та методи доставки навчальних матеріалів, обмежившись наданням рекомендованої літератури, розкладу міжсесійних занять та екзаменаційних сесій. Такий підхід звужує діапазон дистанційного навчання, яке набуває нового статусу в розвинених країнах світу, адже воно відповідає вимогам інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд літератури з дистанційного навчання та історії його розвитку детально описаний у монографії Е. Л. Но-

сенко і М. А. Салюк (Nosenko, Salyuk, 2007) та праці М. Мура (Moore, 2007). Проте відсутність єдиної теорії дистанційного навчання свідчить про те, що це – нова сфера здобуття знань, яка лише починає розвиватися та впроваджуватись. Із цим пов'язана велика кількість термінів, якими послуговуються для описання даної форми навчання: дистанційне, дистрибутивне навчання (distributed learning), суміщене, або гібридне навчання (blended learning), онлайнове навчання (online learning), Е-навчання (E-learning).

E-learning – це різні види електронних засобів інформації та інформаційних і комунікативних технологій в освіті. E-learning –інклюзивний термін для всіх форм освітніх технологій, які електронно та технологічно підтримують навчальний процес і можуть залежно від акценту на тому чи іншому компоненті або методі доставки інформації мати такі назви: поліпшене за рахунок технологій навчання (technology-enhanced learning), засноване на веб-ресурсах навчання (web-based training), віртуальне навчання (virtual education), навчання за допомогою комп'ютера (computer-based training).

E-learning включає численні різновиди медіа, які доставляють текст, аудіо, відео, картинку, анімацію, супутникове телебачення, CD-ROM, Інтернет та інтра-нет. E-learning може бути асинхронним, тобто відбуватися у часі, встановленому самим студентом, та синхронним – у присутності викладача у встановлений час. E-learning відзначається гнучкістю і може поєднувати аудиторну та позааудиторну форми. Тоді його називають сумішеним (blended). В американській педагогіці намітились тенденції до надання саме суміщених (blended) навчальних послуг, які передбачають інтеграцію заснованих на комп'ютерних технологіях видів діяльності в практичну роботу в аудиторії. Деякі автори дотримуються думки, що різні форми E-learning можна вважати континуумом: починаючи з тих, які не ґрунтуються на використанні комп'ютерних технологій, і закінчуючи тими, які передбачають їх у вигляді слайдів PowerPoint, доступних через сайти або системи керування. Останні передбачають комп'ютерні програми, наявні в персональних ноутбуках студентів, та застосування їх на заняттях; гібридне навчання, за якого більша частина часу відводиться на навчання через комп'ютер; повністю онлайнове навчання, яке є однією з форм дистанційного (Bates, Poole, 2003). Ця класифікація E-learning збігається з класифікацією та визначенням E-learning комісії Слоуна, яка вважає поліпшене за рахунок веб-ресурсів (web enhanced), доповнене веб-ресурсами (web supplemented) та залежне від веб-ресурсів (web dependent) навчання відображенням тенденцій інтенсифікації застосування технологій у закладах вищої освіти (E-learning in Tertiary Education, 2005).

Для E-learning найчастіше застосовують платформи Blackboard Inc. та Moodle. Остання є відкритим джерелом керування системою курсів, платформою для дистанційних курсів, що забезпечує суміщене навчання (blended).

Мета нашого дослідження – охарактеризувати новітні форми онлайн-навчання (E-learning), розглянути найсучасніші способи доставки знань, систем і методів керування навчанням, визначити перспективні з позиції дизайну курсів принципи створення академічної спільноти в онлайн-режимі.

Аналіз стану розвитку та розробки онлайн-курсів в американській педагогіці. Однією з найпоширеніших моделей доставки онлайн навчальних матеріалів є МООС, який забезпечує навчання для усіх бажаючих без будь-якого обмеження кількості відвідувачів сайтів.

МООС (massive open online course) – масовий відкритий онлайн-курс,

який передбачає широкомасштабне залучення та відкритий доступ до навчального матеріалу через Інтернет.

Незважаючи на те що модель участі в MOOCs багато в чому схожа з університетськими курсами, MOOCs зазвичай не завершуються традиційним заліком або кредитом, хоча оцінка знань може мати місце для сертифікації.

MOOCs ґрунтуються на конективізмі та ресурсах відкритої освіти. На базі MOOCs організовано незалежні проекти, такі як Coursera, Udacity та edX. Високий статус засновників цих проектів, інституції, які вони представляють, та фінансові інвестиції привернули у 2012 році неабияку увагу широких мас до MOOCs, зробивши E-learning загальнодоступним.

Головні характеристики MOOCs:

- відкритий доступ: бажаючим навчатися не треба реєструватися та сплачувати за навчання;
- масовий характер: курси організовані таким чином, що можуть обслуговувати невизначену кількість учасників.

Хоча MOOCs є відносно нове явище, ідеї, що лежать в їх основі, зародилися в 1960 році, задовго до поширення комп'ютерів. 22 квітня 1961 року Б. Фуллер у своїй лекції запропонував подібну освітню технологію. У 1968 році винахідник та інноватор Д. Енгельбарт рекомендував впровадити Стенфордському дослідному інституту наукову програму під назвою «Вдосконалення інтелекту людини: концептуальна схема», у якій наголошував на існуючих можливостях використання комп'ютера як колаборативного засобу інтелектуального зростання. Він виступав за широку персоналізацію комп'ютерів і пояснював, як можна створити масову всесвітню мережу обміну інформацією.

Термін MOOCs у 2008 році запропонували менеджер веб-комунікацій та інновацій університету Принс Едвард Айленд Д. Корм'єр та старший науковий співробітник Б. Александр із Національного інституту технологій у гуманітарній освіті у відповідь на відкритий онлайн-курс, який розробили і представили Дж. Сіменс, замдиректора науково-дослідного Інституту знань, поліпшених завдяки технологіям, та С. Даунз, старший науковий співробітник Національної Ради досліджень (Канада). Курс мав назву «Конективізм та конективні знання» («Connectivism and Connective Knowledge»). Його було запропоновано 25 студентам, які сплачували за навчання в університеті Манітоби, а також 2300 студентам із різних населених пунктів, які вивчали цей онлайн-курс безкоштовно. Зміст курсу було розміщено у веб-форматі RSS і студенти самостійно вибирали форму участі: дискусію в Moodle, блог, постери або синхронні сесії в онлайн.

Восени 2011 року більше ніж 160000 слухачів зареєструвались на курс із штучного інтелекту професорів Стенфордського університету С. Трана і П. Норвіга через лабораторії, що стали відомими під назвою Udacity, якими керував С. Тран. Наступними ентузіастами були Д. Колер та Е. Нг, які започаткували Coursera. Завдяки розробленим у Стенфорді технологіям було запропоновано два курси, а саме і «Машинне навчання» (Machine Learning), який викладав Е. Нг, та «Бази даних» (Data bases), який розробив Дж. Уїд.

Занепокоєний комерціалізацією онлайн освіти Массачусетський технологічний інститут (MIT) тієї ж осені започаткував неприбуткову програму. Перший курс стартував на початку 2012 року, пізніше до цієї ініціативи приєдналися Гарвард з програмою edX та університет Берклі.

MOOCs об'єднують велику кількість учасників, які можуть обирати час та умови навчання, дозволяють встановлювати зв'язки через автономний, відкритий інтерактивний дискурс. MOOCs – це навчання для добре освічених людей з високим рівнем мотивації.

MOOCs втілюють конвергенцію технологій та культури, яка створює нову енергію навколо E-learning. Технології E-learning, що уможливають навчання на основі Інтернет, охоплюючи велику кількість слухачів, широко застосовувані в MOOCs і включають:

- високоякісне індексоване відео;
- збір та аналіз інформації з відкритих джерел;
- платформи доставки, які забезпечують контент, дискусії та оцінювання.

Немає сумніву в тому, що MOOCs – це інноваційний метод доставки освіти користувачам, який сприяє розвитку нової культури навчання, комунікації, співробітництва, здобуттю знань через Інтернет, створенню академічних спільнот.

Потенційні переваги MOOCs такі:

- навчання за неформальних обставин, а не в аудиторіях;
- інтерактивність та сприяння академічній взаємодії між професорами – студентами, студентами – студентами, студентами та спільнотою поза межами навчання;
- наявність Інтернет-зв'язку;
- безкоштовність;
- відсутність необхідності бути студентом ВНЗ, який пропонує MOOCs;
- гнучкість будь-якого курсу MOOCs, що дозволяє студенту працювати у зручний для нього час.

До потенційних труднощів, із якими можуть зіткнутися користувачі MOOCs, належать:

- відсутність елементарної комп'ютерної грамотності;
- недостатня саморегуляція навчання;
- відсутність навичок соціалізації, встановлення контактів з іншими;
- труднощі оцінювання рівня засвоєння матеріалу клієнтів, які мають наміри документально підтвердити своє навчання для пред'явлення документа в інші навчальні заклади або роботодавцю;
- втрата орієнтації для тих, хто звик до строгих академічних курсів.

Платформи MOOCs

COURSERA започатковано в Стенфордському університеті. Головними учасниками-партнерами є університет Дюка, університети штатів Вірджинія, Пенсільванія, Іллінойс. За даними «Chronicle of Higher Education» (2012), COURSERA охоплює понад 2 мільйони студентів, яким пропонує понад 200 курсів MOOCs, підтримує партнерські відносини з 33 академічними інституціями. Про високий статус COURSERA свідчать слова одного з керівників освіти, який в інтерв'ю газеті «Нью Йорк Таймс» сказав: «COURSERA відома своїми партнерами, а їх можна назвати Коледжем Кардиналів». Водночас COURSERA як будь-яку інновацію критикують за масовість, за те, що вона «створює натовп», а не навчальну спільноту, а натовпу бракує ініціативи, лояльності та інтересу до створення академічних відносин за межами неформальних, непостійних (intermittent) зв'язків.

UDACITY заснував С. Тран після набуття його MOOCs-курсами широкої популярності. UDACITY пропонує селективні MOOCs, для яких характерні

асинхронність (можна зупинити навчальний матеріал, прослухати чи проглянути знову або повернутись до нього пізніше); кліпи з фокусом уваги до 10 хвилин; робота в малих групах, підтримка викладача; серія проблем для вирішення ‘by doing’, а не ‘by listening’, тобто шляхом практичного виконання, а не отримання інструкцій щодо їх виконання.

Платформу edX започаткували такі університети, як Гарвард, MIT та Берклі; вона передбачає безкоштовні онлайн-курси.

UDEM дає можливість користувачам створити та запропонувати будь-який курс платно або безкоштовно.

Адаптивні навчальні платформи

KHAN ACADEMY пропонує масові онлайн-матеріали. Це неприбутковий освітній веб-сайт, що пропонує масові онлайн матеріали. Його створив у 2006 році випускник MIT та Гарвардської школи бізнесу Салман Кхан. Наразі здобутками KHAN ACADEMY є 4000 відео-фільмів різноманітної тематики, 244 млн проведених лекцій, автоматизовані вправи з безперервною перевіркою та оцінкою. За даною платформою здійснюють моніторинг роботи студентів над навчальним матеріалом, корелюючи отримані дані, з урахуванням часу виконання завдання, моделей відповідей тощо з метою створення персоналізованого навчання для кожного. У квітні 2012 року журнал «Time» визнав Салмана Кхана одним із найвпливовіших діячів у галузі освіти США.

KNEWTON – адаптивна навчальна платформа, заснована у 2008 році, яка залучає школи та видавництва до створення адаптивних матеріалів для учнів і студентів. Нещодавно оголошено співробітництво KNEWTON з видавництвом Pearson, спрямоване на застосування адаптивних навчальних технологій для визначення сильних і слабких сторін студентів з метою подальшої індивідуальної підготовки до таких екзаменів, як CAT, GMAT, SAT, GRE.

Курси MOOCs розробляють престижні університети і викладають видатні професори. Список американських університетів, що пропонують такі курси, зростає в геометричній прогресії. Щороку нові заклади вищої освіти приєднуються до руху MOOCs. Наразі 22 із 25 найкращих університетів США, визнаних журналом «US News and World Report» (серед яких Гарвард, Принстон, Стенфорд, Йейль, Еморі, Дартмут, Колумбійський університет, Берклі, Карнегі Меллон, Нотр Дам, Вандербільт, Дюк, університети штатів Пенсільванія, Вірджинія), заявили про безкоштовне викладання курсів MOOC 2015 року.

Престижні університети Канади, Європи, Азії, Близького Сходу та Австралії також планують розробку таких курсів.

Появу MOOCs можна вважати реакцією інтелектуальної еліти світу на стан освіти. Професор школи бізнесу Гарвардського університету К. Крістенсен, експерт із так званих «вибухових інновацій» (disruptive innovations), провів паралель стану сучасної освіти зі станом машинобудівного гіганта «Дженерал Моторс» у 1960-х роках XX століття саме перед тим, як корпорація «Тойота» здійснила технологічний прорив і здобула першість у світовому виробництві автомобілів. К. Крістенсен зазначив, що в Школі бізнесу в Гарварді вже немає початкового курсу бухгалтерського обліку, тому що в університеті Бригама Янга (штат Юта) цей курс викладають в режимі онлайн так добре, що його можуть слухати і студенти Гарварда.

«Вибухові інновації» впливають на співвідношення цінностей на ринку. Старі продукти втрачають конкурентоздатність, тому що параметри конкуренції

стрімко змінюються, втрачаючи свою релевантність.

К. Крістенсен розробив модель «вибухових інновацій» і довів, що найбільші компанії, світові лідери виробництва в певній галузі втрачають свої домінуючі позиції, коли на ринку з'являються нові технології. Усе змінюється саме в той момент, коли «вибухові інновації» знаходять свого покупця, який врахувавши недоліки нового товару, водночас оцінив його нові властивості. Нова технологія отримує стимул для розвитку і зростання обсягів виробництва, що виправдовує її назву «проривна, вибухова». Прикладами «вибухових інновацій» є телефон, який замінив телеграф, мобільний телефон, пароплав, напівпровідники на зміну електровакuumних приладів, електронна пошта і т. д.

Отже, революція MOOCs – реальність. Про це свідчать матеріали конференції «Online Learning and the Future of Residential Education» (березень 2013 року), проведеної представниками Гарварського університету та MIT. На цій конференції провідний доповідач Е. Мазур, професор фізики Гарварда, наголосив у своїй промові на необхідності сумішених (blended) курсів, що поєднують онлайн-курси з аудиторними. Посилаючись на дослідження свого колеги-психолога, дані якого свідчать про емоційний підйом студентів під час навчання, проведення лабораторних робіт та виконання домашніх завдань, а емоційний спад – під час відвідування занять та перегляду телепередач, доповідач поставив питання про педагогічну ефективність лекцій.

Ідеї Е. Мазура підтримав С. Кхан, який, записавши 4000 відео, наголосив на необхідності інтерактивного навчання за наявності нових технологій.

К. Крістенсен зауважив, що його теорія «вибухових інновацій» вже проявила себе в таких галузях, як автомобілебудування, комп'ютерна індустрія, виробництво мобільних телефонів. Щодо галузі освіти, він зазначив, наразі в ній намітився новий технологічний підхід (extendable cord) – поліпшення за відносно невеликі кошти. Це той набір технологій, який застосовують edX та ін. (відеолекції, онлайн-дискусії, автоматичні системи оцінювання, віртуальні лабораторії, програми текст-анотацій).

Про готовність системи вищої освіти до кардинальних змін говорить і Р. Престон (2013), наголошуючи, що саме інформаційні технології, засновані на веб-ресурсах, завдяки доступності та відносно невисокій для студентів ціні являють собою альтернативу традиційним витратам на освіту.

«Вибуховою інновацією» в освіті вважають суміщену (blended) доставку навчального матеріалу, яка може набувати різних форм. По-перше, суміщене навчання поєднує традиційну форму з навчанням за допомогою комп'ютера, яке стає невід'ємною частиною навчального процесу. У недалекому минулому цифрові матеріали лише виконували допоміжну роль у навчанні. За умов суміщеного навчання студенти можуть мати одне аудиторне заняття на тиждень замість трьох, а інші заняття можуть проходити в режимі онлайн, що забезпечується багатим мультимедійним контентом у будь-який зручний для студентів час. Учені Університету Пенн Стейт (штат Пенсільванія) (WebLearning @ PennState, 2014) пропонують три моделі суміщеного навчання: доповнюючу (supplemental), модель заміщення (replacement) та модель «емпоріум» (emporium). Перша зберігає основну структуру традиційних курсів, технології є доповненням до лекційного матеріалу та підручника. Ця модель лише включає технології у навчальний процес, але не змінює його основну структуру. Студенти можуть ознайомлюватись із матеріалами онлайн, виконувати тести, брати участь у практичних заняттях, але час на проведення аудиторних занять за даною моделлю не зменшується.

Модель заміщення передбачає зменшення кількості аудиторних занять, заміну аудиторної роботи на позааудиторну онлайніву інтерактивну навчальну діяльність. Застосування цієї моделі обумовлює корінні зміни у навчанні. На відміну від попередньої онлайніву ресурси повністю інтегровані в навчальний процес. Робота над онлайнівим контентом відбувається в той час, який витрачався б у лекційній залі. У такий спосіб змінюється і характер аудиторної діяльності. Замість традиційної лекції вивільняється час для інтерактивної сумісної навчальної діяльності в малих групах та для взаємодії цих груп одна з одною, під час якої студенти спілкуються, вносять свої пропозиції та приймають рішення.

Модель «Емпоріум» виключає всі аудиторні заняття і замінює їх на навчальний ресурсний центр. Зазвичай це велика комп'ютерна лабораторія, що забезпечує доступ до онлайнівих матеріалів курсу, допомогу та керівництво навчальним процесом.

Модель 'Емпоріум' – це радикальна реконцептуалізація традиційних курсів. Хоча відвідування навчального центру і може бути однією з вимог, але про обов'язкове відвідування традиційних лекцій не йдеться. Контент курсу доставляють через онлайніві матеріали, а особисту допомогу надають у навчальному ресурсному центрі.

Структура сумішених курсів може варіюватись залежно від поставлених цілей, контенту та наявних ресурсів. Це ще раз підкреслює педагогічну гнучкість гібридної або сумішеної моделі, заняття за якою можуть набувати декількох форм, а саме:

- викладач розміщує онлайн лекційний матеріал, який після опрацювання студенти використовують для дискусій у малих групах на традиційних заняттях;
- викладач проводить лекцію в аудиторії, забезпечуючи дискусії в малих групах; студенти виконують у режимі онлайн завдання на основі опрацьованого на лекції матеріалу; усі виконані онлайн завдання розміщують на форумі для дискусії онлайн;
- традиційні лекції впродовж двох тижнів, після чого студенти один тиждень працюють онлайн.

Висновки. Стрімке поширення онлайн-навчання спонукає до перегляду педагогічних підходів щодо розробки відповідних курсів у ВНЗ.

Бібліографічні посилання

- Nosenko, E. and Salyuk, M. (2007), Formation of personality cognitive structures by means of information technologies: monograph [Formuvannya cohnytyvnykh struktur osobystosti zasobamy informatsiynykh tehnolohiy: monograph], Dnipropetrovs'kyi natsionalnyi universytet, Dnipropetrovs'k.
- Moore, Michael Graham, (2007). Handbook of Distance Education, 2nd ed., Mahwah, New Jersey, London.
- Bates, A. and Poole, G. (2003). Effective Teaching with Technology in Higher Education, Jossey-Bass/John Wiley, San Francisco.
- E-Learning in Tertiary Education: Where Do We Stand? (2005), paper presented at the Organization for Economic Co-operation & Development (OECD) web-site, available at: www.oecd.org/dataoecd/54/60/34899939.pdf (accessed 27 May 2014).
- National Repository of Online Courses, NROC (2010), available at: www.montereyinstitute.org.nroc (accessed 27 May 2014).
- Preston, R. (2013), Down to Business: Higher Education is Ripe for Technology

Disruption, available at: <http://informationweek.com/news/global-cio/careers> (accessed 27 May 2014).

Web Learning @ Penn State (2014), the Official Web presence of the Penn State Online community, available at <http://weblearning.psu.edu/blended-learning-initiative/blended-learning-models> (accessed 27 May 2014).

Надійшла до редколегії 27.05.2014

УДК 373.033 (4-01)

Я. А. Славська

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
(м. Луганськ)*

ФОРМИ ЕКОЛОГО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Анотація. Проаналізовано досвід еколого-естетичного виховання молоді Донбасу в другій половині ХХ – на початку ХХІ століть. Проаналізовано тенденції шкільної екологічної освіти, визначено основні етапи її розвитку. Здійснено науково-теоретичне обґрунтування сучасної парадигми еколого-естетичного виховання молоді. На основі системного аналізу виявлено загальні тенденції у визначенні теоретико-методологічних засад еколого-естетичного виховання молоді. Окреслено головні підходи до диференціації форм еколого-естетичного виховання за функціональними ознаками відповідно до періодизації природоохоронного руху.

Ключові слова: еколого-естетичне виховання, екологічна освіта, учнівська молодь, педагогічні умови, педагогічні методи, Донбас.

Анотация. Обобщен опыт эколого-эстетического воспитания учащихся общеобразовательных школ Донбасса во второй половине ХХ – в начале ХХІ веков. Проанализированы тенденции школьного экологического образования, определены основные этапы его развития. Осуществлено теоретическое обоснование современной парадигмы эколого-эстетического воспитания школьников. Выявлены общие тенденции в определении теоретико-методологических основ эколого-эстетического воспитания молодежи. Определены основные подходы к дифференциации форм эколого-эстетического воспитания школьников по функциональным признакам.

Ключевые слова: эколого-эстетическое воспитание, экологическое образование, учащаяся молодежь, педагогические условия, педагогические методы, Донбасс.

Постановка проблеми. Відомо, що вирішення екологічних проблем свідчить про інтелектуальну зрілість людини, її готовність до високого рівня самовиявлення для збереження життя і задоволення культурно-естетичних потреб. Формування екологічної культури у широких верств населення є загальновизнаною домінантою в сучасному екологічному русі різних країн і регіонів, у тому числі Донбасу. У зв'язку з цим особливого значення набувають духовно-моральні імперативи, покликані благородно впливати на людину, виховувати її в дусі гуманістичних ідеалів і цінностей, прищеплювати почуття відповідальності щодо навколишнього середовища. Центральне місце в цьому процесі відводиться школі як загальноосвітньому закладу. Саме тут створені найбільш сприятливі умови для тривалого педагогічного впливу на молоде покоління в дусі сучасної еколого-естетичної парадигми.

В обраному для дослідження геостратегічному просторі – Донбасі – існують певні досвід і усталені традиції педагогічного вирішення проблем довкілля,

продуктивного взаємообміну думками, ідеями, науковими і практичними результатами. Певні досягнення з тієї чи іншої еколого-педагогічної проблематики окремо взятої країни, якщо отримують визнання у фахівців, набувають поширення, перетворюючись на тенденцію.

Ідентичність екологічних проблем та підходів до їх вирішення, реальні заходи зі створення єдиного освітнього простору, у якому екологічна освіта посідає чільне місце, створюють сприятливі умови для інтеграційних процесів у цій галузі педагогічної теорії і практики, ініціюють появу загальних тенденцій її розвитку. Оскільки Україна обирає шлях до входження у європейський і світовий економічний і культурний простір, у якому освіта набуває дедалі більшого значення, узагальнення досвіду з еколого-естетичного виховання є особливо доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія наукових досліджень свідчить, що еколого-естетичне виховання має давню традицію у формуванні в молодого покоління гуманістичних ідеалів і цінностей та знаходило відображення у філософських та педагогічних концепціях багатьох мислителів різних історичних епох і народів (Arcury, 2010).

Погляди зарубіжних та вітчизняних науковців мали значний вплив на становлення еколого-естетичного виховання як нового напрямку педагогічної теорії і практики. Досліджено, зокрема, формування естетичних почуттів та екологічної культури у школярів за допомогою засобів мистецтва (O'Brien & Stoner, 2010), естетичного ставлення до природи (Otto & Towle, 2010), розвиток геоecологічної освіти (Pemberton, 2011), екологічне та естетичне виховання у вищих навчальних закладах (Ranner, 2009), формування естетико-екологічної культури майбутнього вчителя (Smith, 2012 & Stebbing, 2010). Вивчено досвід еколого-естетичного виховання молоді в різних країнах і його застосування на Донеччині (Slavskaya, 2013).

На сьогодні вже існують дослідження з проблем шкільної екологічної освіти Донбасу, однак всі вони зосереджені переважно на вивченні та аналізі досвіду, що не виходив за межі педагогічного країнознавства. Виняток становить розвідка луганського дослідника В. В. Червонецького (Chervonetsky, 2007), у якій автор розглянув тенденції розвитку екологічної освіти в школах провідних країн Європи.

Здійснені дослідження присвячені лише головним тенденціям розвитку шкільної екологічної освіти, виховання молоді. У них здебільшого узагальнено педагогічний досвід і виявлено найпоширеніші еволюційні процеси екологічної освіти молодого покоління у школах країн євроатлантичного регіону, якому Україна відводить пріоритетну роль у міжнародному співробітництві. Виникла потреба у науково виважених даних щодо інтеграційних процесів, які відбуваються в шкільній екологічній освіті (Aronson, 2011).

Мета нашого дослідження – проаналізувати стан і визначити загальні тенденції розвитку еколого-естетичного виховання молоді Донбасу та узагальнити практичний досвід підготовки молодого покоління до вирішення екологічних проблем, який слугуватиме вдосконаленню даної галузі педагогічної теорії і практики.

Провідна концептуальна ідея дослідження полягає в тому, що еколого-естетичне виховання молоді України, починаючи з 70-х років ХХ століття й до сьогодення, стає однією із найбільш пріоритетних гуманітарних галузей як

на глобальному, так і на макрорегіональному рівнях, оскільки з ним пов'язана докорінна переорієнтація свідомості людини щодо відносин із природою (з егоцентристських на природоцентристські), формування еколого-естетичної культури. Особливу увагу слід приділяти ґрунтовному еколого-естетичному вихованню молодого покоління, здатного гармонізувати відносини з навколишнім середовищем. Школі й позашкільним закладам освіти в еколого-естетичному вихованні молоді належить ключова роль, що потребує створення системи еколого-естетичного виховання, яка б повною мірою його забезпечувала. Зважаючи на той факт, що саме на теренах Донбасу відбуваються масштабні процеси, у тому числі й на освітянській ниві, у яких важливу роль відіграє еколого-естетичне виховання, ми зосередили увагу на вивченні стану та визначенні загальних тенденцій цього напряму шкільного виховання.

На підставі аналізу міжнародних і національних документів і матеріалів, монографічних видань і публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів з проблем шкільного еколого-естетичного виховання (Arth & Johnson, 2013; Attfield, 2009), творчого спілкування з науковцями і освітянами було розроблено концепцію нашого дослідження. Її положення ґрунтуються на висновках і рекомендаціях міжнародних конгресів і форумів, регіональних і національних конференцій з екологічної освіти, провідних ідей соціальної і педагогічної екології (Brien & Stoner, 2010), філософії освіти (Otto & Towle, 2010), філософії виховання (Pemberton, 2011), порівняльної педагогіки (Ranner, 2009), загальної теорії педагогіки (Smith, 2012), історії педагогіки (Stebbing, 2010), соціальної педагогіки (Tilbury, 2008), вікової та педагогічної психології, загальної психології, сучасних національних систем загальної та екологічної освіти (Touler, 2012), вчення про біосферу і ноосферу, новітніх досліджень у галузі інвайроменталістики (Weatherly, 2010), комплексної екології (Williams, 2009), природознавства, філософії життя (Wilson, 2010), філософії існування, філософії цілісності (Wolf, 2013). Комплексний, багатофункціональний характер досліджуваної проблеми дозволяє реалізувати провідну ідею за умови системного підходу до визначеної концепції дослідження.

Концепція дослідження включає наведені нижче поняття, які сприяють реалізації провідної ідеї.

1. Методологічні обґрунтування шкільного еколого-естетичного виховання молоді Донбасу засновані на ідеях комплексної екології та вчення про біосферу і ноосферу, які за визначенням фахівців (вітчизняних і зарубіжних), найбільше відповідають сучасним уявленням про природу і людину, їх відносини, причини виникнення екологічної кризи, умови і засоби її подолання, перспективи людства на близьке і віддалене майбутнє. Ідентичність методів наукового пізнання й осмислення актуальних проблем доквілля забезпечує тотожність їх відображення в теорії і практиці еколого-естетичного виховання.

2. У визначенні теоретичних основ еколого-естетичного виховання важливу роль відіграють рішення й рекомендації міжнародних форумів, конгресів і семінарів, що проходять під егідою ЮНЕСКО та інших спеціалізованих структур ООН, а також прийняті на них стратегії і плани розвитку цієї галузі педагогічної науки і шкільної практики. Врахування напрацьованого спільними зусиллями понятійного апарату, визначення мети, керівних ідей і положень, підходів до організації та відображення змісту еколого-естетичного виховання молоді Донбасу в навчальному процесі школи сприяє узгодженості позицій щодо

напрямів розвитку цієї галузі педагогічної теорії та шкільної практики, ініціює появу загальних тенденцій у ній.

3. Виділення загальних тенденцій дає можливість зосередити увагу на певному історичному відтинку розвитку шкільного еколого-естетичного виховання молоді України (друга половина ХХ століття), а також розглянути і проаналізувати його під кутом зору усталеності та продукування нових ідей (початок ХХІ століття).

4. Узагальнення досвіду еколого-естетичного виховання молоді Донбасу та врахування виявлених загальних тенденцій має сприяти подальшому розвитку і вдосконаленню цього напрямку освітньої діяльності.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють переважно другу половину ХХ століття – період активного зростання педагогічного руху на захист природного довкілля, спрямованого на гармонізацію та естетизацію взаємин між людиною і природою. Сьогодні завдяки зусиллям педагогічної громадськості багатьох країн рух оформився в нову галузь педагогічної теорії і практики – еколого-естетичне виховання, яке впливає на формування свідомості та культури молоді. При цьому особливу увагу приділено вихованню учнівської молоді, яка має бути підготована до вирішення екологічних проблем, створення екологічно безпечних умов життя. Шкільні заклади освіти визнано основними центрами масової еколого-естетичної підготовки молоді. Це засвідчують міжнародні конференції з екологічної освіти, які періодично проводять починаючи з 70-х рр. ХХ століття до сьогодні.

Загальна методологія дослідження ґрунтується на провідних принципах діалектики та детермінізму (перший відображає взаємообумовлений і суперечливий розвиток відносин людини з природою, пошук шляхів до їх гармонізації, другий розкриває об'єктивну зумовленість виникнення глобальної екологічної кризи та запровадження ефективних засобів її подолання, до яких належить еколого-естетичне виховання); теорії наукового пізнання, філософських положеннях про взаємозв'язок між процесами навчання та виховання, системному підході до цілісних педагогічних процесів і явищ, аксіологічних положеннях про універсальну цінність природи та її вплив на розвиток емоційно-почуттєвої й інтелектуальної сфер психіки особистості та формування еколого-естетичної культури, конкретно-науковому принципі історизму, що дає змогу дослідити становлення і розвиток еколого-естетичної освіти.

Методологічне значення мають принципи і методи системного підходу до пізнання, що передбачають взаємопов'язаність, взаємозумовленість, цілісність явищ об'єктивної дійсності в комплексі соціальних систем (економіки, політики, культури, цивілізації тощо); концепціях гуманізації відносин у системі „людина – суспільство – природа”, серед яких вчення про біосферу і ноосферу посідає центральне місце. У ньому переконливо обґрунтовано природну закономірність переходу біофізичного середовища в ноосферне – розумну організацію взаємин людини з природою, за якої інтелектуальну й практичну діяльність людини визначають духовно-моральні імперативи, що забезпечує їх гармонійну єдність, сприяє розвитку високих гуманістичних якостей, почуття турботи й відповідальності за наслідки природокористування.

У ході соціологічного опитування проаналізовано та узагальнено досвід роботи учителів початкових класів дванадцяти шкіл м. Горлівка Донецької області, які працюють у напрямку взаємодії сім'ї та школи в еколого-естетичному вихованні учнів. Установлено таку систему завдань еколого-естетичного

виховання:

- допомога батькам в усвідомленні сутності та особливостей еколого-естетичного виховання учнів початкових класів, еколого-естетичне просвітництво;
- з'ясування рівня еколого-естетичної культури батьків, її розвиток у процесі спільних із дітьми вправ з охорони природи, екостану довкілля;
- узагальнення знань батьків про екостан планети, зміна поведінки чи способу життя як батьків, так і дітей у дусі еколого-естетичної культури;
- залучення батьків до спільної роботи з класним керівником щодо створення у дітей передумов гармонійної взаємодії з природою, прищеплення їм перших навичок природоохоронної діяльності;
- об'єднання зусиль сім'ї і школи у формуванні в дітей бережливого ставлення до природи, збагачення знання батьків з еколого-естетичного виховання;
- надання уявлення про навколишнє середовище як життєвий простір дитини, обговорення проблем екологічної культури дитини, розвиток еколого-естетичного виховання у позакласній і навчальній діяльності;
- акцентування уваги на екологічних проблемах країни і регіону, залучення батьків до виховання екологічної культури, свідомості й мислення дітей;
- розуміння важливості проблеми відносин людини з природою і наслідків діяльності суспільства, розширення уявлень батьків, активізація інтересу до створення сприятливого середовища;
- розкриття поняття людини як біосоціальної сутності, пов'язаної із середовищем існування, яка долає свою залежність від несприятливих природних умов і явищ;
- демонстрування досягнень розвитку еколого-естетичного виховання в позакласній та навчальній діяльності, сприяння підвищенню ролі сім'ї у вихованні в дітей любові та шанобливого ставлення до природи, формуванню правил екологічно грамотної взаємодії з навколишнім середовищем.

Установлено такі комбіновані форми й методи еколого-естетичного виховання:

- круглі столи, батьківські тренінги, обмін думками, анкетування;
- обговорення, інформування, батьківська газета, ігри-вправи, робота в групах;
- бесіди вчителя, обговорення педагогічних ситуацій за творами В. Сухомлинського, виготовлення еколого-естетичних портфоліо;
- еколого-естетичні виставки малюнків, виконання еколого-естетичних завдань;
- розробка законів охорони природи, еколого-естетичні іспити, складання екосхем захисту природи, еколого-естетичних календарів;
- батьківсько-дитячі еколого-естетичні практикуми – ігри, змагання між командами батьків та дітей на природі, лекції для батьків, еколого-естетичне тестування;
- дитячі інсценізації творів В. Сухомлинського, розбір еколого-естетичних ситуацій, практичні роботи з правил поведінки на природі;
- виступи дітей-екологів, рекомендації батькам щодо домашнього обговорення з дітьми еколого-естетичних питань, домашні завдання, створення екологічних журналів;
- зібрання-співбесіди, виставки на природну тематику, еколого-естетичні конкурси, фотогазети, еколого-естетичні бесіди, ігри-подорожі тощо.

У ході нашого дослідження проаналізовано діяльність дитячої екологічної

асоціації «Зелена країна» на Донбасі в період з 1997 по 2014 роки:

- мета організації – розвиток дитячого екологічного руху, організація неформальної екологічної освіти дітей, залучення підлітків до природоохоронної діяльності;

- напрями еколого-естетичної діяльності – об'єднання дитячих екологічних організацій, загонів, гуртків; поширення інформації з екологічної освіти та еколого-естетичного виховання; видавнича діяльність; співробітництво з природоохоронними структурами; проведення наукових екологічних досліджень у межах Малої академії наук, організація та проведення природоохоронних акцій, навчальних експедицій, таборів та зльотів;

- форми і методи еколого-естетичної діяльності – дослідження малих річок Донецької та Луганської областей (Бахмут, Кривий Торець, Корсунь та ін.), літні польові екологічні табори, екомоніторинг, екологічний парламент, екологічні акції, видання посібників для педагогів-організаторів з еколого-естетичного виховання дітей у школах та позашкільних закладах, екологічних газет, масова форма активної екологічної самоосвіти і виховання дітей “Екологічна біржа”, семінари-тренінги з проведення екологічних заходів, науково-дослідної роботи учнів, написання і реалізації екологічних проектів, роботи зі ЗМІ тощо.

Як приклад еколого-естетичного виховання учнів 1-11 класів проаналізовано досвід вчителя біології Артемівської ЗОШ №11 Бак Вікторії Федорівни.

1. Мету роботи в школі вчитель вбачає у розробці цілісного підходу до вивчення біології, за якого життя розглядається у єдності його духовних і матеріальних аспектів.

2. Напрямами еколого-естетичної діяльності є одухотворення освіти, формування здатності сприймати прояви краси у на будь-якому рівні Всесвіту. Прослідковується безперервна змістова лінія навчання від 1 до 11 класу, спрямована на розвиток в учнів цілісного мислення .

3. Формами й методами еколого-естетичної діяльності є авторські освітні курси “Світ краси”, “Зерцало юності”, “Філософія біології”, засновані на принципах наукових теорій живої речовини В. І. Вернадського, морфо-генетичних полів Н. Гурвича, хвильового генома П. Гаряєва, гіпотези Жакоба і Мано, синергетики, причинної механіки М. Козирева. Учитель розвиває досвід застосування методів і прийомів гуманної педагогіки Ш. Амонашвілі. У центрі уваги – розвиток уявлень учнів про власне призначення, моральних якостей, зокрема на прикладах з життя великих людей, роздумах та притчах мудреців. При цьому відбувається самовизначення власної життєвої позиції.

Висновки. Теоретичне значення обраної теми дослідження полягає в тому, що вперше визначено умови, які ініціювали появу і розвиток еколого-естетичного виховання на теренах Донбасу в другій половині ХХ – на початку ХХІ століть. Перспективи подальших розвідок з окресленої проблематики полягають у визначенні й аналізі філософських і методологічних засад еколого-естетичного виховання; ролі Донеччини в активізації міжнародного співробітництва з розвитку еколого-естетичних ідей і поглядів. Мова йде про самостійну галузь педагогічної науки і практики, ґрунтовне висвітлення системи еколого-естетичного виховання молодого покоління та виховання еколого-естетичної культури у школярів.

Бібліографічні посилання

Arcury, T. A. (2010), “Public Environmental Knowledge: a Statewide Survey”, *The Journal of Environmental Education*, Vol. 18 No. 4, pp. 35-39.

- Aronson, J. A. (2011), "How Schools Can Recruit Hard-to-Reach Parents", *Educational Leadership*, Vol. 53 No. 7, pp. 58-60.
- Arth, A. S., Johnson, J. A. (2013), "Dramatization and Gaming for Optimum Environmental Survival", *Elementary English*, Vol. 50 No. 4, pp. 540-541.
- Attfield, R. S. (2009), "Teaching Environmental Philosophy at a British University", *The Journal of Environmental Education*, Vol. 18 No. 4, pp. 15-17.
- Chervonetsky, V. V. (2007), "General tendencies of the school education development in the Euro-Atlantic region in the second half of the 20th-early 21st centuries" ["Zagal'ni tendencii rozvitku shkilnoi ekologichnoi osviti v krainah evroatlantichnogo regionu regionu u drugij polovini XX-na pochatku XXI stolit"], Dissertation for doctoracy in pedagogical sciences, Lugansk.
- O'Brien, K. L. and Stoner, D. P. (2010), "Increasing Environmental Awareness through Children's Literature", *The Reading Teacher*, Vol. 41 No. 1, pp. 14-21.
- Otto, J. H., Towle, A. M. (2010), *Modern Biology*, Environmental Protection, New York.
- Pemberton, D. A. (2011), "Strategy for a National Network for Environmental Education", *The Journal of Environmental Education*, Vol. 19 No. 4, pp. 8-11.
- Ranner, J. O. (2009), "Piaget's Development Model: a Basis for Research in Science Education", *School Science and Mathematics*, Vol. LXXX No. 3, pp. 193-199.
- Smith, J. A. (2012), "Thoughts on the Planning of an Environmental Studies Course," *International Workshop on Environmental Studies in Higher Education and Teacher Training*, London, September, pp. 96-107.
- Stebbing, G. L. (2010), "The National Strategy and Evolutionary Future of Mankind", *The American Naturalist*, Vol. 104, pp. 935-936.
- Slavskaya, Y. A. (2013), "Theoretical and methodological basis of ecological and aesthetic upbringing of schoolchildren in the context of sustainable development ideas", *Nauka i Studia*, NR. 22 (90), Przemysl, pp. 15-18.
- Slavskaya, Y. A., Sizov, V. V. (2013), "*Aesthetics of behavior: theory, methodology, practice*", ["Estetika povedinki: teoria, metodologia, praktika"], Innovation, Dnepropetrovsk.
- Tilbury, D. M. (2008), "The Critical Learning Years for Environmental Education", *Environmental Education at the Early Childhood Level*, North American Association for Environmental Education, Washington.
- Touler, T. A. (2012), "A Survey of Canadian Pre-Service Training in Environmental Education", *The Journal of Environmental Education*, Vol. 12, pp. 11-16.
- Towler, J. R. (2009), "Environmental Decision Making in Britain", *The Journal of Environmental Education*, Vol. 10 No. 4, pp. 125-129.
- Weatherly, M. A. (2010), "Barrier Island. Nature's Own Classroom", *The Gifted Child Today*, Vol. 10, pp. 24-26.
- Williams, A. J. (2009), "The New Environment – A Meaningless Epithet", *The Journal of Environmental Education*, Vol. 10 No. 4, pp. 4-14.
- Wilson, R. A. (2014) "Environmental Education During the Early Childhood Years", available at: <http://www.stemworks.org/digest/dse96-2.html>.
- Wolf, J. S. (2013), "Development of Man's Approach to the Environment", *Environmental Problems*, Part I, International Training Course on Environmental Education, Prague, UNESCO, pp. 34-37.

Надійшла до редколегії 20.05.2014

SUMMARY

Psychology**Arshava Iryna, Nosenko Eleonora****Psychological mechanisms of the effects of educational experiences on the personality development**

Background. Psychological mechanisms of the effects of educational experiences on the personality development were studied from different perspectives, the most significant of which appeared to be related to the positivity of the states experienced by the learners.

Objective. The objective of this research was to investigate psychological mechanisms of the effects of educational experience on personality development.

Method. On a sample of 172 participants differences between the learners who demonstrated higher and lower levels of academic performance were assessed on the personality variables of the five dispositional traits (Big-five taxonomic Inventory by L. Goldberg, adapted to the Ukrainian culture, L. Burlachuk and D. Korolev), Psychological Well-being Scales (Ryff, 1989, adapted by S. Karskanova, 2011), Ego-control and Ego-resiliency self-report scales (Jack and Jeanne Block, 1980, adapted by the authors of the research), Ambiguity Intolerance Inventory (Norton, 1970), State-Trait Anxiety Inventory (Spielberger, adapted by Y. Khanin), Coping Inventory for Stressful Situations (Endler, Parker, 1990), Flugel "palm-fliers" (adapted by V. Vilunas).

Results. Differences between the learners who demonstrate higher and lower levels of academic achievements appeared to be statistically significant for all the personality variables.

Conclusions. The research reveals a new approach to the implicit assessment of education efficacy through its reflection in the personality development.

Keywords: educational experiences, emotional states, personality traits, self-confidence, emotional competence.

Bunas Alina**Factor analysis of the dynamic characteristics of the propensity to risky behavior**

Background. Currently observed upsurge of interest to definition of dispositional (internal) and surface (external) components of propensity to risky behavior has revealed new prospects in distinguishing of unity between external and internal components of human tendency to risk, which may constrain or contribute to the latter display.

Objective. The study research the hypothetic external and internal components of risk tendency in the system of its inner-personal structure that stipulates individual behavior regulation in the process of life and influence on his/her achievement of success as to adaptation of social interaction conditions.

Method. Factorization was provided with the help of main components method with further Varimax-rotation on a **sample** of 215 persons (108 men and 107 women), ages ranged from 18 to 35 years old. In result of data processing, factor structure of disposition and surface components was defined.

Results. The obtained results show that there may be distinguished components – dispositional (risk activity, spatial-temporal concepts, behavior adaptive strategies)

and surface (axiological orientations, directed self-regulation); with their help, an individual constructs and evaluates different versions of future and correspondingly demonstrates (or restrains to demonstration) the risky actions.

Conclusions. The risk activity may be determined as a certain type of adjustment to emerging conditions of situation, search of decisions and ability to use subjective experience in the process of solution.

Keywords: risky behavior, predictive competence, dispositional traits, external components, personality.

Nosenko Dina

Broadening the scope of proactive coping strategies through examining their links with dispositional self-evolution resources

Background. Proactive coping has been conceptualized as individual's ability to expect and prepare for life's challenges. This type of conceptualization allowed examining the role of personality's self-evolution resources in proactive coping which broadens the current conceptualization of coping theories.

Objective. The objective of this research was to test the possibility of conceptualizing self-handicapping as a non constructive opposite of the already identified forms of proactive coping.

Method. On a sample of 120 university students the correlations between the Ukrainian thought-out inventory of dispositional self-evolution resources and self-handicapping, on the one side, and proactive coping strategies, on the other, were studied.

Results. While the constructive proactive coping strategies were found to positively correlate with dispositional self-evolution resources, conditions of self-evolution and mechanisms of self-evolution, self-handicapping as a maladaptive proactive coping, appeared to correlate negatively with the general value of dispositional self-evolution resources and with conditions of self-evolution, in particular.

Conclusions. The results reveal new prospects for the system approach to the conceptualization of proactive coping phenomenon.

Keywords: proactive coping strategies, self-evolution resources, self-handicapping.

Opykhailo Olga

Self-reported character strengths pertinent to gelotophobes, gelotophiles and katagelasticians

Background. Psychological studies of humor have been attracting the attention of personality researchers since long, but the recent focus on humor as a transcendental character strength has opened up new prospects for researching humor as a likely aspect of the differential personality psychodiagnostics.

Objective. The main purpose of the current research is to study the correlations between the dispositions to ridicule and being laughed at (gelotophobia, gelotophilia and katagelasticism) and self-reported character strengths.

Method. The Values-in-Action Inventory of Strengths and the PhoPhiKat-45 questionnaire were used in the study.

Sample. The sample consists of 125 adults, 40 male and 85 female, whose ages ranged from 18 to 61 years old.

Results. The results demonstrated that gelotophobia was negatively related to fourteen of the twenty four character strengths. Gelotophilia was positively correlated

with zest, teamwork, leadership and humor. Katagelasticism was negatively related to love of learning, fairness, modesty, prudence and self-regulation.

Conclusions. The empirical data demonstrate that gelotophobia, gelotophilia and katagelasticism can be located in the framework of the VIA-classification. The prospects of further research of the characteristic features of the experiential world of gelotophobes, gelotophiles and katagelasticists are discussed.

Keywords: gelotophobia, gelotophilia, katagelasticism, character strengths.

Gura Olena

Theoretical principles of research of psychosomatic diseases caused by personality psychosexual disorders

Background. One of the main points of the Medical Psychology is the principle of the mental and somatic unity. On the basis of this fact, the modern psychology should investigate some psychosomatic mechanisms which could let the specialists to affect the physiological processes in the patient's body through mental effect. Psychosomatic diseases can be defined as physical disease of the person, while the real cause is in the soul (perception and attitude).

Subject. The research of psychosexual personality sphere which affects on the mental and physical health of the person.

Object. The study researches the theoretical approaches to the explanations of psychosomatic diseases to reveal the specifics of sexual inadequacy and its influence on the person's health.

Methods. In this research study we rely on psychosomatic approach which considers the patient "all-in-one", but not as an owner of the diseased organ.

Results. Our psychotherapeutic experience gives us possibility to indicate the relation between sexual inadequacy of the person and its somatic diseases. We are inclined to admit that psychosexual disorders may cause a lot of organic diseases (e.g. amenorrhea, cystic disease, fibromyoma etc).

Conclusions. It is necessary to emphasize that psychotherapy role in sexual treatment is really important. It can act as a type of sexual disorders correction and, when connected with the organic pathology, psychotherapy used as an integrated treatment component. In aspect of particular personality significance of the sexual sphere for the most people, sexual disorders may cause neurotic disorders, depressions, alcohol abuse, and this fact intensifies the importance of psychotherapy for such patients.

Keywords: psychosomatic diseases, psychosexual personality sphere, sexual disorders.

Zhuk Nataliia

Possibilities of the language anxiety prevention among foreign language students with the help of the communicative method of teaching

Background. Modern conditions of work and study caused by the process of globalization demand mastering at least one foreign language; but in the process of learning students very often face the problem of language anxiety. Language anxiety can be described as worrying and negative emotional reaction that emerge in the process of foreign language learning or using. It leads to the unwillingness to study a language, fear of learning process, insecurity concerning own ability to master a foreign language and, as a result, to negative attitude towards classes and language in general or even to the complete termination of its studying.

Objectives. This study researches the possibility to use communicative method of teaching as a mean of foreign language anxiety prevention.

Sample. 130 students aged 18-23 who study foreign language took part in the study. They were divided into two groups – experimental and control. 65 students who study foreign language according to the communicative method at the special foreign language schools were included into the experimental group. 65 students who study foreign language according to the traditional method at the university or with a private teacher were included into the control group. Intending specialty of all the study subjects was not associated with a foreign language.

Method. Foreign Language Classroom Anxiety Scale (FLCAS) by E. Horwitz, M. Horwitz and J. Cope; Input/Processing/Output Anxiety Scale by MacIntyre, P D. & Gardner, R. C.; Self-Consciousness Scales by Fenigstein A.; Norton's Measure of Ambiguity Tolerance (MAT-50); Budner's Tolerance of Ambiguity Scale (adapted by Soldatova G.U.); Rumination Scale by Sanborn, U., Parrott, G.; Fear of Negative Evaluation Scale by Watson D. and Friend R.; Coping Inventory for Stressful Situations Endler N., Parker J. (adapted by Kriukova T.A.); Language Intelligence Test by H. Siewert; Self-Esteem Scale by Rosenberg M.; Spielberger — Khanin Anxiety Scale (STAI, State — Trait Anxiety Inventory); H. and S. Eysenck's PEN; "Social and Communicative Competence Evaluation" Test by Rogov E.; "KOT" by Buzin V. and Vanderlik E.

Results. The level of language anxiety and acquired personality characteristics that facilitate its manifestation is significantly lower among students who study according to the communicative method unlike the students who study according to the traditional method whereas language capacities and IQ level do not differ significantly in both groups.

Conclusions. Communicative method of language teaching can be used as a mean of language anxiety prevention.

Keywords: language anxiety, ambiguity intolerance, public self-consciousness, communicative method of teaching.

Zadyraiko Anna, Kovalenko Vita

The interrelation between medical workers' levels of perfectionism and their choice of coping strategies

Background. Modern culture is characterized by the development of perfectionism (striving for excellence) that influences a person's adaptability. At the same time, the problem of working environment among the representatives of extreme professions and their choosing a coping behavior acquires an exclusive significance.

Objectives. This research is focused on determining the interrelation between medical workers' dimension of perfectionism (normal and abnormal) and their choice of coping strategies (adaptive and maladaptive).

Method. «Coping test» by R. Lazarus, «The indicator of coping strategies» by J. Amirhan, «Differential test of perfectionism» by O. Zolotareva were used to confirm the hypothesis about the interrelation between the psychological phenomena described above on a sample of 50 members of the medical staff of Thoracic Department, the Department of Surgery and Intensive Therapy of Dnipropetrovsk hospital № 16.

Results. The obtained empirical results were confirmed by using Pearson's coefficient. It was found that medical worker who has an abnormal dimension of perfectionism tends to use actively maladaptive coping strategies in contrast to workers

with normal dimensions of perfectionism who use actively adaptive coping.

Conclusions. The results are extremely important for further development of this problem and can be used for organization of preventive work among medical staff to protect their psychological health and professional aptitude.

Keywords: perfectionist, coping behavior, medical staff

Kovalenko Vita, Fomenko Juliia

Psychological characteristics of the striving for self-actualization of men and women in marriage

Background. Full use of one's own abilities and possibilities as well as constant self-improvement are the main conditions for the development of a particular person and society in general. Researching of the mechanisms and conditions of self-development, realization of personal's potential is relevant at this stage of development of domestic and foreign psychology because a single universally accepted definition of this phenomenon, is still absent.

Objective. The purpose of research is to establish a theoretical hypothesis and empirical study of psychological features of striving for self-actualization of men and women who are married.

Method. The following psychodiagnostic techniques were used to determine the psychological characteristics of the desire for self-actualization: Modified diagnostic questionnaire of self-actualization (adapted by N. F. Kalina); Personality test of life orientations (G. Crumbo and L. Maholik adapted, by D. A. Leontiev) and «Diagnosis of the degree of satisfaction of basic needs» technique (modified by I. A. Akindinovoyi). The sample involved 30 couples age ranged from 40 to 50 years old.

Results. An influence of the self-actualization on a person in marriage was identified, and a number of factors was described. Analyzing the results of empirical research, significant differences in the desire for self-actualization between men and women in marriage were found.

Conclusions. The obtained results extend and deepen the knowledge about self-actualization as a psychological phenomenon; they can also be used in the psychological work with married couples.

Keywords: personality, self-realization, marriage, family sphere.

Kornienko Victoriya, Alekseenko Svetlana, Alekseenko Darya Marital conflict formation as a factor of psychosomatic diseases

Recently there has been a significant increase in the number of psychosomatic diseases which genesis also depends of the cognitive, emotional and personal resources of a person and his/her constant readiness to solve life and family problems.

It is proved that low level of satisfaction in marriage has the potential to be one of the main risk factors of psychogenic disorders. This fact motivated us to choose the topic of our research aimed at establishing the interrelation between the nature of the interaction of marital partners in conflict situations and the emergence and development of psychosomatic disorders.

The results of the research showed that:

- the level of satisfaction with the marriage of people suffering from psychosomatic diseases is lower than of people who do not have these diseases;
- people with psychosomatic diseases are characterized by passive, negative interaction of marriage partners in conflict situations.

Keywords: family relations, matrimonial conflicts, psychosomatic diseases, coronary heart disease (CHD).

Kutepova-Bredun Viktoriya

The specific personality traits of the professional and amateur musicians

Background. The existing research results meaning the difference in personal structures of professional and amateur musicians, are related to motivational and gender aspects emphasis on the senior adult age population.

Objective. The aim of the research was to study the effect of music activity on the development of personality traits by means of comparing the personality peculiarities of musicians (professional and amateur) with non-musicians.

Method. NEO PI-R and 16PF questionnaires were used in the study.

Sample. The sample consisted of 140 participants including 52 professional musicians, 44 amateur musicians and 44 non-musicians.

Results. It was found that professional musicians are characterized by high level of neuroticism by NE O PI-R, bravery and dependence by 16PF; on the contrary amateur musicians are characterized by high level of emotional stability and low level of conscientiousness. Comparison of both groups of musicians has shown that musicians are more inclined to introversion than extraversion which confirms the data of other scholars. At the same time professional musicians differ from non-musicians also on dependence and social bravery: non-musicians are less brave but more independent.

Conclusions. The results show that music reflects the personality traits of identifiers.

Keywords: musician, amateur, professional, non-professional, emotional stability, extraversion, conscientiousness, dependence, social bravery.

Nosenko Eleonora, Novitskaja Eja

Personality's preconditions for success of lie detection

Background. Currently observed upsurge of interest in the personality factors of lie detection has drawn the attention of researches to the new dynamic traits, such like emotional intelligence and so called "truth bias" as a reflection of the personality integrity.

Objective. This study research the role of truth bias, emotional intelligence and general intelligence as likely individual differences stimulating the ability of lie detection.

Method. Using a laboratory model of lie detection videotapes of 5 truthful and 5 artificially falsified accounts of the individuals hobbies were presented through Internet to 120 research participants (ages ranged from 16 to 42) years old detect their truthfulness. The recipients were presented on their individual differences related to the stable personality traits, emotional and general intelligence, positive values and character-strength measurements.

Results. It was found that lie detection ability was associated with three groups of personality factors: emotional competence, intellectual ability and biases.

Conclusions. The difference between the levels of the personality positivity of functioning, was comprehensively assessed using psychodiagnostic methods that appeared to play a key role in lie detection: since this, the positivity protect the individual from mistaking truthful area presentations for lies and complements intellectual abilities which are used to be the key personality precursors of the lie detection efficacy.

Keywords: deception, truth bias, suspicions, intelligence, cognitive style, emotional rationality, self-efficacy.

Nosenko Eleonora, Chetveryk-Burchak Alina

“Mental Health Continuum – Short Form – UA”: theoretical structure, validation and application

Background. The concept of mental health had been the antonym of mental illness for a long time, but since the advent of the ideas of positive psychology, a new approaches to the operationalization of this phenomenon appeared, considering it as more than the absence of illness.

Objectives. This research study introduces the validation of “The Mental Health Continuum – SF – UA”, created by C. Keyes, as an appropriate technique for assessing positive functioning of an individual as an agent of one’s life activity aimed at assessing the frequency of experiencing positive feelings and positive functioning.

Method. The validation was performed considering the standard procedure of adaptation of foreign questionnaires: the English version of the scale was translated into Ukrainian; test-retest reliability, construct validity, convergent validity and internal consistency (alpha reliability) were studied. The validation of the Ukrainian version of the questionnaire was provided on a sample of 163 Ukrainian young adults ages ranged from 18 to 35 years old (88 females, 75 males).

Results. Intercorrelations of the scores for mental health continuum were compared to the scores of psychological (.701) and emotional well-being (.676), as well as those of the social intelligence (.824) and social frustration (-.806). Cronbach’s alpha value was found to be .853. Test-retest reliability appeared to be .815 ($p < 0,01$). Construct validity was tested with the help of “The Big Five Locator”. Significant correlations were obtained for all global factors: introversion (-.693); neuroticism (-.676); consciousness (.847); openness to experience (.834); agreeableness (.833).

Conclusions. «The Mental Health Continuum – Short Form – UA» was proved to be a reliable and valid instrument to measure the stability of the positive personality functioning.

Keywords: mental health continuum, Ukrainian adaptation, psychological, emotional, social well-being.

Shpilevska Anastasiya

Gender-role differentiation as a factor of marital satisfaction

Background. One of the most important problems researched by psychologist is the sphere of family relations called family-role distribution. Perception of marital perspectives and expectations depends upon this aspect of family functioning. Nevertheless causal relationships between the role adequacy and marital satisfaction mediated by personality traits and marriage duration have not yet been studied enough.

Objective. This study research investigates the nature of interrelations between family-role differentiation adequacy and marital satisfaction.

Method. The mechanisms and nature of the interrelations between the family-role adequacy and marital satisfaction were researched on a sample of 90 couples with different terms of marriage using the following techniques: test-questionnaire «Role expectations and pretensions in the marriage» (Volkova O., Trapeznikova G.); «Marital satisfaction» (Stolin V., Romanova T., Butenko G.); «The spouses interaction in the conflict situations» (Aleshina J., Gozman L.); «NEO-PI-R» (McCrae R., Costa P.,

adapted by Hromov A.).

Sample. Three groups of couples were selected for research, based on the terms of marriage: group A - 30 couples with terms of marriage from 1 to 9 years; group B - 30 couples with terms of marriage from 10 to 19 years; group C - 30 couples with terms of marriage from 20 to 27 years.

Results. It was found that interrelations between the family-role differentiation adequacy and marital satisfaction were mediated both by the personality traits and marriage duration.

Conclusions. The research results the psychological factors that optimize marital relations, it can be used in psychological counseling.

Keywords: family relations, role-differentiation adequacy, marital satisfaction, personality traits, terms of marriage.

Pedagogy

Nykonenko Nataliya

Review of the latest achievements in education of correctional school teachers in the EU countries

Background. It is proved that a correctional school teacher should obtain not only competences common for a European teacher, but also special professional skills.

Objective. To discover the ways of facilitating the quality of teaching correctional educators the Key Competences for Lifelong Learning and the Teaching Framework developed and adopted by the EU Parliament are analyzed.

The key competences for lifelong learning defined by the EU eight are a combination of knowledge, skills and attitudes particularly necessary for personal fulfillment and development, social inclusion, active citizenship and employment. These key competences are: communication in the mother tongue; communication in foreign languages; mathematical competence and basic competences in science and technology; digital competence; learning to learn; social and civic competences; sense of initiative and entrepreneurship; cultural awareness and expression.

The most important teaching skills become a basis for developing the teaching framework, defining four main levels of proficiency within the field: foundation, developing, proficient and expert. Each level introduces the professional competences and the quality of its obtaining by a teacher in the following categories: learning and the learner (from basic understanding of general learning theories to developing personal ones); language knowledge and awareness of teaching (proficiency in using terminology, reference materials, composing lesson plans); teaching, learning and assessment (managing learning process); professional development and values (reflecting on own teaching and learning).

Conclusion. It is proposed to use and adopt the documents mentioned above to develop the framework for future teachers of correctional school according to the EU requirements.

Keywords: education of correctional school teachers, professional competences of a teacher, teaching framework, key competences for life-long learning.

Vvedenska Tetiana

Hard and soft skills formation in training interpreters in the XXIst century

Background. In the XXI century, translation becomes an ultimate instrument to

enhance the quality of dialogue between cultures. Innovative models of interpreters' training take into account not only professional competencies, but also market expectations. Unfortunately, the language instructors in Ukraine do not always have a clear and systemic picture of the professionally relevant qualities of such specialists, despite international approaches to interpreting skills formation and well-developed skills level descriptors for assessing the professional competence of interpreters.

Objective. The study aims to trace complex interrelations between different factors that shape the professional image of the interpreter in the XXI century. Methodology of interpreters' training has long been a subject of scholarly research. The interpretation trainee and trainer profiles developed by Constanza Gerding-Salas (Chili) include the skills necessary for a specialist in translation and for the educator who trains future interpreters. Employers look for interpreters with two skill sets: hard skills and soft skills. Hard skills are teachable abilities easy to quantify. Soft skills, which are much more difficult to train, include interpersonal skills, such as: attitude, communication, creative thinking, work ethic, teamwork, networking, problem solving, critical thinking and tolerance.

Conclusions. Education policies and programs should contribute to development of soft skills of future interpreters, which means devoting special attention to improving teacher training, curricula, the content of textbooks and lessons, and other educational materials including new educational technologies.

Keywords: interpreters' training methodology, professional skills formation, profiles of interpreting trainer and trainee.

Baisara Liudmyla

MOOCs (massive open online courses) as a form of learning material online delivery

Background. The review of modern Learning Management Systems and the methods of information delivery to learners was conducted to highlight the most common forms of E-Learning, such as MOOCs (massive open online courses), their advantages and challenges for learners.

Objective. The most typical features of MOOCs were described, such like learning in an informal setting rather than in the classroom, direct immersion and engagement of learners in the studied material, a wide variety of assignments to choose, absence of necessity to enroll in the institution that provides MOOCs, low cost, networking, establishing learning communities. The role of the world leading universities such as Harvard, Stanford, Massachusetts Technological and others in the development and delivery of a wide MOOCs network was analyzed. To distinguish the different forms of computer-based learning, a clarification of terminology was made.

Results. Learning platforms such as Coursera, Udacity, edX and others were characterized, and the reasons of disruptive innovations in the pedagogy of E-learning were analyzed and illustrated by a number of vivid examples from different areas of economics and other spheres of life.

Conclusions. A special emphasis was made on the perspectives of MOOCs development accented by the main speakers at the recent conference on online learning, as its interactive nature is in the center of attention.

Keywords: massive online courses, methods of knowledge delivery, interactivity, disruptive innovations, hybrid courses, distributed learning, academic community.

Slavskaya Yanina

The forms of ecological and aesthetic education of youth in the second half of XX– beginning of XXI century

Background. There is a necessity of ecological-aesthetic education, with making students not only obtain knowledge, abilities and skills about nature and its beauty but also form a high level of ecological-aesthetic cultures.

Objective. Determination of general progress trends of ecological-aesthetic education of students in general schools of Donbass.

Method. Sistematization and analysis of facts.

Sample. Teachers of primary classes of 12 general schools from Gorlivka of the Donetsk region.

Results. The combined forms and methods, author's original programs and social projects of ecological-aesthetic education of students are offered.

Conclusions. Teachers use combined forms and methods of ecological-aesthetic education of students on lessons and extracurricular time.

Keywords: ecological-aesthetic upbringing, ecological education, students, pedagogical conditions, pedagogical methods, Donbass.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексєєнко Світлана Дмитрівна, старший викладач кафедри загальної та медичної психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; darya.lesiv@gmail.com

Алексєєнко Дар'я Дмитрівна, випускниця факультету психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; darya.lesiv@gmail.com

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор; завідувач кафедри загальної та медичної психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; iarshava@mail.ru

Байсара Людмила Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; lbaisara@yahoo.com

Бунас Аліна Анатоліївна, аспірант кафедри загальної та медичної психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; alina-bunas@yandex.ua

Введенська Тетяна Юріївна, кандидат філологічних наук, доцент; завідувач кафедри перекладу Національного гірничого університету; vved@list.ru

Гура Олена Станіславівна, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; elena.gura@i.ua

Жук Наталія Юріївна, аспірант кафедри педагогічної та вікової психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; naticherevach77@gmail.com

Задирайко Анна Олегівна, студентка кафедри соціальної психології та психології управління Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; karapy@i.ua

Коваленко Віта Володимирівна, старший викладач кафедри соціальної психології та психології управління Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; vita_kovalenko@mail.ru

Корнієнко Вікторія Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та медичної психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; viktoria_korn@ukr.net

Кутєпова-Бредун Вікторія Юріївна, аспірант кафедри загальної та медичної психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; vikuta15@inbox.ru

Никоненко Наталія Валеріївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та корекційної освіти Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; nataliianykonenko@gmail.com

Новицька Ія В'ячеславівна, аспірант кафедри педагогічної та вікової психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; qeenta@gmail.com

Носенко Діна Володимирівна, аспірант кафедри загальної та медичної психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; dina.nosenko@gmail.com

Носенко Елеонора Львівна, доктор психологічних наук, професор; завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; enosenko2001@mail.ru

Опихайло Ольга Борисівна, аспірант кафедри педагогічної та вікової психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; olga_obh@mail.ru

Славська Яніна Анатоліївна, аспірант кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; shevyakovy@inbox.ru

Фоменко Юлія Сергіївна, студентка кафедри соціальної психології та психології управління Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; Julia-fomenko@mail.ru

Четверик-Бурчак Аліна Григорівна, аспірант кафедри педагогічної та вікової психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; yaneznau@list.ru

Шпилевська Анастасія Андріївна, студентка кафедри загальної та медичної психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара; shpilevska@ukr.net

AUTHORS

Alekseenko Svitlana, Assistant Professor, Department of General and Medical Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; darya.lesiv@gmail.com

Alekseenko Darya, graduate student, Faculty of Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; darya.lesiv@gmail.com

Arshava Iryna, Doctor of Psychology, Professor; the Head of Department of General and Medical Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; iarshava@mail.ru

Baisara Liudmyla, Ph. D., Associate Professor, Department of Educational and Developmental Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; lbaisara@yahoo.com

Bunas Alina, Ph. D. student at Department of General and Medical Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; alina-bunas@yandex.ua

Chetveryk-Burchak Alina, Ph. D. student at Department of Educational and Developmental Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; yaneznau@list.ru

Fomenko Juliia, student at Department of Social Psychology and Psychology of Management, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; julia-fomenko@mail.ru

Gura Olena, Teacher, Department of Social and Humanitarian Disciplines, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs; elena.gura@i.ua

Korniyenko Viktoriya, Ph. D., Associate Professor, Department of General and Medical Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; viktorija_korn@ukr.net

Kovalenko Vita, Assistant Professor, Department of Social Psychology and Psychology of Management, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; vita_kovalenko@mail.ru

Kutepova-Bredun Viktoriya, Ph. D. student at Department of General and Medical Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; vikuta15@inbox.ru

Nosenko Dina, Ph. D. student at Department of General and Medical Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; dina.nosenko@gmail.com

Nosenko Eleonora, Doctor of Psychology, Professor, the Head of Department of Educational and Developmental Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National

University; enosenko2001@mail.ru

Novitskaja Iya, Ph. D. student at Department of Educational and Developmental Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; qeenta@gmail.com

Nykonenko Nataliya, Ph. D., Associate Professor, Department of Pedagogy and Special Education, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; nataliianykonenko@gmail.com

Opykhailo Olga, Ph. D. student at Department of Educational and Developmental Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; olga_obh@mail.ru

Shpilevska Anastasiya, student at Department of General and Medical Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; shpilevska@ukr.net

Slavskaya Yanina, Ph. D. student at Department of Pedagogy, Volodymyr Dal East Ukrainian National University; shevyakovy@inbox.ru

Vvedenska Tetiana, Ph. D., Associate Professor, the Head of Translation Department, National Mining University; vved@list.ru

Zadyraiko Anna, student at Department of Social Psychology and Psychology of Management, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; karapy@i.ua

Zhuk Nataliia, Ph. D. student at Department of Educational and Developmental Psychology, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University; naticherevach77@gmail.com

ЗМІСТ:**Психологія**

Arshava I. F., Nosenko E. L. PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF THE EFFECTS OF EDUCATIONAL EXPERIENCES ON THE PERSONALITY DEVELOPMENT	3
Bunas A. M. FACTOR ANALYSIS OF THE DYNAMIC CHARACTERISTICS OF THE PROPENSITY TO RISKY BEHAVIOR	12
Nosenko D. V. BROADENING THE SCOPE OF PROACTIVE COPING STRATEGIES THROUGH EXAMINING THEIR LINKS WITH DISPOSITIONAL SELF-EVOLUTION RESOURCES	20
Орыkhailo O. B. SELF-REPORTED CHARACTER STRENGTHS PERTINENT TO GELOTOPHOBES, GELOTOPHILES AND KATAGELASTICISTS	26
Гура О. С. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ, СПРИЧИНЕНИХ РОЗЛАДАМИ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ	34
Жук Н. Ю. МОЖЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ МОВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У СТУДЕНТІВ, ЯКІ ВИВЧАЮТЬ ІНОЗЕМНУ МОВУ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМУНІКАТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ	42
Задирайко А. О., Коваленко В. В. ЗВ'ЯЗОК РІВНЯ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ТА КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ	49
Коваленко В. В., Фоменко Ю. С. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАГНЕННЯ ДО САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЧОЛОВІКА ТА ДРУЖИНИ	59
Корнієнко В. В., Алексєєнко С. Д., Алексєєнко Д. Д. ПОДРУЖНІ КОНФЛІКТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ	67
Кутєпова-Бредун В. Ю. СПЕЦИФІЧНІ ОСОБИСТІСНІ ВЛАСТИВОСТІ МУЗИКАНТІВ-ПРОФЕСІОНАЛІВ ТА МУЗИКАНТІВ-АМАТОРІВ	74

Носенко Е. Л., Новицька І. В. ОСОБИСТІСНІ ПЕРЕДУМОВИ УСПІШНОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ СИТУАЦІЙ ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ	80
Носенко Е.Л., Четверик-Бурчак А.Г. ОПИТУВАЛЬНИК «СТАБІЛЬНІСТЬ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я – КОРОТКА ФОРМА»: ОПИС, АДАПТАЦІЯ, ЗАСТОСУВАННЯ	89
Шпилевська А. А. СТАТЕВО-РОЛЬОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЗАДОВОЛЕНОСТІ ПОДРУЖЖЯ ШЛЮБОМ	97
<hr/> Педагогіка <hr/>	
Nykonenko N. V. REVIEW OF THE LATEST ACHIEVEMENTS IN EDUCATION OF CORRECTIONAL SCHOOL TEACHERS IN THE EU COUNTRIES	107
Vvedenska T. Y. HARD AND SOFT SKILLS FORMATION IN TRAINING INTERPRETERS IN THE XXI CENTURY	114
Байсара Л.І. МООСs (МАСОВІ ВІДКРИТІ ОНЛАЙНОВІ КУРСИ) ЯК ФОРМА ДОСТАВКИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ	118
Славська Я. А. ФОРМИ ЕКОЛОГО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ	125
Summary	132
Наші автори	142
Authors	144

Наукове видання

**ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 20

Заснований у 1993 р.

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор А. Я. Пащенко

Технічний редактор Т. І. Севост'янова

Коректор Т. А. Белиба

Оригінал-макет

Підписано до друку .10.2014. Формат . Папір друкарський.
Друк плоский.

Ум. друк. арк. . Ум. фарбовідб. . Обл.-вид. арк. . Тираж 100
прим.

Вид. № . Зам. № .

Свідоцтво держреєстрації

Віддруковано у друкарні